(पो.थी ३.)

कैयट भाष्य

कौ॰ १

श्री

श्रीगणेशाय नमः ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

श्रीगणेशाय नमः ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

समानशब्दानामिति॥ समानस्कृतीनामपि पदविपरीतानामक्रियावाचिनामपि सत्त्वे [illegible]दीनामिति॥ पचैवेन्द्रित्वं पश्येत्यादिना त्वक्रियापदे तु कर्मणि द्वितीयाभवति
॥ एवं तन्नासेद पदापि स्का॥ सत्त्वे [illegible] इति॥ [illegible] क्रियापदे [illegible] क्रियापदे [illegible] सत्त्वे [illegible]
द्धिकल्पमुनसौन [illegible]॥ [illegible] इति॥ [illegible] प्रयोजनं [illegible]
इति॥ ननु [illegible]॥ [illegible] प्रयोजनं [illegible] ननु [illegible]

पा [illegible] समानशब्दा [illegible] प्रातिपदिक [illegible] निपातः ननु
इति [illegible] निपात [illegible] इति [illegible] प्रातिपदिक [illegible] स्यात्॥ [illegible]
प्रसज्येत॥ नैष दोषः [illegible] क्रियावाचः [illegible] इति॥ [illegible] साधनाभा
प्रसज्येत॥ नैष दोषः [illegible] प्रातिपदिक [illegible] प्रतिषेधः प्रसज्ये
[illegible] नैष दोषः निपातस्यानर्थकस्य प्रातिपदिकत्वे [illegible]॥ निपातः प्रातिपदिकमि
तत्र प्रातिपदिकत्वात् [illegible]॥ नैष दोषः [illegible] प्रसज्येत॥ नैष दोषः [illegible] प्रयतिनप्रसङ्ग [illegible] पदसंज्ञत्व
सेव॥ [illegible] इति [illegible] प्रातिपदिकसंज्ञायाः प्रतिषेधः प्रसज्येत प्रातिपदिकत्वात् [illegible] स्यात्॥ नैष दोषः [illegible]
[illegible] इति॥ [illegible] प्रातिपदिकं
[illegible]
तद्[illegible] स्यात्॥ [illegible] इति॥ [illegible] इति॥ [illegible] तेन [illegible]
ति [illegible] प्रातिपदिकत्वं॥ [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति॥ [illegible] इति॥ [illegible] प्रातिपदिक [illegible]
[illegible] इति॥ [illegible] इति॥ [illegible]
[illegible]

ध्यानवद्भिरिति ॥ अत्र विमानवद्विनो फलसत्तैतेत्र विशिष्टाव विपरीक्त्विन्न स्वभावनुसंताद्विधेयेसर्थः श्रीमत्त्र इति ॥ ततस्त्र भेदप्रगल्भाद्रगादिप्रसंगः नत्वार्थे
पाठः पूर्वक्ति दृष्टकं तथापाधीनानी पूर्वाद भिन्नत्वे इत्यप्रमाणान्तरोपादानात्त तैकार्थस्यान्यस्यात् ये स्वनिधाय कल्पानायाज क्रियादेवन इति ॥ एवं मूलिलापात्ते च पूर्वो
प्रतिपेधानन्त्वयः मविपरिमाणो ॥ नहि भेदप्रत्यास्तमुरूपः क्रियावाचो ॥ पुनरिति ॥ द्रव्यप्रतिलकैणत्रस्यः सत्त्वाप्रसंभावपत्तः प्रत्ययः ॥ देति हैं हि नेष्ठा
शन्दे यो व्यन्वत्र्याया पारविनी पदवेतनले पी स्यात्यात्मानेत्र्यननेवी द्व्यो ॥ द्रव्यलिंगे नतिष्ठते न सो यः प्रसिद्धइत्यनेकपदार्थो वोपाशने ॥ पूर्व चेति ॥ पावनं न्वस्य
तिरेकेण क्रियापद्धतीने प्रमाणो नो च्छे ता न स्य पी योपा शनमात्रे णात एक स्वरूपं न नि श्रीपत हेसर्थः सर्वं जातमिति ॥ अर्थस्वरूपविसर्थः आत्मसेति ॥ अत्र एवा
त परत्वात्व्यापनी व्रतिभतानवपत्रा माध्यमानावनं श्रद्धाभतेभविष्यद्वर्तमानप्रदं सदनेकान्त पूर्व समस्तरूपासदृत्त विपयेद्विपमात्यानभवती सर्वः क्रियेति भवतिप
याप्य माणः विशेषणतामुपलब्धं तेनकेवलाः एवं विशेषणतापाततक्रियानप्रसदृशं सर्वः भावे मिर्देकितरति ॥ यथा कृति स्थाने भवे प्रसरूपं नेप्याक्रियेत

परिमाणाद्यहणांचा ॥ पूर्वमाणा स्वदणो नृत्तं र्चया क्रिया मात्र विशेषानुमे लोपवती तिवन्तत्वं कुतो लेतनपञ्चात्रोभानु त्वं तो पूर्वविष्पत्तिनपुनर्वाक्य रादर इति ॥ परिष
नः क्रियावने नो धातु रिसेत नृत्तकं क्रियेता नपुनः क्रिया ॥ हेर्त्काधुना पूर्वमेव द्या ॥ का पुनरुक्ते त्वा ॥ व्याख्यातः सा पाप्ता तांप्रतु तंविशता ना न तधैने [redacted]
[redacted] हिं विशेषं जात ते मिरर्थाय ति ॥ प्रतंजली वाचा क्रियेवा ॥ क्रियानामपेयमस्त्वं पूर्वदृष्टा ॥ तत्रैवा क्रिया नामी भूत
निरर्थोप्रियेत्यास्त्रिति निरुर्दितः नामानं वक्ष्या नच्या ॥ क्रियानामधेयस्य नहसर्वपूलाभ्यने पूर्वमन्त्रितेहितेपु करते नेसत्वयुती हैति स इति केचित्सिन्नि भवति ॥ चापि
निरर्थप्रियेत्याहितमन्दरतेत्राप्त क्रिया ॥ अथ पदस्य पादेर्वरूपहनेकसलीपादलि पूर्वभवति सात्त्वं क्रिया ॥
न्याय ने मनिरहितेपदतौलेतत्त्वेतिमानजैक्रिया ॥

धः अथ पदस्य पदानि नृत्तिनौ न तं हः कृते गो पर्य प्रसरूपं ने तं क्रियविशेषणं स्यात्ग्रहणात्मा विशि ॥ पाकर्तृत्वास्त्वनुमानेनात्मशी पते ॥ श्रीमद्विति पाघोमात्र
त्कर्तृप्रत्ययकः अर्थनत विधुव्यवस्थान्निवहत्रितः अथवापमतेत्यनुपानदतिरूपे ॥ पाश्विन संनिरहितरति ॥ पक्तिन एकनि संविनिदितेपचती सोत्तरं पुत
तेनासकिमाशिष्टकृचिनुपक्षिनश्चायं तेषांनिहितसतपाकः तस्य पदस्यः पाकिनसंनिरहितेसतिपचती सोत रूपा पुनश्च तेपनती विशाखाकृतं प्रत्यवृत्तिकाविशेष
नन्तपनतसपनहीसोतदरसदविषये विहानपिस्तरे ॥ अथ पदेतिरे पीतरसामितरूपेणकार्यसाध्यतितक्रिया त्वयं काराग्यनुमीयते हसर्थः नेनुबद्धाम्ना प्र
हितो तं पुप्त ह णा भाषातुकर्त क्रियानिषयप्रमनमाप्त प्रवृत्ते ॥ नेयुरोपथ्यात्रुतव्यस्मस्यद्वयपृथपदसं ओषामान्द प्रशुक्ते त्येकस्मनुकेण प्राप्त प्रसरूपे
वृध्या ता नहे ताभ्यनसंकल्पप्रपद्ती विप्रपूज्यते ॥ पदार्थे के कस्मिन रूपोपयज्ञा ति [redacted] प्रयोगः तरा नत्र सप्त हत्वात्योपूर्व क्रिया भावाद्वेकं यो ना ने त्पाया

ई
जै
मा
महाभाष्य

४

किं करोतीति पचतीति ॥ सामान्यविशेषभावेन सामानाधिकरण्यम् । क्रियाविशेषणवचनात् पचादयः प्रतीयन्ते रसवर्थः पदार्थान् किं करोतीति पच्यते नकरोत्सामान्यवचने
वंन भितिमातिवचनं तत्र व्यापारमात्रस्यावगम्यमानक्रियाविशेषविषयः प्रश्नः । पचतिवचनं तु विशेषनिष्करणे नेति विशेषं ॥ तेनेति संपाठे पचेयमयोगात्

कथं पुनर्लोपते क्रियावचनात् पचादयः इति ॥ पदरूपे करोति सामानाधिकरण्यं किं करोतीति पचति किं करोति पठति पचति किं प्रकारार्थो यत्र तत्र क्रिया
वचनात् पचत्यर्थं प्रसवप्रवृत्तिविषयः क्रियावचने धातोरुपसर्गे प्रसयवोः प्रतिषेधो वक्तव्यः । पचति प्रपचति किं पुनः कारणं प्राप्नोति ॥ यातेनाप्यर्थान्ततः संपातेन
यो धातो प्रकृतिके न प्रसव के न लोप सर्वनामादि अपि भवति विपचतीनां धातुनं स्थाने प्रवृत्तिविपचतीनां धातूनां रूपं प्र ॥ पचादिभवतीदं करोति
पचतीनां सामानाधिकरण्यं निर्दिशति तत्र पाठे धातोरादेः स्वतन्त्रविधयति किं करोति सर्वलोपिति ॥ प्रसवार्थं स्थानमिति कारकं संतरेषु ॥ प्रसवार्थं स्थानमिति
कारक प्रकृतेरेषु मध्याम हे धातुर्वद्विक्रियायामिति ॥ पचति पचतीति प्रकृतसर्वोत्तम स्थाने ॥ प्रसवार्थः सएवधातोः स्थाने पदार्थं प्रसवार्थं तत्र पुनः प्रसवार्थं
भेदो प्रसव धातोः पुनः स्थाने हेत्वनुवादेः क्रियायामिति ॥ पार्क्रियः पचने पाकः इति प्रसवार्थं स्थाने भवतीति ॥ प्रकृतसर्वः सर्वक्रियाः पुनर्लोपते । पचत्रकृतसर्वार्थं
प्रसवार्थं इति ॥ अनुवर्तते इति कार्याणि ॥ अन्यपदार्थमिति कारकाणि ॥ को पाचनं पोषयति कोजा ॥ इह पचतीत्यत्र कर्मणि इह अपते पवदुरकारणे ततः प्रसि
प्रसवार्थं इति ॥ अनुवर्तते इति कार्याण्यि ॥ अन्यपदार्थमिति कारकाणि ॥ विक्रियतिः कर्तुन्ते कर्मन्ते च ॥ [redacted] ॥ पचती स्त्रैकर्मणि छा दूरीही
गादेः प्रसवः अन्ये विकल्पित इष्यते ॥ विक्रियतिः कर्तृनं में कर्तृनं च ॥ अन्यो विकल्पि दीपते कर्मणि दूपजायते कर्मणि दन्यपी ॥ विक्रियति
पतते कर्मणि दुपजायते । क्रियदन्यपी पछ दीहीयते पदूजादुपजायते अस्मिन् स्त्रीयपी ॥ अन्यो विकल्पि हीयते कर्मणि दुपजायते कर्मणि दन्यपी ॥ विक्रियति
पतते कर्मणि दुपजायते । कर्तृन्ते चे कर्मन्ते वा जायते मध्याम हे पजाही पतेत स्या स्व वर्यः पोर्था हीपते पः शादू दुपजायते तस्या स्वावर्यः पोर्थाद्युप
हीपते यदि क्रियोपजायते ॥ कर्तृन्ते चे कर्मन्ते वा जायते मध्याम हे पः शाड़ी ही पते तस्या स्ववर्यः पोर्था हीपते पः शादूदुपजायते तस्यास्वावर्यः पोर्थाद्युप
जायते ॥ पः शाद्दीन्यपी तस्यास्वावर्यः पोर्थान्यपी ॥

पर्तं केवलानां तु भावना प्रप्रयोगाद्दानर्थं ॥ ततिशाद्रूति ॥ यपष्ठ्यं प्रसवप्रमुखादपः तन्नापि प्रकृति भागवतो धपातात् प्रसवभागपर्याणो चनेत्यादेत
देवमर्कं ॥ अयपचापर्ययार्थः कैश्चिदकि प्रसवपतेन कर्मितरहितदपेरूपतेदुर्कं ॥ ॥ ॥ ॥

किं न साध्वी प्रवृत्तिः परा प्रकृतिर्वक्ति यां साधुर्नेयात् तद्वाचि दुष्टैव प्रकृतेः कि यथाविर्नं प्रस पप्रन वैसि तत प्र प्रकृतेर्न स्यात् क्रियाया विनं त्मा चिरूपाणि भावर
ति ॥ तत्र प्राणी निर सपा निक्षिप्तार्थं पुरुका गां प्राप्तांश नै विधिपर्तो र्त्वा कवेती प्रार्थः आ धेती सत्रविशि ष्टं प्रथमा रूपं ता नं भाव्यर्थः धौ प्रतिति ॥ अत्र स्त्र्यर्थविप्रा
प्राकृतत्का म्यत्रा सर्वार्थी वोसः प्रम वैहाप्यनुधीयते ॥ अन्ने का र्वा नाथ प्रा त्रतो विश ति त्रा नि शु सी त्रिनि पेपः मान चिनरा ते ॥ भाव प्रत्ययः क्रिया मा त्र वाची प प्रा

विव प्रत्ययाः वदूवो रिश प्र एत्का र्था भवति ॥ तथा च दु रा कृत पुरु ष पुंदः कंडुः कौ पाकु सन्नत्र विषक प्राप्र रौ वृ द्दृ र्थः त प प्या त्मरत्ता भावप्रधाना इति ॥
अतः धनेन त्री के र्वं विप्राप्ति द्वी भवति ॥ ना निष्ठा प्रत्यय र्थ वर्तमाना विधि ती ॥ अतः अर्थ वर्तमान प्रत्यये ति ॥ अत्र वैद्य ॥ तत्कृत तत्र दर्प प्रकृत सर्वा प्र प्रसन
र्थ प्रतिन पुनः प्रकृतिः अनभावार्थी भूपात प्रत्यय पर वत्तस्य नाम प्रत्ययेवं प्रत्ययं श्रु मात्रा प्रत्ययान्ते ॥ प्रकारी विशि द्वार्ता विशेषे श्रुपति वर्ते ॥ प्र
त त्व त्रि शुनि योगतः पदार्थी सकं लैभाव दः कृत्यि स्थिति हि संपत्रा सत्रा वर्त्ते त्रा स्म तो न स्यात् इति भावा स्म धातू इति ॥ तने नुत्पा प्र प्रकाशः प्रकृतिः प्रकृ
र्थ वर्त्ते त प्रसृप्तः प्रसपा न्वैक्रियापादि शो पकृ दुप्तशः प्रवृत्ति क्रियापा प्रत्ययेनोपि विनिश्चि न प प प्रिया वइ तेत च्छते त्वं कृप्रत्यया तु हृप्रभी त्र ति निवि
न्न त्र ल नुर्थत्व विद्या त्रितत्त्व क र्थं त्र पतिः स्र धीनः इति ॥ पपृथ्य प्रत्ययानुपद नन सविता हितं पन्यानते प्रमतापोप्य व्यापीः हृतृ पा नि कं पुनःस्प त्राने र
र्थः अति ह प प्रत्यर्थ प्रवृत्ति ॥ इ हते र्ह थ्य कृपथ्यो ता नं प्रत्ययेन विकत्तिप्प विकत्त ॥ विकती सिद्ध नि त्रिया पा नि वृत्तिः प्रति कृत त्र रि क्रिया प्रत्यये तेन स्या
प हे ड प प्र भूतकृत त्वे तंद पैना त्र कृति क्रि या पा मस्यत इति ॥ मां पं द व्याप्यवा र स्यानि कृत्र विवृत्ते ते ॥ त नेर्द नामि वृत्तिःपी त्र अभिधानमोप वसोत्या सु प्यादेविः प्र
कि तोऽर्थं दृ थः ह्ये द्ने का पिवर्तते के ना मयथ्यन्य पदी वि ॥ र्हि विन्नक त्रि के दुरमा ज्ञा सु दृष्ट्वा प्राणे त्रापिर्त वे ते अपि वर्द्धते पृथिवी दैप्र को मृतः प्रया नु र्प भी शि वा
क हो त्वे भ तप्र दुर्भावे द्वलि वर्ष न्नोक्त तोत्वापिवृत्ते ते एवं कु हपाते कु दु अन्नतने ति प्रत्यने ते नि स्रप तो वापिवर्त्ते ते के ते कूप दे क प्र यमान वितःकृ हस्पापु
र्थ नि प्रत्यते ॥ एव विद्या हृष्टितिरा चैत्य तिपद्वि जिक्रिया प्रा दे ति क्लो ते रुचि क्रि या पानि वृत्ति तचमा वर्ते हैं रथ यः अपि प्रवर्ति वि घृती नं का तु नमिति ॥ यदि पुन मा
वे र्थ नि प्र प्र त्रि ते त्वे क्रिया ॥ कर्पपुनर्थ वतेन वदनाः पवद प्र ति पेद क्षान न ति प्रत्ययान्त वि कत्य र्थं भवति प दुति म नि प्र स्र ति प्र क्र ति न्न पा नि
वपवत्तो भा वृत्ति वेत्तवत् कि पे ॥ कर्म पुनर्भवनं दवतनाः
व्यक्तव प्रा नेनेति भावे प्रतिविक्तेन पुना दीना व्यविधानं तास्यित ॥ अविम वृत्ति विपदीना प्रथिमानव्याप्ती भिन्नप्रविभा ॥ यदि पदुदी ति ॥ अत्र मा तन
वृत्तो भवति कृति तप्रा प्रा नी विवृत्ते कार्य मनाप्प प्रा क्तादि विर द्रि वृत्ति द्वैका र्थ प्रव्यप्रापा प्र प्रव्य प्रप्रा प्रप्रा प्रति वृत्ति विप्रा मानि प्रदृ कालीनि पुष्टद लो
कृपवतनाः सर्वं पाद पोभाव वतनास्त्यर्थः

५

कः प्रत्ययार्थ इति ॥ यदि क्रियैव भावः तदा [illegible] ॥ [illegible] इति प्रयत्नः ॥ [illegible] ॥ [illegible] निः[illegible] विव

[illegible] भवति न तु [illegible] ॥ [illegible] इति ॥ [illegible]

[illegible] इति ॥ न हि

भवति [illegible] इति ॥ [illegible]

[illegible] इति ॥ [illegible] भवति [illegible]

[illegible] इति ॥ [illegible]

[illegible] पुनर्भावः भवतेः [illegible] इति ॥ यदि भवतेः [illegible] भावः [illegible] इति [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] इति [illegible]

[illegible] भवति [illegible] इति ॥ [illegible]

[illegible] इति ॥ [illegible] क्रिया [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] क्रिया [illegible] भवति [illegible] वर्तमानकाल [illegible]

[illegible] इति ॥

[illegible] क्रिया [illegible] भवति क्रियायाः कर्मत्वं [illegible] इति ॥

[illegible] भवति [illegible] भावे [illegible]

[illegible] कर्तृकर्म भावे [illegible] क्रिया [illegible] इति ॥ [illegible]

[illegible] इति ॥ [illegible] क्रियायाः [illegible] वर्तमानकाल [illegible]

[illegible] इति ॥ [illegible] भवति [illegible] ॥

[illegible] ॥

अल्पमिति ॥ येदाहयो भवंती तिलद्वचनानां विध्यु तिपातुसंता ॥ तमप्पी ति ॥ एतस्मात्पापानिवृत्तुनीस्पर्शः भाग्मते यत्स भावरति ॥ तेनसाध्यमानार्थं वाति
नोभानुमते सर्पः भाभावमिद्ध मितिप्रतत्त्वकल्लन्तु सारैरि तद्युच्यते केवलात्कि मुनात्पुमाकर्ते मुत्रापुरुषान्यविद्यामहिमि दृष्ट्या एवैत्रमातिपरिकेनाविक्षी पर्तेनग्राह
तरेशानुते पावनसूर्णं तरं प्रतिपद्यते ॥ माते ति ॥ मात्र नंप कृतत्स्यनाभाव्यते ॥ भाग्यो ति ॥ पकलाश्रयेषमानरा श्रा नां प्रहतां गः कृतं साधुनेभावनतरं स्पृष्टी नां प्रि विषयः कर्मसा

अल्पपंकूलं साधुनः भवती ति भावरतिकिं कृतं पर्वतिविप्रतापि ऋद्यो भानुमं तापिद्र भवति ॥ पर्वेद्रियतिपि द्रोनांभानुं मता पिद्र द्याशानताति परिकान्नाम
पितृप्राश्रोतिर्हृतः प्रत्तरनिा ॥ किंकारणं भाग्यपिद्र हिम्पवति ॥ एवंतारं कूर्मसाधुर्ग्रोमतिप्पातिभाग्यतेपः सभावरति कि पानेनहिमात्र्यते ॥ भाभाव कि दृष्टु
द्र यं ॥ एतम्मविमवेत कैपोस्मिन्न्पातया नित्रमा अंतेपेलेते संवृपि शाखा भा योप्पाप्रीति भाभाति तानुग्राते ति ॥ भावे पावर्यं प्या तिपूरि कृपपुरा लात्स्मकृत्या भादि
॥ पाद्यु नित्यद्रा वा वोधहवादृपाद्भःप्राप्तिपादि कातभ्यपत्ता हि नित्वम वीरति ॥ यावतायद्विष्यति [redacted] पवादय ज्ञा किप्पाभवति कि पाप्पाः कर्माभवंती ति
॥ पाद्यु नित्यद्रा वा वोधहवादृपाद्भःप्राप्तिपादि ॥ किं तु कृत्यमितत ॥ तहि ॥ कथं मनुष्यमानां गंसूते ॥ एतेनैवामिहतं कृतैकाभवादयोभानरति ॥ कथं मदमादि
अल्पं कर्तुं साधुनो भवती ति भावरति ॥ किंनुकृत्यमितत ॥ तहि ॥ कथमनुष्यमानां गं सूते
अहल्पेनेदरायमी त्तादिकरकर्तुं साधनः भूर्नवदं ही तिक्त द्वाहयति ॥ २ ॥

पुनेमात्राद्दीनाम्सिसर्पः रद्दानां सम्भाषानमा हत्याद्यु त्पत्तीति ॥ प्राकतानामिवमावचनमानां भातसं तानाम्भेयाविसर्पः अल्पमितिमवतीति भरीतिकर्तृ
क्रिबलित तुकर्मेति ॥ अर्थ ल्पमित्र एवयो रिपुवतिसफलमात्यर्तेनाः सःयदिति ॥ रद्दिशतूस्सं मन्त्रार्थसमपुरुत्वादकरो मंगला च्चीनोपपुत्र्यते ॥ पु
चमिति तेज्ञापमानमर्थं ॥ पेमिदतितेप्रान्नरसर्पः भवतिदृजमानावानीमर्च्छते ॥ तनुसमानानी ॥ तितिषु द्रार्थं मित्रापिनां संतानभवतीति ॥ ॥

पि त्वपरं ति ॥ भावाभिधा विज्ञान प्रसय पसधानुमंतापसंगात्तेन प्राप्नोति तत्रस्येहैषि तिकं चिति तु प्रति षिध्यते ॥ एककालेऽप्रसंगेनुपपत्तेः कर्त्तुः कर्मणोर्लकारस्तद
र्थी पाठस्तत्रानुवाददृष्ट्या प्रसक्ति धर्मेति पुरस्तात्तेन एवार्थे वेति ॥ प्राकृतानां पुरुषापाततम मुखाय एवं नास्ति कृतो न्यथा तिरकाम्यापद्य र्थे सप्रतिभागाः तत्रिंशत्प्राप
ति मावय वर्षेत्वादि पारंपर्यानुमानुतोऽर्थसिद्धि पठतरसवर्णः सिद्धं विति ॥ प्रतिषिद्धता एवं वपत्र हादपः समुदायः भरसत्वाद्योपिभाषितः कबुल मुक्ते लोके र गत्वि
या पावन र्थभागः प्रत्पभाग स्वाभो सिद्धपसुरसवर्णः नगात्सित्सेति ॥ पादमा र्थं कुंतत्रयोपयते पाक लब्धितं तानां श्री मतवेन ॥ तत्र तो हि शब्दे एतेन वार्थीर प्रयुक्तो

भावनामानुने षात्तीत दर्थप्रसापप्रतिषेधः भावनचतोषा ती तदर्थस्य प्रसपपप्रतिषेधो नकृत्यः किम्पे रवि ॥ किंतु स्यात् ॥ न्याचिशी सालं मप्रसज्येत ॥ त
द्धिव्याको र्थीष्टिर्ति ॥ स्तावतैवापद्यपंचप्रसपे भावेवन तत्त्वं तस्मान्नो प्रसपः इतीति तत्र्यपं चप्रभवति कातरतरेत एव्यपता ॥ प्रसपे भावनवरननैते सप्रीति न स्मान्न
प्रसुपे भाववन नत्वं नष्टते सचतावद्दावववनाम तद्धसा पन्नदेशरितरेतन्नवपवमति इत तत्राधापातिवनप्रकरणते ॥ सिद्धंतु निसगान्नेत्सादृश्यात्प्र
सभावववननत्वं प्रसपपत्निसिद्धमेतत्तर्कधीनिसाः शाहान्निसिषु न शासेषु न्यायाद्विसभावववननत्वं प्रसपत्नसपते ॥ प्रथमभानुग्रहणीन ॥ प्रथमभाव
सभाववनतवंप्रसपपन्निसिद्धमेतत्तकर्थी निसाः शाहान्निसिषु न शासेषु न्या द्वितीक्त र्थतः किंवातः पादिशरुतः समारीनां पानुसंतान प्राप्नोति ॥
स्महाणीन्नकर्त्तवं ॥ प्रथमस्य बोभा वस्मा हेति ॥ कुतः पुंकः प्राप्तपयं किंत्वात्माहीत्व र्थतः किंवातः पादिशरुतः सप्तारीनां पानुसंतानप्राप्नोति ॥
स्महाणीन्नकर्त्तवं ॥ प्रथमस्य बोभावस्माहेति ॥ कुतः पुंकः प्राप्तपयं किंत्वात्मा सीनां पानुसंता ॥ सपचनुसोपः भाववननेतदर्थप्रसपपप्रतिषेधेष्टवि ॥ ॥ ॥
पुत्री पति वृद्धौ प ति ॥ न्यापापर्थकसिद्धौ सपासीनां पानुसंता ॥

र्थप्रसर्पपीडाहारोपं ॥ प्राप्तपम्यपपेद्रिकत्वात पप्रछति कुतरति ॥ पुत्रीपतीति ॥ नात्र प्रथमसुत्रार्थ मानागःपुत्रशब्दो भाव
॥ प्रथम भावग्रहणं चेति ॥ तदर्थप्रसर्पपीडाहारोपं ॥ प्राप्तपम्यपपेद्रिकत्वात पप्रछति कुतरति ॥ पुत्रीपतीति ॥ नात्र प्रथमसुत्रार्थ मानागःपुत्रशब्दो भाव
प्रथम भावग्रहणं चेति ॥ तदर्थप्रसपिकाभावादिपतेननुदितीयः शिष्य इति तु प्राप्नोति ल्वार्थिके नप्र
सार्ह ॥ प्रमापं ता भावरति प्रसात्याहेन्द्रं तेप्सि दु ति ॥ प्रथमस्य द्विभावो प्रथमेनापि काभाविधीयते ननु द्वितीयः ॥ ॥
स्यैवं न प्रथमस्य भावो विधीयते ननु द्वितीयः ॥ ॥ न स्मान्न

अभिधानतरति॥ अन्येनानभिहितं भावं प्रत्याह यथातुः शिष्येस्त्वन्यप्रकृत्याभिहितं भावं प्रत्ययप्रत्याहेति तत्प्रत्ययात्तु संख्याप्रदर्शितः यथायथमसमपंगत्वात्वं
पश्यतीत्युक्त्वा यमर्थो यद्न्येनार्थं पश्यती तितत्वेहा विभाव्यमभिधानक्रियायां कृमाश्रीयते अन्येभ्यो भावाभिधायिभ्यो यन्न प्रथमं भावे ति॥ अनुमप्यमर्द
दीज्ञा यं पक्षौ दृष्टता सप्तिश्योचारी यथा अप्र मिथत्तं प्रत्यय मषि क्रियापदिश्यते अन्यदेव विशेषणात गोप्रजतनेनविर्ग्व्यते॥ विकीर्षं हीसत्रकरीस्य पौप्रमने
नाभिस्त्रम यत्नेनानभिहितो भवत्र सप्तन्याहेति पत्नर्तुं तेषां नु षं ता अत्र पक्ष प्रत्याति प्रथमाति प्रत्ययपत्ययप्रा तुमर्थानमधुतितत्पासार्थ पकृत्या मा पार्थीनाम वित
प्राप्नोति ■ ज्ञोपप्रातिकूमपतरतितद्वं समायं तावतत्र तद्वदिति सन्ययत॥ इति॥ तद्वर्थं प्रसमयापात्वि पश्यत्तरेत एव पं च॥ प्रथमभावप्रदर्शं च॥ लिदंत

एवं तर्हि तेनैवार्थे तो नापि शास्त्रनः अभिधानतः प्रथमध्यपि अभिधाने पुनः प्रथमं भावमाह॥ एवं प्रथमभावसत्त्वे धातोरेव धात्वर्थक्रिया वक्तव्ये पितत्र
त एव परिहारः तन्त्रं भवाद तं तं अभिमतत्ति विपरीतं धातुमप्रितिपत्ययपरिहारः कोपुनः क्रियाभवानमनाद अभिमतत्वि पती तं धातुसं
तोन प्राप्नोतीति॥ क्रियत्वदेवरूपं कोयं थो पालि नीरतेमं कृ टविनकूप्रकृतिनिक्रियेति किं तर्हि कारकाणां प्रवृत्तिविशेषः क्रिया॥ अन्यथा
कारकाणि मुख्येन प्रवर्तते अमप्य भावमाँ सोढने॥
कारक

निसारात्मा दिति केवलं प्रथमभावग्रहणमपनीय प्रथमार्थोक्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति॥ किं करोतीति प्रेक्ष्य स्थाद्यपि प्रतिवचनमा भावात्
क्रियावचनत्वेप्रसो प्रस्यते॥ पश्यामकृप्रिहस्तवेपु साधनेपु प्रतिद्देपु कल्पितसत्त्वीति भवति कदाचिन्नेति तद्स्थादपु वा भिनत्य लौकिकतासिद्धं व
क्रियावचनत्वे प्रसंग प्रस्यते॥ पश्यामकृषि हस्तवेपु साधनेषु प्रतिमितेषु कलितसत्त्वतिभवति कदाचिन्नेति प्रवृत्तार्थाः कारकवैक्रियं निर्दिश्यते॥ तत्रति
ति अपितु सर्वं प्रति पाकादि विवृत्तिमेव पापक्व विप्रकर्षीभवति॥ नैव प्राप्तिप्रातिपदिकमित्तरिति॥ पवात्मप्रवृत्त्याकारकवैक्रियां निर्दिश्यते॥ पत्र प्रतिप्र
ज्ञेपरति॥ सवर्थ प्रत्यसि प्रत्यर्थं तत्र विपत्र्तरति सर्वप्राः क्रियात्वं॥ प्रथमेति॥ अपि पौदने पुंरप्रयत्नः प्रवर्तते मां सोढने तु वं चेते न॥ पश्यामो अन

क्रियात्वं पश्यादिंतन्नकृष्णप्रात प्रशस्त्रि विशेषसंनेवमस्थारीनां॥

यद्येवमिति ॥ अत्रापि प्रकृत्यंतरायेः कृपासुपेव प्रकृतिरिति रोषः अनपिसर्पः अन्य चेति ॥ अत्र [illegible] प्रकृतिर्विपरीत [illegible] सति प्रम
णा [illegible] प्रसंग [illegible] कल्पनेति [illegible] [illegible] प्रत्यक्ष [illegible] कृति [illegible]
त ५ ति ॥ अत्रैवार्थे अत्र प्रमा हा [illegible] विकारः इति भावः स्पष्ट क्रियायाः [illegible] कार्यः [illegible] अपिसर्पः अन्यथा [illegible]
कारणं सन्निवानेक क्रिया [illegible] पुनः [illegible] [illegible]

सं

[illegible] पूर्वंत्रे ते अन्यथा [illegible] विकारः इति [illegible]
[illegible] क्रियायाः क्रियानिवर्ह
ते [illegible] ॥ [illegible] अपर
द्वयं रूपत्व [illegible] ॥ अन्यथा [illegible] स्पाद
आ [illegible] स्थित इति ॥ [illegible] ॥ अन्य [illegible] ॥ ॥ ॥
[illegible] दर्शनमान [illegible] ॥

[illegible] ॥ अनुमानेन [redacted] क्रियात्वं प्रतिपादय ति ॥ अ
न्यथा [illegible] ॥ पूर्वं चेति ॥ [illegible] क्रियात्वं प्रतिपाद्यते [illegible] कालनिर्णय
[illegible] ॥ अन्य चेति ॥ [illegible] क्रिया [illegible] ॥ अन्य चेति ॥ नि [illegible]
तु गति [illegible] क्रिया [illegible] सर्पः [illegible] किंकोऽहीति प्रश्नः
[illegible] किं कृते [illegible] ॥

अथ यपपेवेति ॥ पपीसंदापपिसंदन्‌पतप्याक्रियाभावयोर्भेदे नोपस्यासः [illegible] वेसत्रेति ॥ अत्राहरीनामासौ ताम्रनिर्गमन पोरितिपठितयामरादिगतोविग
ण[illegible]माणीतेनसर्वेषानुपपन्नमिति [illegible] विद्यात्र हीतावर्द [illegible] ॥ [illegible] तहीति ॥ क्रियापत्रसत्रोभानु [illegible] तिवृप्रमात्र तत्रोभानुपपत्तिवात्र सतौ क्रियातेनार्थे [illegible] हेने
र्थः [illegible] रिपाठटति ॥ पच्याभो हुंपाकदति क्रियाप्यपाति तुमन्नाही निर्मविलिते याम्नातु संताविप्यादितिपाकादीनां पाक्ति प्यादीनोन प्रात्रिपरिकानोपाठेना

अथपपेवक्रियापाननोभानुरित्येव पत्तः अत्र पाविभावत्तनोभानुरितिविगतयेतरियताम्ने गत्याहोपिद्यतारिष्यसेभ यः स्वत्रंकर्तव्यो गतपिसा
हेत्र प्रमादि शत्रो से वृथाप्रपदा पंचर्नेतेत यपास्तेदशहीनसपपरिघात्रा हरेदंत्रा रपत्र्यानीपेतामितिवत्वे पापानीर्थेते ॥ अत्रप्रिपकारे वर्ततेन
ष्यारे वस्ताद्यप्रत्याभ्रोमविपदा दर्शानीपाः पत्नर्वतः रेवदत्रप्रकाश दतिनाम्नेतेपकेकंपादिशभूः परिसमाप्यते ॥ ददे पदर्शनिर्वादयदलिन ॥ तेपपूना
वेतक्रियापवनेभोभुरिसेयः पत्तः तदाभदरसत्रप त्रादि शत्रुः सप्यत्रत्पापोनर्वतशास्त्वत्रप त्रादिशत्रुः सप्रकारोभकदसोनपादपोभावदसेवंप्रकाशादिति पत
नुभावनवनोभानुरिसेयपत्तः [illegible] वेसत्रप त्रादिशत्रुः सप्रकाप्ता योभदस्यत्रपत्रादिशत्रुः सप्रकारोभोदरसेव भावदपोभदरसेवंप्रकाशदति [illegible] दिनाहिले
हाणे क्रियपर्वतेर्शनोपाठः कर्तव्यः [redacted] कर्तव्यत्वात् किंप्रयोजनं [illegible] रिपाठः प्रातिपदिकात्तानुपसादिनिरसर्थः भत्रादिपाठः कर्तव्यः किंप्रयोजनं
प्रातिपदिकात्तानुपसादिनिरसर्थः ॥ प्रातिपदिकविनिशसर्थः अत्रात्तानुपसादिनिरसर्थप्रभोकेपक्षात्तावपसादयः अत्राभानुमतिवहितिवद्यपति ॥ ता
प्रातिपदिकात्तानुपसादिनिरसर्थः प्रातिपदिकविनिशसर्थः अत्राभानुवर्धर्माभाववि [illegible] तिमतंतरेभापाठं तत्रानुवर्धाभावात्कामिताते ॥ पोनेते
तानुवर्धतापनापत्र ॥ तत्रानुवर्धतापनावनुपाठः कर्तव्यः तत्रानुवर्धाभावात्क [illegible] पाठः शुभोकर्तुं हतेभावप्यवगमभात्तावपसादिनिरसर्थः पाठः कर्तव्यःकर्तव्यः [illegible] प्रयोगात्
व्याप्यादिकरणानुशासात्रानुवर्धवः [illegible] पाठः [illegible] पिपक्तुंतेतेभावविवर्षनिरसर्थः नौकेहिकाप्यपर्वकोपिप्रयुनते ॥ दृष्टपर्व
णानुपसादीनामनिरसर्थिभावदिप्यातिभवतावत्पर्येजिघप्रयोगानुपात्रकः येपिपकृत्तं

योनिरसर्थतेत्यथा दिहवृत्तपगिसादीनांनक्रियाप्रत्यायाप्यायागोचेभावमपीति ॥ तेभावप्रत्यहेतिवृत्तिदत्तानुपसादिवतत्त्वात्सम्यापाहणेपसादिवो
योनिरसर्थिपर्यापात्तत्रभोमात्रविहप्रसिपेवमर्थो होपाभविपाठः कर्तव्य दसर्थः [illegible] प्रयोगदितिप्रपुरुषाभविदमवाहयानांमवात्तानुपसादयः ति
वैः प्रपुम्यंतदतिवाचितेषां शात्वेतानुविधानेऽतेनेवन्यायेन प्रातिपदिकनिरसर्थं विपाकेनोपपुम्यतेनदिपाकाद्यः शात्राभानुविहितमसयपतनौ

धातुपदेशोपदेशः शास्त्रधोरुपसर्गसंप्रदेशपरिभाषायै लं प्रक्रमतो ऽपक्रमते स्येनयोर्गेन्यिपात्रः इदुपदेशे शास्त्रादिकि समर्थमिति ॥ ओं अपरति ॥ अयं नोपदि
ष्टः किंतर्हि अन्ते ऽनुनासिक इत्युक्ते तेन सूत्रे ऽपि तथा अ[illegible] स्थाने ति तः परित्यागः ओं किं प्रयोजनं रत्ना भविष्यद्वे योपपदे शोनुनासिक अ[illegible] सः व्याख्या
नमिति ॥ ए दिपलोन्न शार्ङ्गस्य परस्या अंशः परे शास्त्र पर्यः प्रति अर्थपालनेननु प्रसतिपदंशः परे शः प्रसत्तया व्याख्यातमिति ॥ इतिस्या इः तं व्याख्यानमस्या व्यावि
पावे रूपा ते यः इदं शास्त्रिति ॥ एतैः ज्ञात्वैवं स्तुतो वृत्तीय पर्यः प्रतिभामते तादृशो सरसर्वः तरु ऽनेति ॥ अवलो ते नेनेति तत्र गणितु तत्वोपपदे शो मनहीमपि
अपदे शोननुनासिकत्वात् एदे शा सनि किमर्थं अत्र ओं अपः इदे शोनुनासिकः तस मामूदिति ॥ कः पुनरहदे शोपदे शो ग्रीर्वि ओपः अत्र तम्माव्यानमुपदे शः
नमीः प्रयुपणमुदे शः प्रसत्संतवत्या व्यानमुपदे शः तथा अयोग्यपकविन्नतां मम धिक्यर्था मन्दीवा उपदि शास्त्रं वैतिति तिम प्रसक्तमा व्याख्यामपदे ऽपदे
इ शोऽयं लोति ॥ गुरोः प्रापणामुदे शः तपुष्यां करणयं सिद्धा देवेवं सममवाम्नु रिशालिविस्तरहः तः पाठविपूर्व सर्वे सहसमुदि शाति ओं गुणेर्व स्तुतो ता
प्रोशः इतिन्या दुर्नौदि तारात्संयुतमा सो विधितथाभातात्वीद्वा रसरति ॥ समुत्तेः प्राप्य मामा हइदितिवो मे ऽयं इदं तहति ॥ इदंतो यो मर्वप्रसंयो तिमो
पातः ॥ इ सौलायो सर्वं प्रसंयो ऽयं सर्वं लानुनासिकत्यस्ते लोपाप्रोति ॥ अपाथि अप ओं अपः किंकार तौ ऽस्मि तर्वा ता ॥ नहि कुत्वि द्वितीय इपाद्री यूते प्रदं
ज्ञी ही पक्षमानुनासिकस्येतलं तापयु ऽनीति ॥ अनुपादी यमाने शिवी से सर्वम्रमे शः किंमुत्या ते अनुपाश्रीयमाने शिवी परतिकर्त्यनमो पाद्रीयूते परे परे श
हत्क्याते ॥ अत्र लोन लुपदेशः संबन्धोऽनुदेशो पदे शो ॥ प्रसक्तमव्याख्यानमुदे शः गुरोः प्राप्यणमुपदे शः प्रसत्संतायत्व्याख्यानमुदे शः तपधाके
शिज्ञ कंविरस्त्य अनुनाकै मे प्रत्यानु दिशाविशिमत्याचानुर्वे ऽस्तकमपीय शुद्धोर्वीपकमीवे तम प्रसत्सुमा व्याख्यानमाह ॥ इदितो मेनुपाककत्ममें परर
तेनु शोउ प्रापणमुपदे शः तपुष्याककिन्नं विदाहुमा यांतरं तत्र त्वाम विवर्यपानेयमप्रदानुपदिशालिविसतत्याप्यात्र हे ऽनुमुपि त्रजकाणीर्व हादशिम
यहीत यः अनुविन्नुत्यायामतिसमु जेः प्राणमाराहय पदिश्यो ऽयं पादि एव पेलेकोत्तरनुदेशोपदे शो ॥ इदं नर्हि इदं ऽयं मायाः देशे तान भावि
नु ॥ ननु त्वं नो पमो तस्सर्वदेशात्तत्र अकार्यपोः इहदिशास्य पार्वे इपदे शः कार्यं पाँ प्रमत्सुपदे शः अतुला ऽवाका यं नेह मा हि कार्यं चातु ते
पदि अवणम प्रिन प्रातेऽपदे शो नर्थः ह्यात ॥ इम लो लोपवर्द्धः हरे अपभ्रमओं आदितः ऽसान्तर अनल तोधा मिति ले ऽमायो स सा मा दिव्रत्तात्ती इत्रातिवे दः प्रप
स्यानकमपीधुतिश ॥ इं चेनवक सिरसेततपर्ध्वं गामं स वद्यो गतमाण्यामत्र हवेनकमिति ॥ इंचेन्ता या श्रीपक्षिनमनुवाके लिहुममानव ऽस्य सर्वं गोचारा दिव्यो दुन्नि
ति गुनेप्र सपः किमर्थं मासब्रह्मात् ॥ अस्य श्रुतिः ॥ अस्य पुनर्मानावपदसर्वः अकार्यं लोपरतिविपदि योचोऽ विमतोमु विश्वपसहो ओयं स्कंदं ही सोना तरपदि
सर्वः अनीत तु ऽकामाणाविति ॥ पदान्येने कांता अ[illegible] नुवे मात्ता अनंतरार

उपदेशनरत्ति॥तेनशास्त्रेयथाप्राणिनोनुनासिकमस्सरंतत्करस्तर्थः पाठादिति॥पदानेनयाथकत्वंलक्ष्यते॥तेनानवकाशत्वात्परत्वाच्चप्राप्तोपीसवर्णः उत
त्रितिः॥अयंतुनुदेवाधकोपप्राप्ता यदनुनासिकदिति॥ हल्त्रो सत्रर्णग्रहणपोपावेति प्रत्यानुवर्त्तते॥ पूर्वंतपानपापपदरत्तमविसर्जवशात्प्रावेणापंतनापो [illegible] तम
वतिफचिदर्सनापाप्रपीसवर्णः संतनापामिदेति॥प्रसपयापदिदं प्रपत्नाप्राप्यात्रप्राप्यम हल्प्रसमैनेर्बुसंवपातेनतुगुणेनहितसवर्ण गुणाद्वि [illegible] पणपोत्र
वाभ्यनानाग्नानापोविनोध तत्वाच्छदुर्हितःप्रसपेनपमुःकतोपिवीयतेरविपसुनुपापिःवात्कंकपायन्नापूतेरलिनापानुमोनाविवीपतरविवितोष
शामुच्यते॥ तनहूविधायेतिप्रसपसुनलिदं तत्वात्राप्त्याद्यार्थेतप्रकृतेगुणात्मसदेशात्वेनतोविमुणात्इपाविलविति भाव्यः हनहेयात्रेतिप्राप्तकरो

विन्दं तत्परेशतेनुनासिकवत्मातविद्वसेततकपंउपदेशानेपोनुनासिकः पाठस्स्रं सोपमातीतिनकृत्यं॥ किंपुनरुपदेशतं [illegible] यपस्ते विधातिपरजंत
रहे विपतेयंस्यासपेवाल्क॥ननुचोक्तविसंतापांसवंप्रसंतो॥ विगुणाद्विति॥तेषुसेषुः उपदेशइतिपुत्र्यंकारणमाधुनः नविष्य विपानुस्सयुरूपा
प्रोति॥नकृणाः कर्त्तुं॥चकारकिसंतापाविविधिकिंतहिंन ब्रह्मेति॥संतापाविविवर्त्तते॥ नवेषाषंता॥ आमपवचनादसंतापापविप्रदिवधहिपा
पकवेनातसंतापाघेवस्यातसात्मना॥नरुपापंहपाविर्भवतिविशेषणसमाविशेषणत्वं॥पादिशोपावेहपाविर्भवतिविशेषणसमापनिर्शेषार्थं
कल्याणपारी नानिनहूरुजनपापारनहूविभापानप्रापोति॥हननहेयात्रप्रधानंविहितः प्रसपः प्रकृतत्वाननुवर्त्ततो॥ रहनाहृत्यानिनारी
गां कुक पुत्रंहारस्यत्तरप्याविति कुकविभापानप्रापोति॥ अन्यात्विकुतौवप्रधानंविहितः प्रसपः प्रकृतत्वाननुवर्त्तते॥ एवंनवेदमकृतंभवतिनो
पार्थेहपाविर्भवोविषापाविशेषणविति॥ नकुटिप्प्रतीभवति॥ इर्वनकलापुत्रनप्रापीति॥ एवंतार्हिकुसल्पुदोषहुल्नविसेषमत्रपतम
पदेशत्वात्सवप्राप्ताधामिसवर्णः ककुनुल्लोपोदितिसंनविद्धःतदनुपारेनेनहूविधीयते॥ कुणोवेति॥ इत्यादिसदानेनपिनित्विहितःतदनुपादेन
कुकोविधानात्॥ नवेदमकृतंमिति॥ आश्रितमवेसवर्णः गुणप्रधानसंनिवीपत्रप्रपानमपि विशेषणेनपवतिनत्रतसंविशेषणत्वंनत्तुगुणस्य
॥ एवंनकुर्वीत [illegible] ॥ एवंसितेसवर्णः तेनपत्रेवन्यायनशासनंनप्रापेणतिष्ठतिसरनात्रनमाप्नोतीतिप्रधानकृतंकलातल्कामसमयापपवते॥
एवंतहींति॥ बहुलग्रहणादसंज्ञायामपिपत्रमविष्यती सवर्णः

[illegible]

हलंतेषां ॥ अत्रां तेषु च सानेमवपंसं ॥ सर्वादिहिलं ति ॥ सर्वेषा हलोर्व कानेकतं संबुधा ॥ अंत्र सपरह लोला पति नि रस्य चैत्यात ॥ इदं हि लिंग्वरू मिता: पा ॥ छिंत्रापे सम्पुरा
पा च्यानु प्रसुप्रत्याद ना पूर्वे ला ते पा वीसर स र्व: अनु मना लू मपुरु पा तं न लार्हें ति पद्येषु र बाला तथा तु त्या दि ना तु पा प्रसि: ततः प्रकृ वं न लिपि लि ॥ अत्रा र लि
त स र्व त्यार सला तू ला क पं प्रकृ वं प्रति: कुत्ये ॥ अत्रा र प्य श्रीरा त्त र्ने ता पुत्र पा [redacted] नाईं पंथु र स लु मनि लु मं लि लि ना लि तु जिर लिपि ति सा पं पार्वा अल कंमा
श्री पते त्यान वि हानी पी सु रलि-अत्रा र मच्या गोन का त्य लि के संसनेम वी स प्य तु नि स मेके लित हस्विथ-कुत्र हा ॥ अत्र पदे लि प वंमम्मुर पा त्य तु नर्म नि धौ सम पुरी
या पे र पं स ल मा त्या पि मुत्र कु मि लि पा ॥ हर्षी तु सम सु रा पा र्व त्वा पुपरे शा ला न्द पत्रा ग म स ला व्रेर पं कु लं रहा लागि त लि लि मन्त्वा पा ॥ दि प ते ॥ अत्र का त्ये
ति ॥ स्तो त ल्य प्रमत्ये गा पम पु ह लि स त्र न का ल्य म लप्ति सं क पो र र ह लि लि प्रसा हा र स लि च प्रसा हा र ल ति स त्र ल का ल्य ह लेन्य त स्प व पा प प्र ह
हलंत ॥ ह लं ते मवें प्रसंगप्र वं सल्या त र लं ते स सर्वं ॥ पं ग: स र्व प्प र ह लं र लं ता पा प्रोति पकि का गं म र्वा सल्या त सर्वा हि ह लं तं म प व पि वि सै सो प न ति ॥ अति इदं
तुम्य वि ह सल्या त ॥ ति दुमितं त क पं त्य व मि लं सु ना ते ल्य कि तो पी ह लि सं तो मन तो ति न कुं यं के पुन वं वृमि हा न्धा तु प्रा ति पुरि क प्र स पमि पा ला ग मा रे
त्र: सिष त्ति ॥ क वं त ह मि पु ते प प्या त्या पु पे ता त्य न तु नो कुं ह लं से सर्व प्रसंग: म्यौ स ला र ति वे पु ले व: [redacted] अत्र हा पं ह लं स नि लं
ते मवतीत सर्व क्ष ह लं तं त प व वि प्र से सो प व ति ॥ अत्र प्रकृ वं न लि दं ला स ते ॥ सत्यो पो पी स र ति क अत्र ला वी पो पो त्य न मि लो स अत्र पा ला पे हो पं नि रं ग:
क्षिप ते न पा त्या कि दि ह पे त प मि ते त्य तु वि प्रा ने वा पे लि त्या म र ॥ अत्र का त्या नु वं पा लापि त प्रा त ह त्य ह ला प्र मि हि: ल का त्या नु वं से लो न अत्र ता वि त
सौ त । ह लन्य ह ला प्र मि हि: ह लं स नि लं तं पव ती क त्य ते ॥ ल का त्ये दूला वर लं ता न प्रा प्रोति ॥ मि दुं तु लं का गु निर्दं शा त ॥ मि दुं मे ते त क पं ल का नि
दी: ग: कदं त्य: ह लं स नि लं तं प व ति ॥ अत्र का र कि लि न कुं यं ॥ प कु णी वा नि र्दू शा हा ॥ अत्र प वा प्र क णो पा नि र्दू त्वा पं अत्र ह ल ह लं स मि लं तं म न ति ॥ अत्र त्य
वा न कु त्या ति वे र गु ण म त्य प्य ह लो ॥ अत्रो प र नेन त्वा कि क र [redacted] रि तो रक्षिता मविष्यति ॥
ति स त्वा हा न र्दे प ल्या त र सं तो ति प्र सा हा ॥ अत्र पा र सं ता त स त्य प प्र प्रसा हा र: अत्र का र प्रो ति ला प वै न का र ते सं ला नि पुषा प ते त्र ह लि ति प्रसा हा र प प प रे त
त्र ह लन्त तु वे ति स मा हा रे र कु त्य सं वो ग्नं त स्य लो प र कि ल का री तु प्य ते ॥ ह लं ति ॥ ह प्य न ह ह र ह लि से क ला स तु प: दि ती प: प्र सा हा र: न पुं स क प्र ग र्व पं स
कं ने ति रं क सो प: ह क स्य पु सिं ग ला दि ता त्य न पुं स क त्या ते ॥ अत्र प वे ति ता प स र ह लि स त्र ह लं स मि सत्वे न ल का र स्ते कार शो न य पु र लं स क्रि य ते ॥ अत्रे प
प दी तो त ॥ अत्र प मे व ॥ ल का र स्य स सा मि सं ता पो ह ति ति प्रसा हा र: स ति च मु सा हा रे ति त प का र्य सं ला ते त्यो प्र सा प ति ति प्रसा हा र: [redacted] प्र
श्री

अथ चेति प्राक्लोपकाए स्त्रार्थं कृतः ॥ अयमर्थो चेत्संज्ञायां कृतं स्यात् अत्र वा पार्थं कृता नो न लकारः हल्ल धातिर स्त्रे हल्ल ग्रहणात् णात्मा ग्रखर्पो तात तत्र रिविं
पेरे ति ण न त्या रे सर्वं हल्ल ग्रहणां कृतं न काए एवं स्तु लो अयत कः त्वा धा ना लोपु स्था प्राप्ति रिति रिति हल्ल ग्रहणे ना प्रातिपदिक प्रतिषेध इति पद संज्ञा प्रातिपदिक
र्थः प्रातिपदिकान्तमुपदेशः कृत्वं अर्थ इति पदान्त लतां प्रतिषेधः अथ नो पदे स्थान्तात प्रा स्यानात न चेत्कः प्रति षेधः स्यात्तेः कुं पक्ष इति ॥ अथ पदाद्विपरप
रहति लो सं ज्ञायाः पुत्रं हैं नत पकें प्रातिपदिक स्वं तद्विप्रति पषे पायेः कृत दितरति प्र तिषेधः क्रियते ॥ प्रत्यय ग्रहणा मिति ॥ उद्दमितः प्राकृदि तिनेताव कृत्त्री
प्रकृदितिप्राकृ कृति प्रति पदापि कृत्सा पते न ध्या प्यपदे योतकाशें लोग व्पती [illegible] लं कागप्रत्यर्ते ॥ नातते ति य नञ्ञकस प्रिपत्ते ध्य न यो स प्रय म प कर्त्र ल

अथवा आत्मार्थे प्रवृत्ति रिति पदेति पद तिलका ए से लं ते तिपदयं ण ले नितं कोति ॥ प्रातिपदिक प्रतिषेधो यत्कृत दृति ॥ अत्र हल्ल द्वितीय त स्यात् प्रातिपदिक प्राप्त
तिषेधोव कृत्यः इद मितवाकृदिति ॥ अकृत्र द्वितीयत्वे तिकिमर्थं कृ मकार गोन गा काए अथवे गनः क्षपद यह ति ॥ दूर ण्यो प्या यारि दं ॥ र त्रा भी प्राग्व रत्ने लं
त्ता न म द्विप्यति ॥ ह्रस्व नलो कृ प इतिन [illegible] लाति ति वि ति स्थो तल य प्या प्यात् ॥ पुनै तत्र प्रतिषय प्र रणं तत्र नो प्रपि ध्यति स्ह ह्ता ह्री ङ्गा नत स्त्री ती स्याधु सत्र नेल
य प्या प्यात ॥ स्त्री ती कृ चार्थे ॥ तत्र गयपद गों धा ना त्रमन्त्रि प्यति ॥ ह दंत रें स्तपु पों त्रतरे ती सु च स्त्री तो कुप्य प्या रीं स्वाति के करण ता प्य प्यर्थो तन म सिध्याति य
मह स्यते त्य ॥ ना वि ति रह हतों चांत कृ त्रम न्तार श्रिप्र मति पुक्ते तिन चाते त्रिय क तन पः ह तिर ह्ता ह्रिम नुत्रपु पोत्र प्रेषतो से प तावरो यथा स्यात् ॥ अत्र तो
ला त्रनि प्यात नं कृ प्यते सन्निपात न स्योति लयर ण वा प को मद्विप्य [illegible] तवयुल्कं य दि [illegible] तकया धां पा नादि तर्षि लो नल्यात पते ज्ञार्थमधि प्य प्ति तत्रे [illegible] ली

ग्रा तप ध्या आगमस्य कौ इत्य वा ज कि कुति त्र मिति ॥

पेवम्ये ॥ तत्र आ फ रा न ण्या फ रा न्त्रे किं प्रयोजनं पे ने सं ता स्य क तद्य्य ते ॥ अप्र मं रित तति पात प्रतिषेधार्थं ला कृ रा न्त्रं स्यात् ॥ नत्र इः संकुच्यो ॥ इति नलोप स्य प्रति षे
धोने सं ता पार ति [illegible] तमा ति क हं स्यात् स्यात् ज्ञा पपद्यो धा या रिति किं यो गा ना ली ति प्र क पराणु सो यर्थः स प्रत्यय स्य रं त स प्र ध्या र तिप कृत्ता पि निरे इत्या यं नल नि
रं तर ति प्राति स्वरः अत्र तु प कृ ञो त्रि प नि तिष्य रा ना ध्या यं पद वचनं त रा य यो न किप्याति ॥ प रा नु कर ह सं ज्ञो त्र भाव कः पुनर्न प्रसंगः ह त्ता नि रं त ना सर्प स्मि ङ्ः ॥
यु प्या ग ह्रति ति ॥ प्र स प स्या लु कृ कृ ते प ॥ उभय स्य नुं ति न जाने श्रा कृ ज्ञ प्र स प न सं ज्ञा नतद्धि तां तत्वात् प्रातिपदिकत्वादिलं ता निषेधः स्यात्तत्रापं न कार ल द्वित स्वं
धी य तो कृतत्र द्वितर तिनिषेधः स्यात् ॥

नत्रि ॥ एतस्मिंस्तापरित्राणाय पर्यनुयोगे ॥ एतस्मिंस्तापाः प्रतित्राणमिति साधनं कृतमिति पंचमं तत्त्वमुपदिशति विवेकज्ञानं प्रकृतिपुरुषयोः समासः ॥ अनेनैवोक्तेन कारणेन यदनुमीयते तत्त्वं पंचमं
सिद्धांतविप्रकृतिः ॥ त्रिगुणप्रकृतेः साक्षाद्धानविमलत्वादित्यत्र तज्ज्ञाननिमित्तमवगम्यते ॥ अनेन ॥ एतद्बीजमिति तत्त्वं पंचविंशतिः ॥ पंचविंशतितत्त्वम् ॥ अत्र त्रिगुणप्रकृत्यात्मने सर्वमेव विषयमत्रोक्तम्
स्रोपतेत्र आनुरूप्यमुपस्थापेरत्यागात् ततः प्रत्ययः यदि तु पूर्वं प्रत्ययः स्यात्तदा विनाशः स्यात्तस्मात्सर्वं प्रतिकूलं तत्र त्यज्यते प्रतिपन्नेऽद्धेत्यादि नामसद्भावात् सर्वमेवेदं शरीरमिति
स तिस्रोऽवस्थानप्रत्यक्षप्रमाणात् ॥ अथ प्रत्यक्षमित्यादि ॥ तत्रैवोक्तेन कारणेनानुक्रमेण तत्त्वानि संनिवेशितानि प्रमाणप्रमेयविप्रकृतादिसत्त्वाद्यात्मकत्वेन प्रतिपाद्यते प्रमाणानि

नविप्रकृतेः तु आः विप्रकृतौ तत्त्वानां प्रतिपत्तौ तद्धितेऽ ॥ विप्रकृतौ तत्त्वगणप्रतिपत्तिः । स्यात् इतरेतरविरुद्धत्वं एवं प्रमाणं किमुक्तं प्रमाणं तत्त्वमेवेति सर्वस्य प्रमाणमिति
सत्कार्यस्य कार्ये सत्त्वे ॥ आचार्यैः प्रकृतिः तत्त्वप्रतिपत्तिर्विप्रकृतौ तद्धितेः प्रतिपत्तौ प्रवर्तनं सर्वविपरिणामः पुरुषार्थमुक्तं प्रकृतेः सर्वत्र संसार एव तत्कारणमिति
वेदकत्वेन ॥ प्रपंचितत्वात् तस्यात्मनो विस्तारप्रकृतेः ॥ एतत्तत्त्वमेवात्मत्वेन सर्वात्मकत्वेन विषयः ॥ एतत्प्रकृतेः कार्यमिति तस्मिन् सोऽपि संसारहेतुः इत्यनुमानं सत्यमिति
स्यात् तत्त्वप्रमाणेन तत्त्वानां विशेषः प्रत्येकं संसारहेतुः प्रत्ययः प्रकृतिः ॥ यथावस्तु विनाशः प्रमाणं ॥ किं कारणं तत्सर्वं प्रत्यये पुरुषः
यः ॥ तत्पुनरत्र हेतुः प्रमाणं प्रमाणं सर्वं प्रत्ययः पुरुषस्य तदिति प्रमाणं भवति यथा प्रत्यक्षं सर्वं विनाशं प्रत्येति प्रत्ययः एव तत्त्वं तत्त्वं प्रत्येति
यः ॥ कः पुनरत्र हेतुः सत्प्रमाणं प्रकृतिः प्रत्ययः पुरुषकृतं तत्सर्वं प्राप्तं ॥ तत्प्रत्यक्षतः प्रमाणं संसारहेतुः विशेषं प्रत्ययः पुरुषस्य ॥ अनुमानं प्रमाणं
कृतयः तदत्र विशेषः संसारहेतुः प्रमाणं ॥ तत्त्वानां प्रकृतेः स्यात्तेन सर्वं कारणं ॥ किं कारणं प्रत्यक्षं ॥ सर्वं कारणं प्रत्ययः ॥
(कं का ॥ अविप्रकृतावि सत्यं त एव तत्त्वं प्रकृतेः कारणं तत्त्वं प्रत्यक्षं

श्रीति ॥ प्रादिसर्वार्थविपर्ययं प्रभवं सत्त्वं प्रमाणं प्रत्यक्षं चेति कालत्रयेऽपि व्याप्यस्य प्रत्यक्षस्य विनाशस्य स्यादि दोषे सर्वः प्रकृतेः तत्त्वं प्रत्यक्षं
सत्यमित्यत्र प्रत्यक्षं सत्यं प्रतिपाद्यते प्रकृतेः स्वभावः सत्त्वरजस्तमसां विपर्ययः ॥ एवं प्रकृतेः कार्यस्य तत्त्वसंख्या पंचविंशतिः प्रसंगे प्रकारसंख्या ॥ नै
तद्भिः ॥ पूर्वत्र सिद्धविशेषप्रकारसंख्या पंचविंशतिप्रमाणसिद्धत्वं संख्यातत्त्वं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तुह्रान्त्ता॥निरदेपन्त॥पवैनिर्दिष्ट॥पश्चात्तुप्रस्पर्थे॥उजदंतादेशकृ॥॥स्यात॥ आध्यकात्वेवनाह्यपर्वकालस्पर॥निपातः॥ अथवात्तुप्रेयमितिप्रातिल
दो॥नुप्रनिर्दिष्ट॥मसमेल्पानसि॥॥हरिकोदेलत्रयेलसमुत्तपानुकरणो॥ह॥पस्मोयमितितानमुगयपराकृत्तलक्षात॥प्रा॥तेलोपप्रसंख्यायते॥प्र
मुत्तायपन्न संज्ञासंबंधे॥अन्वयवा॥पारतंत्र्यादिकेनन॥प्रतरदीरतामान्तुप्रमेकं॥नचेनमति॥सृतितैतदसासनेपदंनप्राप्नोति॥नैषदोषः॥ सातत्प्रभृति॥॥

तुह्रा॥तुंतु ह्रणयो॥ अकामप्रतिषेधः॥ तुंतुपच्चणयो॥ अकारस्पप्रतिषेधौ॥ तत्प्फकेशतुंकुः केशवणः॥ सर्वोभावात्सिद्धं॥॥ एकोपीभावादत्रैसंज्ञाप्रवि
ध्यति॥ ॥ प्रलोतकार्य॥ निकश्यो॥ हीपतीसंजी॥ संज्ञानलेयथास्यात॥ ॥ पृथक्करणमिलनौ॥ किमर्थंस्यात॥ पृथक्करणं किमर्थं॥ प्र॥ निवृत्तये॥ सौ॥ कार्यं॥ ॥ पि॥ कर
णो॥ किमर्थं प्रतिषेधे सर्वो कार्ये॥ मतस्पादप॥ चेत॥ हे॥ यका॥ ॥ तुंतुप्रणयो॥ किमकारेन॥ अपरोनिर्दिष्टं॥ लोपकारः॥ ॥ एपसंख्याने॥ ॥ उपसंख्यानं कर्त
व्यं॥ ॥ कपि॥ अकप॥ तत्र॥ तीति॥ ॥ अवपद॥ ॥ तिद्धं॥ ॥ फ॥ स्यात्र॥ तेसामितिमविध्य॥ ॥ कारलोपदे॥ ॥ नुम्यासिकरादि॥ ॥ अवयवः॥ दिति॥ दि
दिषिप्रसंग॥ अवयव॥ ॥ दे॥ दिति॥ पिप्रा॥ ति॥ सा॥ ति॥ नुमयत्तो॥ ॥ तेनुमप्रमत्तो॥ ॥ परिपुनरयपि॥ दिहिषिः॥ कुंभीधान्य॥ ।
पे॥ नि॥ ता॥ पत्ता॥ कुंभीधान्यः श्रोत्रियः॥ सत्यः॥ तत्प॥ कुंभ्या॥ सर्वकुंभीधान्यः॥ पाणापुनः॥ कुं॥ नाय॥ नासो॥ कुंभीधान्यः॥ पमिदिहिषिः॥ कुं
भी॥ पि॥ नशा॥ विता॥ हेह॥ हिलीवः स्यात॥ ॥ पुनरिद॥ ॥ नंद॥ पुपति॥ ॥ एवंतर्हिनेवं॥ विलापतां॥ ॥ कारः॥ स्यलोपमि॥ दितत्स्प॥ दि॥ तिकर्षतेन॥ ॥ ॥ कारः

न्यपा॥ देतरदितरदितस्पति॥

नसामर्थ्यं॥ दवयवगतंलोहितं॥ मुख॥ पत्त्रा॥ तोपापिष्यते॥ ॥ अवयव॥ ॥ सहजादि॥ ॥ ॥ तित्त्वोयमसगौ॥ दिहिवृत्ति॥ संजलके॥ नेनायपचाने॥ श्रीपेते॥ ननुप्रमुरापद
सुवर्दः॥ परिपुनरिति॥ ॥ पमल॥ कुंभी॥ ॥ चात्रि॥ हितं॥ धान्यं॥ नास्ति॥ सत्कुंभीधान्यः॥ पपवितु॥ विधा॥ यस्पायपस्प॥ निमित्तं॥ नास्ति॥ नपापिरोषेशैवेत॥ व्याख्याना॥ अपण
मा॥ ॥ नापवि॥ ॥ ॥ कारप्रदे॥ दि॥ ॥ हरितापाततु॥ र्हि॥ तोप्य॥ तरतिसूर्तमिति॥ ॥

मंकारसेति ॥ अतएव हेतोः तीर्थे परत्वेन विहितत्वादिति दिक् ॥ अनंतर्मेव निपातन्यादिलांतं प्रसज्ज विद्युत्पत्त्यं प्रकारमेवलक्षणा ॥ ततः स्वरपरत्वेऽपि तीर्थे सवर्णा
पि अहृदयसेति समासेऽपि तैनि पातनादिन्यायपानचीः कतयो ॥ तहरति निर्दिशः अनुपक्रान्तिनिपातन कौतेने सुतर्ने का पुरुष निसर्पः अनंतोप्यभावार्थीनकी
तेपरे शब्दतिवत्तुं शब्दी ॥ अनन्तकाले परशेषादित्यात्र लोपस्य प्रसंगः तस्मात्ने काले परशेषेनेति तिरस्कार्यो भावेतु तात्पर्यते ॥ नदृशादिति कर्तारे शानिसे पे नापी ॥ ता
विदिन्का पर्यभावो तापते ॥ अस्य पादहृतोरादित्यात्र विसतिरपुपध न्यायागात प्रापुस्त का सूना कृति कर्तात्र पिर्नेनाः अतःरति ॥ तः पारौ तरसतः तेनोते दिर्लीपात्र
अथवा अनुकार स्वेवैदिपिनम्वतप्रपूरवौत सचोपरे शेजनुन्नाविकरादितीलं तामविद्याति ॥ अथवा आत्वार्य प्रवृत्ति लोपस्य तिनेवं मासीपकमाविधिदिमि
चिमंवतियदपथमिति तः को विधिन्ययुपस्वानपुरुत्तुर्गुदिसुनि अप्रनेलरसेत्वतिरोपत्रा ते अथवा आत्वार्यप्रवृत्ति लोपपृतिदरशब्दस्पलं सा भवती
ति पद्वविधि होनेसार ॥ अथ पदान्तरति नतैते ॥ न तस्य लोपः तस्यपूरलोकिये च रसेतक प्रतिनिर्दिष्टवातेन तरप्रिय योजने ॥ पश्वैत विदितिवर्तते ॥
कुपकृतं ॥ पुषदेशेन तुनाविकरादिति ॥ त देप्रथमाविनिर्दिष्टस्य कृति निर्दिष्टस्य नेलायां अनर्थक हेतुवत्विधिरर्थी बोधक पथ्यादि ॥ तपथ्या अनुनिर्देशुकुत्सायाः
हृति अनंतपथि नेरवदरशनि निपातते ॥ इत्वरतत्त्वमा गोरल्यादि ॥ तुनुप्राग्नेवे यादेशेदंतहति गम्यते ॥ पुरुषसवतीनिर्दिष्टं सर्वपौरुषति या नि
र्दिष्टं पथ्य सावनिर्दिष्टं तत्त्वपत्तित ॥ पत्तावलि तोपिपुरत्वे स्वस्य भावनिर्दिष्टस्य नरस्योत्सकौनिर्दिष्टं पतिव्यति ॥ एतत्ता दि प्रथोजनं ॥ पक्षे तेकालत्र सतोलेनोनो
पः सर्वोदेशोपथ्यायानुत्र शाकि पश्मा तोपि तद्यत्र हृतोन्यातिक्लोपः सर्वोदेशो सन्धः सत्पाल्सीह कृतेन्य नेन्यामाएपा तुल्यस्य प्रहृत्यासाम्यथी त प
हृतौ नोचे ॥ अनुकानि पापस्यपसे ल्यान वितप्रविधयातत ॥ हतोल्पोपेण नुत्का निमासस्य संख्यान्र्त कृतंयो ॥ न्यायस्य हृपर्न ॥ त्वादे विनायोग त्वादि
काशापिनः श पिनवान किंपुनः काणोनविधानिरतप्रतिषेधात ॥ प्रतिषिध्यते अतः सलाहाः न्यनुमोपितादोषवृत्ति ॥ काये पुनकिं उवाचिनिकानेपुन
पृ २
नितुमागमो न तु समवेदितां ॥ तस्मा ॥ तस्य स्वहा [illegible] विति ॥ अनुगा वोल्लोपः सत्पा लोपा विधिप्रतीयते भाव्यं तप्रकारणादि सत्संतस्येत्तु तोपो भवितुमहतीतिमन्त्रः नि
भक्तिविपरि णाम इति ॥ साद्रूपा तत्त्वी यथा प्रापादित्यादिणामर्थवाकांतरेतु पपन्निमसंतौ पाव्यपेतः शाम्नुतमेनमं निर्वीपते ॥ तस्याभ्युहरणसाम्यथीदितिम्न लो
सत्येसंसस्यन्नो पे प्रमहे तम्यग्रहणेन मसूतपाएलोपः प्रतिपापते ॥ १

हं सं २

१९

ग्रहणप्रतिषेधादि द्विनैबेषामितसंज्ञोप्रतिषिध्यंते पितृतस्मात्तितबहुंकार्यं विसर्गमिदिहल्लोपादेतिसूत्रे सन्निभि संज्ञाप्रकरणेपार्वं व्यपरण मर्जोरित्याणपा
संज्ञायोल्लोपोमत्तौ स पर्वंगुणानपरिभितं पदात् [illegible] पीत्सं डौ पं लोपोपोयं वर्ति तन्नान्तुमनाम विहुप्रेणि तितेहि हलंसवि लत्र निदिष्ट पान्वदतिप तस्तंनप्रतिषेधादेषा

सिद्धं नुणलारीनोग्रहणप्रतिषेधात् ॥ सिद्धमेतत् ॥ कथं णत्वारीनाग्रहणाविप्रतिषिध्यंते ॥ एतन्नुत्त्वा वापि हृदहीनाप्याते स्का से णल ॥ कितग्र
हणेनाग्रल्ले लिखा वैपन [illegible] कितप्रहणेनाग्रल्लतरं ॥ ॥ निर्दिष्टल्लोपा हालि द्धमेतत् ॥ अभ्यसार्जनिर्दिष्ट लोपं लोप: कित्युतेतः ह्या तसिद्धमेततंत्र
नुगानां प्रतिषेधः तत्रनुगानां प्रतिषेधो वक्तव्यः तस्मात्रणिनय्लापधिन ॥ इतोत्तरतः अविनयम्लु नचमकार्यं ॥ नमो श्रीरणमाप्रथ्यात् ॥
नवा वक्तव्यः किं कारणंड श्रीरणमाप्रथ्यात् अन्तल्लोपो न प्रविष्णाति ॥ अनुवंधल्लोपे भावात् पूर्वस्य प्रतिषेधात् प्रसिद्धिः अनुबंधल्लोपे भावाभा
वयोर्व दोषात् प्रसिद्धिः नत्पतेकैर्भाविभावेणप्रसज्जतिकेन निर्हलिकरोति रटिलिद्धं सपवादरप्पायेनसिद्धमेतत् कथं ॥ अपवादत्वादेवनां ॥ किं
पुनरिहल्पात्मपो सगोपदादी ॥ भाविनोरिकार्यार्थी नमार्थो लोपः कार्यकारित्वाभावेन नुबंधपुत्र्यालम्पते ॥ कार्यार्थान्य मभिहितलोपः ॥ ॥

किकार्यं नाशित्वहित्वानेन लोपः स्यात् उपदेशलेपामनर्थकत्वात् ॥ अनुवंधल्लोपे सप्रसंगः सिद्धमिति ॥ व्याख्यानं कोवाधतेत्याकार्यं विरितार्थं सु श्रार
णात् प्राप्तेभावं लोपोनर्थ्यापरीवाधते ॥ *इति यथा कश्चिद् हूरि घटो भिनि पुनश्चनात्मा तथा नुवंधानामुच्चारणात् भावानुत्पानं
लोपविद्धा नाद्या भावानुत्पादइति विरोधात् प्रा० ~

एकांतरति। एकदेशः अवयवरूपः सर्वः अनेकांतस्वरूपलक्षणमेवकेवलेन पथ्याय स्यात्काका। तत्रोपलभ्यमानस्वरूपमदस्यदर्शनात् दृष्टेस्तात्स्थानत्वकर्थ
स्वेति प्रश्नः एकांतस्तत्रोपलब्धेरिति। ननु परेषां तत्र परिनिश्चितरूपं विज्ञायते तु अथ तेषाम् पूर्णं स्वभावमात्मनो यतो [illegible] स्त्रीवोपलब्धेरिति। अवयव
त्रैलोपलभ्यते अवयवरूपं तत्त्वात्मकत्वं। ननु एकस्य स्वरूपस्य कार्यादिषु बहुरूपत्वं भिन्नत्वात् सावयवः तेषु शेषः भिन्नसमुदायविषयं वर्णितमर्थं पततीति प्र
कृतिभावेप्रतिपादितं॥ तत्र स्वरूपेति॥ अन्यकारणतत्त्वादि हेतुरूपस्य तत्सर्वस्य नेत्रं चैवसामर्थ्यं सर्वस्य प्रतिपत्तिविषयत्वादिति॥ एकांतत्वेन रूपस्य समावेशप्रसंगः

अथवा यस्यानुबंधस्य सम्भवति किं स तस्यैकांतो भवति स्याद्वा इति तत्र अनेकांतः एकांतस्तत्रोपलब्धेः एकांतं स्यात्कुतः तत्रोपलब्धेः तस्यैव सावयवत्वम्
ते॥ तथा॥ स्वरूपस्य पुरस्तात् दृष्टे कोऽयं प्रतिपद्यते तत्र स्वरूपस्य शरीरे प्रतिबंधे पुद्गलत्वं निर्दिष्टो नाकार्यं तत्त्वात्॥ तत्र स्वरूपविशेषो भवति कृ
त्स्नरूपात्मनो न पश्येत् कुतः इति विषये स्वरूपं प्राप्नोति सर्वेषां रूपत्वादि स्वभावेन [illegible] सर्वे शरीरं प्राप्नोति शरीरविशेषे पुद्गलत्वं निर्दिष्टः कर्त
व्यं एतत्॥ आत्मनो न पश्येत् कुतः इति कार्यविशेषे स्वरूपं प्राप्नोति सर्वस्य तत्त्वात्॥ ननु यत्र स्वभावः तद्वस्तु प्राप्नोति॥ तत्र नाम प्राप्तिर्विशेषकारणं अनेकांतत्वात्॥ अ
त्र अपृथग्भावः अविशेषरूपं पुनः कार्यं न विधीयते अनेकांतत्वात्॥ ननु स्वरूपे सर्वविषयत्वात्। किं तत्र स्वभावं न विद्यते किं तत्र किं तस्य स्वभावं तदिति चेन्न एकत्व
स्वरूपं अनेकांतः अनेकांतो विशेषः पुनरनेकांतः इति निश्चयो न विद्यते। किंचित्स्वरूपं न विद्यते किं स्वभावेनैव तदिति चेत् एकत्वं
स्वरूपं अनेकांतः अनेकांतः इति सर्वपर्यायाणां स्वरूपप्रसंगः अनंतरमिति चेत् पर्यायाणां स्वरूपं प्राप्नोति सुखदुःखादि॥ ॥ ॥
तत्त्वं तस्य नेतारः अनंतरमिति चेत् ...

अनेकांतत्वे भावपदार्थानां स्वरूपस्य समावेशः अनेकांतत्वादिति॥ यथा लोके तेन कारणेनैकांतत्वात् तदनंतरमपि विशेषे विप्रतिपद्यमानस्य प्राप्नोति॥ परे शब्द
अनेकांतत्वे भावपदार्थानां विशेषरूपं स्यात् समावेशः अनेकांतत्वादिति॥ कार्यं लक्षणं पर्यायैकत्वमनुबंधरूपात्मकत्वं तत्र तथा स्वरूपं अविशेषः इति॥ तद्बुद्धिर्हि निर्विषया इति॥ अनेकांते
स्वरूपे विषयकारणं प्राप्नोति अनेकांतत्वादिति॥ कार्यं लक्षणं एकैकत्वमनुबंधरूपात्मकत्वं तत्र तथा बुद्धिर्हि नैव भवति तथापि विज्ञानसामर्थ्यं दृश्यते॥ ॥ ॥
कर्तृपक्षे विसंवादाभावात् अनंतरमिति पर्यायानंतरादि पुद्गलद्रव्यादि नैव भवति

२१

नुमितपाक इति ॥ यद्यपि ताम्रं निषिच्यमाणपाकः कर्त्रभ्यासात्मर्थं एतेषामा वर्नतरः नतु पारस्यकालनयावच्यामादत ॥ आख्यात्मनतरपति ॥ एकां तपुरुषेण कर्तृषु पूर्वो
द्धपीतेषु सपनवतीतिसंदेहेऽवस्थानामनिवारणः ॥ अनेकांत तेऽर्थानेतत्पर्यायेषु व्यपदेशेषु विशेषणानामन्यत्र सिद्धमादि निवृत्तिः ॥ कादि तिप्रत्ययप्रयोगः नन्वाचार्यम
वतुरुक्तेतः किंप्याल कपर्यापतिपदेन ॥ व्याख्यानात्तत्पर्यायमिदं तद्दर्शनसद्भावनतत्संबंधी नाम पर्यायोऽपि नहि तुरीयं तत्या व्याख्यानमुक्तं मूलादेशनेनहेतुस्यात

पु २

सिद्धंतु परिमितपाकत पाक्षि दृष्टेतत्कर्थं यद्यपि तपाकः कर्त्रभ्यासवन्न कायमसत्वातंत्र्यकर्त्वयं तत्त्व व्यापारीकं ते विसंदेहाद्यभिक्रियमाणो व्यवसितपाकेऽपकांते
विसंदेहः स्याद ॥ व्यवनता यते किमपर्यायकर्तुस्वपवसात्म्य विवक्षायामेति ॥ संदेह मात्र प्रेतत प्रवतित्व संदेहे पुनरेवमुपपत्तिः ॥ आख्यानतो दूषणे पश्वाति
पत्तिनेति संदेहादन्तरप्रमितिपर्यायेति व्याख्यानं प्रमाणं तु ततोऽपि सिद्धमित्यसमादेशनात्मकं मनुष्यसिद्धमिति व्याख्यानसंबंधितीनां देशं स्यादिति तत्पुनः
नर्थं कृतज्ञमिति तत्कौतमा प्राप्नुवंति पूर्वापरानुबंधे विशेषविधि केवलमामर्हतेनमपवित्वात् ॥ शकुनिप्रियकर्कस्यानुरूपेषु तत्त्वोऽप्यात्मर्थानुबंधप्रमादातः इतिपर्यायविशेषमनुबंधे
पकंकृष्णकांता अनेकांत रक्षितकमलस्यायं ॥ एकांतरसे वस्याप्यं ॥ कुतहसनस्य दृष्टिरेत पर्यायविषः प्रत्यक्षप्रसरेन कर्तव्यत्वं ॥ अनन्तोऽवृत्तिः परस्परप्रवृत्तौ दृष्ट
पकृष्णकांता अनेकांतरविकमलस्याप्यं ॥ एकांतासर्वस्याप्यं ॥ कुतहसनस्य पाविद्योतानुवीक्षः आचार्यप्रवृत्तितोयपपत्तिमनुबंधप्रकृतप्रमाणपर्याप्तवृत्तिरिति ॥ पदपर्यद्दाति
रापप्रतिबंधे पाचकनिर्देशोनाकारेति व्याहिति ॥ अस्य पर्यायप्रवृत्तिर्योपपत्तिमानुबंधकृतमनेकान्त्वं भवतीति पदर्थमित्यसंगं स्यात् ॥ पदप्रकृतायां
हवा सोऽपि भाव्यमात्रि ॥ पदप्रकृतस्य पीड़ेतपारविकत्वात् आचार्यप्रवृत्तिर्योपपत्तिमनुबंधभकृतमनेकांतत्वं भवतीतिपदपर्यायी नामा स्वयंहारः इति प्रकृतः
प्रतिबंधेपपाचकनिर्देशः कर्त्रभ्यासमिति ॥ नकर्तव्यं आचार्यप्रवृत्ति

नुबंधकस्यानमकृत सम्यहृत्कारोति ।

॥ तस्मिन्नप्रतिपन्ने साध्यं तत्पप्रेशवेत ॥ भाष्यकारेणानादुकं रहतुवार्थकल्कोत ॥ भेदइति ॥ यद्यपि नेकं उपपत्तस्याधिनापाकपेत व्याख्यानं तु पत्ते तेश्या
विहेतुः ॥ हितत्वादि तनेकांतपक्षोभाष्यकृतासकः ॥ यदेशीतत्त्विनेकं अपहेतुणोपियत्नद्विपत्तिविद्यमनुबंधस्याने कांतत्वादिति ॥ ॥ ॥

पृषायां संख्यार्थे संख्यानां संख्यानां गणनम्यतेऽनुवृत्ते शाशात् एकं द्वि त्रि शब्दः द्वयादि रूपाणि सि तेनाप्यपर्यो समानां समसंख्यानां य यायाणानमदे क्रिकि सद्वानदे तिक
सं च न्यते [illegible] पराणनीति ॥ रु कृतां सेन वन्यार स्यानि तिन्नमसाख्येते परा शब्दे नादि वनाहयादे शासस्यर्थे अविधे याप्रक्रियं प करा नु पाणी क्रमाद निर्दे नौप्य द्वयादे
घ व्यतया विप्रथम प्रतो स्य वसे एयाका व्यं [illegible] तदीजा नात्र एकुत्र कृत्वा संतर्प प्रति ॥ ता प्याद् रा प्रत्ति काले दर्भ क्रतीतदर्थे संप्रस प्रकृतानानादे प्रावनीस्वात्मय
विधानातः ॥ ननु वे ति ॥ निसानां शास्त्रानां पदीनादर्षं कृतमातेष्यमसो प्रति भावः [illegible] मर्थे विनिपाक्रमे सेशेणेन संज्ञाप विप्पतीति भावः [illegible] समासान्निर्दे शादि

पूर्वादंद्वमनुदेशः समासानां ॥ किमुक्तः तद [illegible] कोष पाणिदरूपत्र मनु वृत्ता नै तर विप्पानेत मे साप्ये ततः सिद्धां कृतन्यां तप्ये तान तु स्याद् पता न्नुष्पा नः ओ
पद्याग्न से वस्या नो पुदि रूपणीति ॥ [illegible] हेत प्यस्या मिथो संज्ञं शास्त्र ॥ [illegible] तदविप्पानेऽत्रात्मयं विशेषणं कृत आत दीर्घ करा वा से क्रा यो स्य पुरस्य चो पद्
यो सुर तु यो भाविष्यतीति ॥ तद्दतादि तदशी शब्द्यानुर पर्ये ती कृत्वया गति कत्तु गणस्य करतिग [illegible] यं पुनादि समुच्यते ॥ [illegible] समासानिर्दे शात सर्व प्रमाणे नु द श
सुतत्र प्रधाने स्मवत्सनि प्रमाये ॥ अंत पासमासे काल निर्दे शः क्रियतां ॥ संतत्र पाणा वत्तु पाणि पदस्य प्रण्य नु स्य भयुस तान्य माद वि ॥ समासः तुशीष्य
नु त स्यो सी कृपवरा गुरुष्णु लात्म्यकरणि ॥ एवं तत्समासानिर्दे शात्त वा तुकार णारुपा सर्व प्रसंगः सर्व संज्ञेदेशा पम नीनदे शब्दा पणो तिरव्यु तेच स म सोप्यमपा
स्पादि तिरक्री [illegible] तपवर्ण विभक्तीति तत्र स प्राप्ते समस्तनि निपमान्ये एवं प यं विद्युपते ॥ [illegible] पुनः कतनोसत पाद्य समासे क्षानिर्दे शः क्रि पूर्वांनिसताप्र
मासनिर्दे शप्रपात्र विपक्ति संज्ञेनु जो ॥ यः सं तद्वा तत्समासे कानिर्दे शः क्रियते प्रयात्रि प्रकृतीः सं तिन धा मी जीवाद विति प्रकार्णनं सर्व सं प्रसयायः
सि प्रकारणेन समर्थे योग प्रसाधे परगा श्यात विरोत चेति ॥

पूर्वादंद्व निर्दे शानुपपत्तेः समासे तत्र वत्सरात्ने कृष्णानामि प्रत्नोदे वृद्धत्रपदादन्या विधि समासानिर्दे शो नादि क
विष्पदक्षेपद नां संख्या सु सिसत्राहनपा सर्व पणप्रत्यसापां न तद विना लिपा कर्मा तस्य बत्सत्रा [illegible] पुनाति मिति णी सनस्नहार्थं सिसादि कर्मान्यकिंपततति प्रश्नः
प्रतिपम वंदे नेकाय वा सम्रुपनमुदाय पक्षे केन शाई नम सा प्यद्वतिक्रतः क्रम विपय प्रायात [illegible] पुन्याति इत्तिनोनादिसाभाबदा सत्ता वा यमा णा पो परि विपत्ति गो स्य प्रसंगः
विशेषण दो वेति [redacted] व्यप नि शक्रिय गणो प्रतोपद्र से वानंतर्योमुभेदं भवते सर्थः आत्ताहित्या मपि विम्पति तस्याद नहि गाताकी यमाणात पोपरि विपत्ति गोस्य प्रसंगः

किंपुनः नीतिय प प्य र्थे श [illegible] पृ प्रा वा द र्ष त एव [illegible] स्य प्यं ॥ [illegible] पा दि श र्द्द [illegible] प्य [illegible] पटे [illegible] दि फ [illegible] क्षा [illegible] रु प्या
[illegible] पा [illegible] तो वि [illegible] प्य [illegible] ॥ [illegible] न [illegible] च र्च तः [illegible] प्य [illegible]
[illegible] प्र ल ट लि [redacted] प ल [illegible] र्थ तः [illegible] प्य [illegible] क र ति ॥ [illegible]
न [illegible] र्थ तः [illegible] पि त [illegible] प्र [illegible] र्थः [illegible] ॥ [illegible]

किं पुनः [illegible] व्या ता नु द्रे शो प्र वृ त्ति [illegible] र्य तः [illegible] प्र [illegible] प्र थ म [illegible]
[illegible] सं व्या ता नु र्द्दे शो न [illegible] ॥
स नि र्दि शः [illegible]
[illegible]
[illegible] ता नु द्रे शो न [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] सं व्या ता नु द्रे शो न [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
प्र [illegible] प्र थ म [illegible] ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]

कृ[illegible]तो ह्यावाप्नोति कृष्ण इस्पैकल्पे पिक का र: कायो ऽई स्याद [illegible] श्चतः सामं॥ इति कूलन इति ॥ द्वंद्वो पंच्या गं नुनासे क्रो ऽण निर्दे शात् तितो पं ड्ली ति पूर्व मध्या: स्व
नेसम्रवी रूता ॥ उ [illegible] [illegible] दिर टे हा [illegible] [illegible] [illegible] ॥

अतिप्रसंगो गुणाश्च द्वि प्रतिषेधे कृति ॥ अतिप्रसंगो भवति गुणश्च द्वि प्रतिषेधे कृति ॥ [illegible] दी दे [illegible] दो ॥ तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति तिसेष
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] कर्तव्यं ॥ किमर्थं [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
कृ [illegible] इति कूले [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
इयक्रमतुया: तत्रसंख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥ [redacted] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति तिसेष:
॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ एवं तर्हि [illegible] [illegible] [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible]
इ [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तत्र संख्या
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible] [illegible]
तानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible] [illegible]
वं लो ॥ [illegible] [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥

छंदसो ब्राह्मणानीति ॥ गोवृत्तीवर्हं न्यायेन छंदः शब्देन मंत्रब्राह्मणयोर्ग्रहणं प्राप्नोति [illegible] ब्राह्मणानि मंत्रेभ्यो ब्राह्मणात् ॥ छंदसो
[illegible] ब्राह्मणानीति [illegible] प्राप्नोति [illegible]
[illegible] व्याख्यानमनुमानादरोपयत्र [illegible]

[illegible] छंदो ब्राह्मणानि ॥ छंदो ब्राह्मणानीति [illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible] प्राप्नोति
[illegible] तत्र संख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible]
[illegible] संख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible] संख्यातानुदेशो न प्राप्नोति [illegible]
[illegible] संख्यातानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible] संख्या
[illegible] संख्यातानुदेशः [illegible] संख्यातानुदेशः [illegible]
तानुदेशः प्राप्नोति ॥ [illegible] संख्यातानुदेशो न प्राप्नोति [illegible] संख्यातानुदेशो न प्राप्नोति [illegible]
[illegible] संख्यातानुदेशः [illegible] संख्यातानुदेशः [illegible]
[illegible] संख्यातानुदेशो न प्राप्नोति [illegible]
[illegible] संख्यातानुदेशः [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] संख्यातानुदेशो न प्राप्नोति [illegible]
[illegible]

[illegible] प्राप्नोति ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

स्वा॥ सूत्रे नेनैती तं प्रकृतत्व कृ तोरू ती पास्या तेनाधिकारोत्तरतरत्वर्थः सति तत्वं कृत्रस्यानां केवलमधिकारत्वानार्थं प्रतिज्ञायते न तु प्रयोगास्य प्रयापि।
अधिकार शब्देनाव समुत्कः कर्ता यक्ते त्वा विभिन्नो तो नोर्ध्वं कारणात् ते सह कृतं तस्यते ॥ किमर्थमिति। आकांक्षा इत्यात्मकृत तस्य संबंधो भाव्य तीति भव
विज्ञातमिति। किम पाम र्थो धिकार शब्देन पृष्ठ सती तो प नेति प्रश्नः पूर्वे नेति तद्विपरीत संदेहः प्रत्याह ष्याख्यापाठे स्थिता॥ तथैति। अनुवर्तये त सन्नो कथ्यते तथा दे

सूत्रे तेनाधिकारः किमर्थमिदमुच्यते ॥ अधिकार प्रति योगं तस्यानिर्देशार्थः अधिकारः क्रियते प्रतियोगं तस्यानिर्देशार्थं इति। किमिदं प्रतियोगमिति
योगं योगं प्रतिप्रति योगं योगे योगे तस्य सह तो कर्तव्यं विनिर्णीतं तत्रापि तत्र भिन्नाह कुतो नो कृतः तथ पालोके विद्वांसो गम्यते तस्यार्थे
वद शापनोऽपि तां तत्र शापवि तोल्लोपाचार्ये विकृतो तीनाना रस्यते पो पत्रस्यापात शब्द इति॥ शब्देनता यवि रुतेन को नो व्यापारः शास्त्रानुगम
द तो योगे योगे इष स्य नारू तत्त्वानि देशमात्रं विकृतस्य पथा लोके तत्र लाष तस्यथी तन्न प्रति विकिंका यो निर्देशमात्रा विकृतस्य पथा लोके निर्दे
प्य मा न मध्ये कृत एव मित्रापि तितो ॥ इति सूत्रे ॥ एवमिहापि परत्वं जाति राष्ट्र गोपु तं प्रयुक्ते भावे पृच्छति किस्य ते ॥ अस्य निर्देशार्थ निवर्तक इत्या
तथा यथा ॥ अस्यनिर्देशात् लोके निवर्तको भवति। तस्मात् देवदत्तायपार्श्वं यथा वर्तते अप्रिन्सा पके वक्तव्य निर्वर्तको भवति। एवमिहापि
अधिकारो भावश्च तत्र पुनः तनिवर्तकः स्यात्॥ तस्मात्तया भावाकर्तव्यः ।
तस्माधो नार्थः सिद्धं स्वर्थं पुनरपि तत्वान्तिति ॥ अंग्रहमत्र प्रत्यवसिद्धिहितावेक निरधिकार इति किपाचे स्यते। अत्रा कृतक ल्पना पाः अनुपातरूप वा चार्यकार्य
वात ॥ पुनः निवर्तकः स्यादित्य॥ तत्र तत्र भी ग्रन्थोर्थ तदस्य दिवसते तस्य गुणत्वात् इति सूत्रे पुनः स्वरितत्व प्रतिज्ञानाद्व्याख्येन विचितन्नि तो विप
र्यपात॥ ॥

अधिकारपरिमाणज्ञानं लिङ्गात् यथा प्राग्रीश्वरात् इति किं प्रमाणं ... अपरिमाणः ... अधिकारोऽस्य अथवा समाप्ति
समाप्तिं ... स्वरितेनेति प्रसङ्गस्याधिकारनिदर्शनं ... अन्तरसङ्ख्यातन्त्रं प्रतिपत्तये ॥ तेन विंशतिकात्सूत्रस्यान्तर ... पदादित्रिकावधिरित्यस्य नि

अधिकारपरिमाणाज्ञानं तु ॥ अधिकारपरिमाणाज्ञानं तु भवति ॥ न ज्ञायते कियन्तमवधिमधिकारोऽनुवर्तत इति अधिकारपरिमाणज्ञानार्थं तु ॥ अधि
कारपरिमाणज्ञानार्थमेतर्ह्ययं योगो वक्तव्यः अधिकारपरिमाणं ज्ञास्यामीति ॥ कथं पुनः स्वरितेनाधिकारः स्वरितेनाधिकारपरिमाणं शक्यं वि
ज्ञातुं ॥ एवं च स्वाधिकृतं तेनाधिकार इति ॥ स्वरितं तद्यत्राधिकारोऽनुभवतीति यत्र केनेदानीमधिकारो भविष्यति ॥ लोके कोऽधिकारः नाधिकार
इति चेदुक्तं ॥ किमुक्तं प्रत्यासत्तिरत्र लिङ्गं कः तथा स्वरितभावेऽप्यधिकारोऽनुवर्तते लिङ्गं यावतिथोऽनुबन्धः प्रथमोऽधिकारपरिमाणज्ञानं लि
ङ्गेति ॥ यावतिथोऽनुबन्धस्तावतो योगानधिकारोऽनुवर्तत इति वक्तव्यं ॥ ॥

इत्यनुपदिष्टे ... तत्रादि ... अधिकारः ... अकारोऽनुबन्धः कर्तव्यः तेनेदं योगे ... योगेन नाधिकारो भवति ॥ एवमप्यपि ... ॥ ॥

25

गीयां स्मृति ॥ कथं पुत्रार्थं त्वज्ञाती या पेक्षा याप कर्तव्य प्रसक्तः परमतापे रूपा ॥ अन्ये पोता शति वे न्यन्यो तत्र अन्ती पांसो अतः अ पचरणो ध्वर इति चेत् प
यां सो यो गः पक्षी ति ॥ अयां गहग्राम दे ह्यानादिव हृ यं तत्र हीति पापात्ता यो ॥ तिति म सामप्रमान सर्वे वेस र्वः पक्ति तिव्याख्यानमर तोन नु तिन एकत्रा नंत

अथ पेशानी पत्रा पो सौ नः प्रथम सञ्ज यो नान विकारो न कर्तृ तेकं ये तत्र कर्तृ यो ॥ अस्यापि प्राग वचनं ॥ अस्यापि प्राग्वचनं नेक कर्तृयो प्रागमुक्त तानिव कर्यं ॥
तत्राहं व कर्यं न अ कर्यं ॥ संदेह मात्र मेत तत्र भवति ॥ सर्वं संदेहे पुनरे स्मृपतिपक्ष ते आ व्याख्याने तोष्वश्चे पुप्रतिपादिने निहि संदेहाद सत्य व्यवसिति ॥ प्रागमुक्त इति
व्याख्यानाप्रमः यपेद्वं ना पौने ॥ केनेशानी प्रविकारो प्र व्याख्या तं नो किं को विकारः न नत्वो अं नाविकार इति चेदुरू पूर्व निर्दूषण निवर्तकः
तत्र मासाभाषा ॥ संदेहमात्र मेतत्र भवति सर्वं संदेहे पुनरे स्मपतिपक्ष ते आ व्याख्याने तोष्वशे पुप्रतिपादिने निहि संदेहाद सत्य कामिस्तु कं इत्य एवं संदेहे
हेतु त्रि तिव्याख्याप्रमः ॥ कि मुर्ते अ॰ त्रि

॥ ॥ ॥
यं तत्संदेहाभावः उच्यते ॥ एकोनु इति ग्राम वंचिद्द्वंदनु एव व्याख्यानं तत्पर इति मित्रमस्ता वारलि संदेह ॥

२९

मोंकाघय केभ्य र ति वुत्स्या सभा रितिक त्वा म्क र्णो न्न्र्ये एणाद तिपुत्र का विमत्नंत र ति म मृत्व्यापा या भा वात न्नपा स नमंस तान त्त त कें व प्रपा य र स त्र स
ि तत्वे म त्ति ता ते स तिवृ द्विपप्र क त्वि त्रा पा या न्नु पराधे ता वि प वृ त्वि [illegible] आवाकृ तो विपस र्ग न्न व प पा य त्रमा प्रा र स गे [illegible] पो मा वृ र्ति सें गा हा न्नो ान्न व पा
द्वे व व र्से ते न्नु त सा प्री प र् दो त ए र मृ ल्प ने वा भा ता वि त्वे न्न प्र यो ज न मे त र आव ।। न पा तत्र तत्रा मी प्या त् यो ता प्र पा र त वि त्रि प ता वं ता स्ति दृि [illegible] ट ।३०

नत हीहृ वा प्प पं पो यो वृ तृ न्न्न क व्य न्नाकं प्र यो जनं सु र्ति ना वि का रणा नि र्पे प्या र्द ता ये त ।। न्न वि कं क पं न्न वि क र्न कृ त आ वि का ए न्नावि कार
ग ति आ त्वि पो न्नुप स र्गे न स से स न्न मो त दूप द यो का र्त त न्न क र्तं पं प्य र्त त्वा म द ं सू तृ त्वि प्यते सु र्त कृा वि का र ल तिपं र्वि प्या ती ता त्वि पा रो से न्न प्र क स
पे वि रि सा रो पो न्न र ली र ता स ते त न्न सी ते ना वि का त्र तिपं ते तो ति न ती पी भ त्ति ।। न्न वि कं का पं प्र पा स त्र सा सो र्पं किं न्ना र्प्यं प्र न ते प न्न पा ग न्नि चूर्ति
ते ने ने है वृ प्या न्न मा स पा छ्र ति न रा ग र ग छ्र ति [illegible] का प्य कं प्य: पा द त्रि पु त्र का न्न वि न पो र स त्र न गा त्वा ता ते ना वि कं का पं भ वृ ती स न्ना वि ति द्व भ व ति
त पा दि का ए प्रा सा पं किं न्ना पं प्र प्य ते प त्र [illegible] न्न पा वा ता सा ता मो प व ति ते ने हे व प्या त ति ने पुते जं र्पि म र्थो ।। ति [illegible] पो मा क कृ पो ना र्ते त्या वि स
त्र न सा त्वा ति ते ना वि कं का र्प भ वृ ती स न्ना वि ति द्व भ व ति न्न वि कं का पं प्रा सु कः का तः प न्ना वि प्र तिं प्या न्न पा ति न्ना म व ति गु णा र न्नो ता र्ज न्ना ही ने भो न्न प
प र्णा स प्र ति प्पि र्व न्नु प्र मि त्र न्न कू ड आ ने प्यो नु जि ता नु प्र हो ना प्पि त्वो ते त न्न सु र्ति ते ना वि कः का से प्र व ती ति नु प्र नु ती म वि प्य तः कपं पु न ना वि कः का र स्प
ने न प र्व वि प्र ति पे पाः पा म्या न्न पु ति तु ग न्नो क र्त न प्प पा ते क न्न वि क म पं का क रे ती सु न्य ते पो पं दू र्त ल: प न न्न न द्रिः म ह म्या त ह ति ए व ति ता प्या पि
क प्र पं का कि तो तो सु न्य ते पो पं क र्ते: मन पा र्वा वृ ति ।। न्न वि का ग ता ति पा पो वि शो पा पा पि कं का र्पं ।। न्न प पो न्या वि कः का तः पू र्वि प्र ति पा न्न पं स: ।। ।।
र ति प त्र व प त ने ति प्र र्चि ते न्ना क र णा त्वा प्र प्प प्र सा प्या प प्र ता ती प पा रे प्र प मा त्रि कं ।।

वि प्रति पे पे पा र्का र्पं मि ति व सु ना न प क नौं न्ना प्य: त्वा रि त न प्र ति ता ने न्न पा य क: सं प पु ते नु न्य त्रा ती प प्प्र र्पा म क: न्न तु नि स न्ना रि पु क म ।। ।। र स त्वा प्या प न प
र पु त्र क प्या र क ते ता प्प प्र दी प प्र प्या न स्या प्या प स र ती पे पा रे प्र प मा त्रि कं ।। ।। ।। ।।

…नु॥ विकरणो भवति॥ [illegible] पुरुषेषु [illegible] विकरणाः [illegible] नियमोऽनेन [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

अनुदात्त [illegible] आत्मनेपदं॥ विकरण [illegible] पुनः [illegible] परस्मैपद [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] विकरणाः [illegible]
[illegible] विकरणाः [illegible] नियमो न प्राप्नोति॥

[illegible] नियमार्थं [illegible] प्रश्नः [illegible]
[illegible]
[illegible] विकरणाः [illegible]

[illegible] ... इति भावः । ... आत्मनेपदस्य ... तत्र मह
[illegible]
[illegible] ... ॥

[illegible] ... आत्मनेपदं ...
[illegible]
[illegible] ... आत्मनेपदं ...
[illegible]
[illegible] ... आत्मनेपदं ...
[illegible] ... आत्मनेपदे ...
[illegible]
[illegible] ... ॥ ॥

[illegible] ... आत्मनेपदं ...
[illegible] ... आत्मनेपदं ...
[illegible] ... आत्मनेपदं ... ॥ ॥ ॥
[illegible]

यस्य प्रवृत्तिं कृतस्तिप्रमाणामसंकोचः स्यात् शास्त्रान्तरे निमित्तमात्रोपपत्तिः [illegible] निर्दिष्टा नीति ॥ प्रागपि नियमात्तेषां संभव मात्रेणानिमित्तत्वा [illegible] ॥
[illegible] ॥ एतन्न नियमलिङ्गं पर्यासात् ॥ तत्र केवलं कामप्रकल्पनात् [illegible] लिङ्गात् [illegible] कर्तरि [illegible] तथा [illegible] अन्यथा [illegible] कल्प ।
भ्यामेव ॥ कि पुनः [illegible] ॥ उभयविनियमयुक्तं नियमं भवति आत्मनेपदं कर्तृगामिनि फले [illegible] कर्तृत्वात् तथापि विधेयमात्रस्य व्याप्त्यभावात् प्रथमः ननु प्रकृतसूत्रात् प्रसङ्गात्
नियमो युक्तः सर्वत्रापि प्रसङ्गाभावात् क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वात् नियमस्य संभवति ॥ अकर्मकेभ्यो [illegible] अनुपपत्तेः [illegible] अकर्मकेभ्यो [illegible] व्यवस्थापयत्
अप्रयाप्तनात्र नियमः ननु कर्तृगामित्वेऽपि व्यवहितत्वान्नियमो न प्राप्नोतीति ॥ नैतदेवं ॥ अत्र प्रतिज्ञा आवश्यकत्वात् [illegible] नियमोऽत्र [illegible]
परस्मैपदविधानाद्यभावात्मनेपदे परस्मैपदप्राप्त्यभावात् [illegible] परस्मैपदे [illegible] आत्मनेपदे [illegible] ॥ नैतदस्ति [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] नियमः आत्मनेपदं कर्तृगामिनि फले परस्मैपदं [illegible] [illegible] अनुसारेण आत्मनेपद
[illegible] प्राप्ते [illegible] परस्मैपदप्रयोगः [illegible] आत्मनेपदं [illegible] अकर्मकेभ्यो [illegible] कर्म [illegible] ॥
[illegible] अकर्मकेभ्यो आत्मनेपदं भवतीति ॥ [illegible] प्रकृतस्य नियमस्य [illegible] परस्मैपदनियमार्थं ॥ [illegible] कर्तृत्वात्
[illegible] तत्र प्रसङ्गनियमे [illegible] परस्मैपदं [illegible] ॥ [illegible] नियमः [illegible] परस्मैपदं [illegible] ॥ [illegible] कर्तरि [illegible] परस्मैपदं
[illegible] परस्मैपदं [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] आत्मनेपदं [illegible] नियमात् ॥ [illegible] आत्मनेपदं [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] परस्मैपदं [illegible] आत्मनेपदं [illegible] नियमस्य [illegible] ॥ [illegible] प्राप्नोतीति [illegible] ॥ ॥ ॥ ॥
पुनः कारणं [illegible] नियमात् [illegible] नियमः [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] परस्मैपदं [illegible] आत्मनेपदं [illegible] नियमत
[illegible] आत्मनेपदं [illegible] प्रकृतात् [illegible] प्रवर्तते [illegible] परस्मैपदं [illegible] कल्प [illegible]
[illegible] प्रयोग [illegible] ॥ [illegible] आत्मनेपदं [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] विधीयते ॥

तस्यरादयोपीतिपघपिशानीयंकरणोपिसादीकारणादीनवकाशः तथापिचनपोनेतिचेरनन्यप्रभावकर्मणोर्पद्विधानंतरन्नवकाशः॥नितातहीनि
॥तन्मयवकर्मणीनांवधातुकल्पर्यौत्रविशान्तकपमप्राप्तिनोपते॥सहाप्रधानपरेतिवोपिभावकर्मणोऽत्रपीदित्तरोपः श्रुतस्तर्हि(ते)ऽत्रक

अत्युत्तरहिं प्रकृतस्यनियमः प्रकृतस्यनियमेऽन्याभावः प्रकृतस्येनियमेऽन्यभेषोप्रसक्तानामभावः अनुरात्रिः तस्मज्जरयोनप्राप्नुवंतिअंधरो
षः अनवकाशत्वजाल्पत्वंतेनतेवननात्मपिच्यंति॥सावकाशत्वेऽधः प्रतोवकाशः प्राप्नोपरितेनवकाशः तथाविनियमाभूप्राप्नुवंतितस्य
तस्यत्वलहिं भावकर्मणोर्नियमान्नप्राप्नुवंति॥तस्यादरयोनवकाशः तेवनेनात्मपिच्यंतिनियातहिं भावकर्मणोर्नियमान्नप्राप्नोतिनिए
पितन्नातत्म विधास्यति अन्तरहिं भावकर्मणोर्नियमान्नप्राप्नोति॥ तत्राविप्रकृतंकर्मण्यप्रत्ययमनुवर्ततेऽपकृतप्रकृतं अन्यतकर्मणिनेविधातव्येतत्रोप
परत्वेशोषणोऽत्रविधेयविशेषणोनचेत्तत्पर्यः नचान्यार्थप्रकृतमन्यार्थं भवतिनलन्यत्प्रयोजनमप्रकृतमनुवर्ततेनादन्यतमवतिनतहि गोधासर्व्योतीभ
र्थोपादरहिं वतिपदावदृश्यतेनान्यार्थप्रकृतमन्यार्थं भवतीतिअन्यार्थमपिप्रकृतमन्यार्थं भवति॥तद्यथा॥शाल्यर्थं कुल्याः प्रणीयंतेताभ्य
श्चपानीयंपीयतउपस्पृश्यतेचशालयश्चभाव्यंते॥यदप्युच्यतेनचान्यार्थं प्रकृतमनुवर्ततेनादन्यतमवतिनतहिगोधासर्व्योतीभर्थोपादरहिं
वतीतिभवेद्दृष्टीष्टुतरेवं श्लातपाशुस्वस्मानुपेनयेनाविसंदृष्टंतेनतद्विशेषणोभवति॥ ॥ ॥

तृतीयातुविधीयमानोंपादानाद्विपुचनसावकाशः अपरविशेषणाभिति॥तस्मात्संख्यासामान्यस्यकर्मणिसनेनविशेषस्यप्रतिपादनादुपपर
विशेषणमनुच्यते॥एवमपिचेदविशेषणोनेतिच्छात्वियंवं॥ ॥ ॥ ॥

२०— शेषग्रहणं कर्त्रभिप्रायक्रियाफले परस्मैपदं तदन्यत्र आत्मनेपदमिति नार्थः कर्त्र—

कर्तर्य्येवेति पपराकर्मव्यतिहारे शब्दान्तरकर्मकर्त्रभिप्रायात्मनेपदे परस्मैपदं प्राप्नोति ॥ अकर्मकात्तु कर्मकर्त्रीत्याद्युपयोगस्य कर्त्रभिप्रायेऽपि तिङ्क्ते परस्मैपदमात्मने
पदं सिध्यति ॥ प्रकृतसंयोगे नियतानीति भावकर्मणोरात्मनेपदं मैव नियमार्थं तस्मात् विकर्मशेषग्रहणं तु अकर्तृपरस्मात्रैतिपरस्मात्तु परस्मैपदं सिध्यति ॥ तत्र

शेषवचनं च ॥ शेषग्रहणं कर्तृत्वं शेषात्कर्त्रभिप्राये परस्मैपदमिति ॥ किं प्रयोजनं ॥ शेषनियमार्थं ॥ प्रकृतसंयोगे नियतो प्रसङ्गात्र नियतालेशे विभा
षा कृते तित्ते शेषग्रहणं कर्तृत्वं ॥ शेषात्कर्त्रभिप्राये परस्मैपदमेव नान्यत् इति कर्त्रात्मनेपदविधये परस्मैपदप्रतिषेधार्थं ॥ कर्ता आत्मनेपदविषये पर
स्मैपदप्रतिषेधार्थं द्वितीयं शेषग्रहणं कर्तव्यं शेषाच्छेपेरत्र विकल्प ॥ इहमा कृत्वा विपर्ययेण कृत्स्नं सपवर्गेति ॥ कृतरसिनपत्त्रेपत्रशेषः प्रकृतसंयोगे
नियमे ॥ प्रकृतसंयोगे नियमेनानन्तरशेषः प्रकृतसंयोगे नियतो प्रसङ्गात्र नियतानां तत्र नार्थः कर्तृग्रहणं न अकर्तृग्रहणात्रैव शेषः प्रसङ्गानि यदेव तस्यैव दो
षः प्रसङ्गानि यतः प्रकृतसंयोगेऽपि नियतो तत्र कर्तृग्रहणं कर्तृत्वं भावकर्मणोर्विहितस्य ॥ कर्तृग्रहणात्रैव शेषः प्रकृतसंयोगे नियमे शेषग्रहणं तत्का
यः कर्तव्यं ॥ कथं ॥ प्रकृतसंयोगे नियतो प्रसङ्गात्र नियतानां ततो कृत्स्ना प्रियात्मनेपदं भवति ॥ तत्र हि प्रसङ्गनियमे द्वितीयं शेषग्रहणं कर्तव्यं ॥ न कर्तृ
कर्तृ ॥ कथं ॥ प्रकृतसंयोगे नियतो प्रसङ्गात्र नियतानां ततो द्वयोर्भावकर्मणोः ततः कर्तरि ॥ कर्तरि आत्मनेपदं भवति भावकर्मणोः ततः कर्मव्यतिहा
रे ॥ यो गत्यन्तरः कारिष्यते अनुदात्तेत आत्मनेपदं ततो भावकर्मणोः ततः कर्तरि कर्मव्यतिहारे ॥ कर्तरि सेव भावकर्मणोरात्मनेपदं ॥ तन्नियमार्थं न विधेयं नियमेन परस्मैपदं च तान्यत्र प्राप्नो
ति तत्र परस्मैपदमेव भवतीति ४—

पदमिति ॥ सिद्धे परस्मैपदे पुनर्विधानं आत्मनेपदनिरासार्थं संपद्यते रसस्येः ॥ ॥ ॥

नापूर्व किं स्वि दिति पी तात्पर्य भावन स्वभावं तु स्विस्त्यर्थः परितर्हि कर्म शिकर्त्तृ प्यौ अनेन परं भाति ॥ दृश्यमानो हंती सत्र आख्या ति ॥ नैषदोषः प्रसारासैकत्वात्तु विष
यं कर्मकर्त्तृ त्वे निलपदेशः पश्यन्ताननार्थक र्त्तृत्वं कर्मत्ता स्वधा ति रेवाक्षीप वार्त्तिके कर्मत्वं तत्त्वेनैव मवति ॥ अनुपरत्यांकर्त्तृरसोनेन चैकिसि ॥ एव योगोत्र तद्धितं कर्त्तृ
त्व । प्रत्रत्नाहाद्रुतः नेव र लप यावद्न्नाश्चन व्या सितिनः अन्नते यो गवि भाग नश्या विहर्त्तु ॥ अनुवर्त्तते परी ति ॥ प्रातिप्रनात्तं योगविभागेन न ज्ञायते ॥ [illegible] यमिति ॥ पर्न्नेवि
प्र [illegible] लिये ये ने ति भावः शोषा दित्यु ष्मा तरु रशः पातिः ॥ वाली ति ॥ अनुपत्र भ्या मित्र स्वानुकाशः अशेषः कर्त्तृ मि स्वा पक स्वमिव पुः अनुकरोतीति ॥ कर्मक
[illegible] तं पूर्व म यत्र से नेपर्न्न विम तिपंनेन श्रेष्यादित्य ग्रा हिणार्थ तिलमि योगवि भागेन ज्ञायते ॥ [illegible] हत इति ॥ नो पाहि तिमा वि योग विभागे नाष्यतेन कर्म

यथेन तर्हि कर्मणि कर्त्तृ ॥ मवति एवं भावे यिकर्त्ता ॥ प्रायोगित्य तिन्नी वंश मानेनः नापूर्व कि सिद्धमानोर्ता हीं यो यो गवि भागः कशिष्यतेऽमनुत्पाद्य त
अन्यनेन पदे न तः भावे तु तः कर्मणि तिकर्म्म ति ॥ शस्यनेन परं भवति ततः कर्त्ता ॥ कर्त्तृ ॥ कर्मनेन परं भवति कर्मणि सिन्न हतं भावे इति ति ने तनतः कर्मवति
ही कर्त्तारी लेव कर्म्म त्यति निसन्नं ॥ एवमपि तेच प्राह त्यं कर्त्तृवं अनुपराम्भांक नरसेव प्र यें रहू यामः तन अनुकिपदे लपने नपएकि पतेन्नु म न्नैः ॥
ह्ये रे कर्त्तरी लेव कर्म्म त्यति निसन्नं ॥ एवमपि यो गवि भाग लस्वमिति कं न भिन्न ॥ अन्न त्कृग पा स्वाद्वः स्या योगवि भागेन ना त्र माप्ति र्ष कृतं एतत् [illegible] अन्नं तरणपि स्त्रीर्भवति मति
मनुवे तद विया योगवि भागा रवं मित्वं न मित्व तिः ॥ अन्नं ततेषा कर्यः सा योगवि भागेन ना कर्तमि ति कर्त्ता ॥ रति कर्त्तृवं पदः कर्त्तां तत्रय
हर्के वे तिष्णु एप्रा त्रिकम तिवि मुनेतपा सापा से ति ॥ अनुवर्त्तते पाञ्चः वा र्यकर्ता लिमे वा वृत्त ॥ [illegible] हतेष ति मि द्विमसी ग्रहिर्त्तं ॥ एवं तर्हि कर्त्तृ ॥ कर्मणि पतितही
उद रत्र कर्त्तृ स्वह सति प्रकृ त्याय पा ते ॥ तकाल कर्तन तत्रानु वर्तिय तेषी यावन् कर्मेति कर्त्ती ति कि मर्थ मिदं कर्त्ता ॥ कर्त्ता ॥ इति कर्त्तृवं पदः कर्त्ता तत्रय
पा स्यात कर्त्ता वान्य क्व पः कर्त्ता तन्त्र मा भा दि ति ततः अनुपरा भ्यां कृञः कर्त्ता ॥ सेव ॥ १

कर्त्तृ वि पया त ॥ विषयां तत्रं यो हा नो ऽस्तु रहीत तत्रं प्राप्ते वान्नि मिति लर्थः अप्य तृतीयो योगविभागा प्राप्ति विशेषादनुपरा भ्यां मित्रेण नामविप्राप्तिं वार्थि प्यत स्य
र्थः नोसा हृत स्वति ॥ अपदा रपरादस्त्रो ऽनुपरा भ्या मित्यन न्वाप्तात्रा व तिनि द्वारो सह हे तेना नेकन्या विन मिस वर्थः कर्त्तृ वपः कर्त्ते ति ॥ एवस्य परे स्पोतं ना न्हीं
र्थः नोसा हृतस्वति ॥ अपदारपरादस्त्रोऽनुपराभ्यां मित्यन प्राप्त प्राप्तिवि कृ ॥ रतेन वि सत्य स्नि प्रा कराणा भावात् ॥ इति कृञः स्तनः स्वय मेवसनत्र प्रत्येकर्त्तृलन
स र्थः यत्रैवमपि विशि नही ति करा ॥ कर्त्ता ॥ अप्राप्तो हीता नेन पदो षः कर्त्तृ विपीयां कराणा भावात् ॥ इति कृञः स्तनः स्वयमेव सत्य प्रत्येक र्त्तृ लन
ति र्कि कं तु कर्त्तृ लमिति नप्र्पवति पा स्मैपदं ॥ १

प्राप्नोति

कर्त्रीणां क्रियाव्यतिहारेऽपि तिवक्तव्यमिति ॥ प्रत्यासन्नत्वात् कृत्रिमस्यैव साधनकर्मणो ग्रहणं साधनकर्मणः प्राप्नोति व्यथा ह्यसंप्रदानात्पर्यस्तद्विषयत्वं
सिद्धयेत ॥ देवदत्तस्य धान्यं विलुनाति देवदत्तस्य धान्यं विलुनाति यज्ञदत्तेन लौकिकं सर्वः क्रियाणां साध्यीकरणमात्रं कर्मव्यतिहारेऽपि चेत् ॥ योऽन्यतान्यशब्द
सेवं क्रियासाध्यान्त्रसाधनं साधनमिति तिनिहोते साध्यसाधनभावे यो साम्यः स क्रियाव्यतिहारः प्राप्नोति न चैव किंचित् क्रियाव्यतीहारः यथा संप्रहरते

कर्तरि कर्मव्यतिहारे ॥ क्रियाव्यतिहार इति वक्तव्यं ॥ कर्मव्यतिहारस्त्वप्रधाने कर्मणि तत्कर्तृत्वस्य भावेऽपि क्रियान्तर्गतं कर्मस्यान्यतरस्त्याति लुन
तेऽपि तु न वर्तते ॥ कर्तरि वक्तव्यं ॥ न वक्तव्यं ॥ क्रियावाची हि लोके कर्मशब्दः तिलोके क्रियावाची व्यतिहिके कर्मशब्दो ॥ एवमपि कर्तव्यं ॥ कृत्रि
मा कृत्रिमयोः कृत्रिमे संप्रत्ययो भवति ॥ क्रियापि कृत्रिमं कर्म ॥ नमित्यता ॥ कर्तुरीप्सिततमं कर्मेत्युच्यते कर्मेति न क्रियायाः क्रियापारीप्सिततमा
स्यात ॥ कुर्याक्रियापरीप्सिततमा भवति ॥ कर्मक्रियाया ॥ कथमन्यत्क्रियापरीप्सितं भवत्ययः एवं भवनपरिग्रहणं ध्यायोभिः निर्दिष्टः निर्दे
शौ फल्गुप्रिः सो ॥ एवं क्रियापि कृत्रिमं कर्म भवमप्युपपत्तेः कृत्रिमपूर्वकत्वात् तत्त्वप्रसक्तेत तस्मात् क्रियाव्यतिहार इति वक्तव्यं ॥ ॥
मार्थं वा तित्क्रियवाअर्थवशात्पतितक्रियवाचे इहयस्य मनुष्यः प्रेक्षापूर्वकारी भवति स नु खल्वतावत् किंचिद्दर्शनं पश्यति । इष्टमार्थं नाम्ना
एजामनरतित्यत्र एकैव क्रियासंपादिता लौ वर्तते ॥ क्रियापिताः लौकिकाश्चार्यारहस्प्संतेकर्मव्यक्तिपेति ॥ दर्पोऽपि प्रत्यवायः तत्रस्पृहायाः संबंधं प्र
त्याप्रश्नः क्रियापीति ॥ भोकृयित्कृतिमोत्तुं नानातीतिरणसनात ॥ कर्माक्रियापीति ॥ क्रियान्तरत्वानिप्रयोगमनावासः व्यतिक्रियायीतिपदसंदर्श
नीरीनामप्यविचारत्रतीयमानमात्रप्रतीयमानक्रियापेक्षयान्यप्रविशापिनिमितसाक्षीकर्मोरिशापदर्शनात ॥ ॥ ॥

ऽस्य कर्त्तरीति ॥ क्रियायाः साध्यत्वात् प्राधान्यात् क्रियया च [illegible] प्रयोगः [illegible] न क्रियाप्रवृत्तेनात् कर्मतो विप्राधान्यात् [illegible] व्यतिहारो [illegible] कर्त्तुः स्वरूपात्
त् क्रियाव्यतिहारो ऽयं भवति ॥ क्रियाया धातुवाच्यत्वात् [illegible] प्रतिषेधयति ॥ कर्म्मव्यतिहारे न गतिहिंसार्थेभ्य इत्यनेन प्रतिषेधः [illegible] स्पर्धा न
ति ॥ इतरेतरान्योन्योपपदाच्चेति ॥ [illegible] क्रियायाः [illegible] ॥ तिङ [illegible] गतिहिंसार्थेभ्यः [illegible] ततः [illegible]
न वक्तव्यं ॥ [illegible] कर्त्रभिप्राये व्यतिहारस्य [illegible] सिद्धं ॥ [illegible] सति पूर्वकर्म्मव्यतिहारे [illegible] क्रियाव्यतिहारे [illegible] ॥ अथ
कर्त्तरि [illegible] कर्म्मव्यतिहारे [illegible] कर्म्मव्यतिहारे [illegible] क्रिया [illegible] कर्म्म [illegible]
[illegible] प्रतिषेधे [illegible] कर्म्म [illegible] प्रतिषेधः [illegible] क्रिया [illegible] कर्म्म [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] प्रतिषेधे [illegible] कर्म्म [illegible] प्रतिषेधः [illegible] व्यतिहारे [illegible] ॥ [illegible] प्रतिषेध
[illegible] प्रतिषेधे [illegible] कर्म्म [illegible] प्रतिषेधात् ॥ [illegible] ॥ [illegible] विधि [illegible]
त ॥ [illegible] किं कारणं ॥ अनेन [illegible] प्रतिषेधात् [illegible] ॥ [illegible] प्रतिषेधे [illegible] वाधितुं [illegible]
[illegible] प्रतिषेधो [illegible] प्रतिषिद्धो [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] कर्त्तृ [illegible] कर्त्तव्यं किं [illegible] ॥ कर्त्तृ [illegible] कर्त्तर्तत्र
[illegible] कर्त्तव्यं ॥ न कर्त्तव्यं ॥ क्रिया [illegible] ॥ कर्म्मव्यतिहारे ॥ [illegible] हिंसार्थेभ्यः प्रतिषेधे [illegible] उपपदं [illegible] ॥ प्रति
[illegible] ॥ [illegible] कर्त्तृ [illegible] ॥ व्यतिहारे [illegible] ॥ [illegible] प्रतिषेधः [illegible]
[illegible] उपपदं [illegible] कर्त्तव्यं ॥ व्यतिहारे [illegible]
ति ॥ न गतिहिंसार्थेभ्यः [illegible] क्रियाव्यतिहारे [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] प्राप्नोति [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] व्यतिहारे [illegible] ॥ [illegible] कर्म [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] गतिहिंसार्थेभ्य [illegible] ॥

रतोत्तरा।। अो किं कृशानु व्यवहारेला पवानारहारितोजगादि शशा उपसर्गा भ्रु [redacted] कर्मयति हारयोतनाय प्रपुर्मते ।। विपरा म्याजेः विशारदं रति पपरि
वावीनु योगित ग्रह तसन पुं लक्नाभा वातपुं विविध स्माव्य नथा नाभ्य वेलेन रोजयति नें सं म्भलि।। वङ्कविजपातन वमिसनेनुजरहल्या पीपो रद्दो वेप
नर्यं क्या दिहत्या चैन तो ग्रह णादज नह ल्वा पी याम विलद चै स्पो प भर्जन स्यारस्थ हलसं तुष्यं तं वुवे रति नूर्णा ताम्रु कृत्वा [redacted] भ्रम रात ।। एकरे शावि
न र्यं क्या दिहत्या चैन तो ग्रह णादज नहल्या पी याम विलद चै स्पो प मर्जन स्यारस्थ हतो सं तुष्यं तं वुवे रति कांपीन नुविशारद सीसरोपिः रीजयेतः रो ह्य श्रेकारे शास पफवें प्रसंतव्व ह्य बाने
कृत स्नान यत्वादि शारद एवापमि रितेन विरिस सविभ सं तसवे रति

मेनेति –

रतांतराम्यो म्योप पराब्व ।। परस्य रोप पराश्च ।। परहरो पपरस्थे ति● च कृत्यं ।। परस्वे रसान्यति सूर्वा विपरस्य स्व श्र तिपुनं तिर्हरोर्त ।। विपरी
प्यां नेः उप सर्गाश्र हरां कर्मण्यां ।। रह श्रामश्त ।। परा जपमि।। त्वतरहेव कृत्यं ।। अत कृत्यं ।। पप वितावदयं पराशे हृष्यापचा उपसर्गश्चानुपम
गौ श्च श्च पंतु सल विशारदे रद्य पवाग्रु पसर्ग एवत स्य सको यो दितीयः सहायो ध नितुमहे तिश्च न्यदतउप सर्गा ता तय प्या।। स्थात्र
गौ श्च श्च पंतु सल विशारदे रहष्टपवा ग्रुपसर्ग एवत स्पसको यो दितीयः रहायो ध नितुमहे
सोदिंती चेगा चौ● रति मोरवोपारीपतेना स्यो नगरे भरति।। विपरण्यां त्रैः ।।

विशारदासरोत्तमपतिः संभवसेवे तिनेत पवे स्पकार्यकर्त्त वोच्यां नवगवः नचात्रण्यं स्य किं चित्कार्यं मिसरो वन्य्यारम्भो तिष्ठा दितो पशाचो लोकं प्रपु
ज्यमानोपर ये कं दिती यल्लेत नुन्याणारी येन व सि प्रस पंकरो तिरवविहापि विशारद सा हनूर्या तप रोगो यो भक्तपसर्गो प्र स्पते पपा रिकृवानि तों विशार
स्य सं भ वेन वे यो रवि रव्याप चारत्वात्।। पा स्पर सा ह च र्या दुपसर्गे रहणं ध्या ख्येयं ।।

आहोरो ॥ आयसमक्रियपयेति ॥ यदोत्रे विमाणोत्ति कालसमंजसम्यंः केकयोविहरणगाहइयादी यसमानपादविहरणंणयपदीसाएयग्रहणंसत्रेकतं ॥ के
दवो यसन राहो इंग्लारिपुयर्लेतरतिषाणेके क्रियायहरणंकृतं ॥ आहोसोमाणहति ॥ आयसमयवापियोक्रियायोदणार्निर्देत्रे यानमा यातवर्धजति ॥
पयालोपनविषयहर्य [redacted] वक्षि हुविणोपसत्वर्तेतरसाम्पतोदणतोवा सोवत्रिसंपवोमायेवांलनयाएमिति तेवा पिहग्रहणमाकर पपेदंसमुत्पमाद
नहसत्रापिमुलविषयनालसोनएप्रतिपेधः आयोतिर्त्रे पदोपः आएसमयेतेवमाक्रियातयोरन्नोहसाति एसेदहोमवति ॥ प्रहर्गानुमालपहीनं

आहोसेमाणविहरणो ॥ आहोरो आयसमक्रिपएगा आहोरोआयसनक्रिपएति यकृत्यमिहाविपयाएमास्तिपादिकोयादहणति
कृतंयादणती ति ॥ तहार्देवं कृत्यंमनकृत्यमिहाहोरोमाणहतीपतामिर्द ॥ सोपये वंति दूसतिवृद्धिहरणग्रहणेकगेतितसेतत्प्रयो
गनमाएविहरणसमानक्रियारपियपासातव्यानातीमिकवाएवविहरणक्रियातयानाती पृकत्रापि पत्वांग कर्मकात्रे ॥ सोग
कर्मकात्रेतियकृत्यमिहमाममतयादहतेविपीतिकाः पत्वांगमुखविधि ॥ आहोरो ॥

विषपं अनाएरत्निपपुंसवः आएमानाएसमुलपत्राससहशरतिनिषिविष्यवति ॥ सोपमिति ॥ आएग्रहणंविहरणविशेषोपनकृणा
र्गमिससत्यासेविहरणसद्भावात्रिषेधोपवति स्वांग कर्मकारिति ॥ लमं [redacted] गं स्वांग ॥ ननुपारिमाविकमद्वंमर्त्दमत्वांग मितिहेन
परकीपासविहरणेनिषिधेवपवति ॥

१ सर्वः आत्मनेपदेने [illegible] प्रयुज्यते अन्येतु [illegible] नियमः ८३

[illegible] ॥ अनुकरोती [illegible] तीया [illegible] सर्वः एतच्च समासाद्दत्त [illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] सर्वः [illegible] प्रयुज्यते ॥ [illegible]
तुं [illegible] सर्वं [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] सर्वः [illegible]

[illegible] ॥ उपसर्गश्च [illegible] ॥ अनुकरोति [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] आत्मनेपदं [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] आत्मनेपदं [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] आत्मनेपदं [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] नो २

[illegible] आत्मनेपदं [illegible]
[illegible] सर्वः [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] सर्वः [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

२१

२० इहो॥ एवं देहापामिति। एवं देहाविशिष्टाचेष्टाकामपाप्यं दाक्षिकाम्य स्वते॥ कुत्रिष्ठ तिसेनेतिउसघतेजा पंते सेनेस र्थः ॥ पा॥ पा देव पजेति॥ अस्र मं
त्रकारणाचोमिर॥ चार्क मुपातिष्ठतरति॥ देवपत्नो मना मनेपदं कृते॥ वा नै पं मेत तन पजन मिति नैकृत मपरने॥ अपः॥ आहति॥ संगतकरण

इहोनर्दुं कर्म्मणि॥ एवं देहायो॥ एवं देहाप मिति न वक्तव्यमिर माप॥ भूतिष्ठति सेनेतिंउत्तः भूपा मंत्रकरणे॥ भूपा देव पजा संगतकरणयोः उ
पादेव पजा संगतकरणयोः प्रतिरु क्तव्यं॥ आदि त्यमुपतिष्ठते॥ वंदम मुपतिष्ठते॥ संगतकरणे एथिका मुपतिष्ठते॥ अभ्याशे हानुपति
ष्ठते॥ नद्र्यमपमिति सा ना मे कोमवति विसवा न॥ पञ्च वा मा सि न्य लिप्स्या मुपतिष्ठते॥ मे नं मं एका स्य विऋोयमे बोधिरस्य पान यं॥
ति एतद प्य मस्य कायायं पर कर्म्मति वेत्पाठ। आहा॥ उपादेव पु जा संगत करणमित्रकरणपथ्यिति न वक्तव्यं॥ संगतकरण उपदिष्ट मित्रकरणे॥
एथिका नुपतिष्ठते॥ अभ्याशे हानुपतिष्ठते॥ पाचि पु॥ अपंपं या सु पुत्र मुपतिष्ठ ते॥ पंथ पं या माके ते मुपतिष्ठते॥ वालि सा यो॥ वा
लिप्सया मिति न वक्तव्यं भिक्षुको ब्राह्मणकुल मुपतिष्ठते॥ भिक्षुको ब्राह्मणकुल मुपतिष्ठ [illegible] उपान्य

मुपश्लेष मात्रं मित्रकरणं त मुपश्लिष्य स्यापि मैत्री संबंधा॥ अपंपं या सु प्र मुपतिष्ठ तद्रतिलप्र मामोति सत्यर्थः भिक्षुकरति लिप्सयाहे
तुध तथा ब्राह्मणकुल मुपतिष्ठते सर्थः॥ ॥ ॥ ॥

द्धि ॥ आत्मनेपदं मात्मनः पिष्टादिपर्यौ कर्मकः संभावितोत्र व्यपदेशे सत्रवत संप्रत्यत्र त्वात्तरति रहनप्रप्त निरैपरस्त्रौ पतरै न सपाति सूत्रपती ति प
श्च्यति ॥ किमर्थं विविरथ्यविप्रह स्य भिन्नायेण प्रश्नः उदिश्यते तपस्तात्मनेपदप्रवृत्तपत्रादीति निषधोनेनाक्रियतस्या ह ॥ नियप्यतरति ॥ विधि
य प्रसंभवे विधि र्देव्यानि ति प्रव्या ह ॥ किं पुनरिदं ॥ विधि र्न संभवती ति प्रव्या हा ॥ विधि रिति ॥ प्रसत्ते सीप्यतट स्यार्थः कर्मकर स्यार्थः अकर्मका ज्ञेति ॥
अनेकार्थत्वाद्धीर्थं धातूनामिति तप्यते त्यादि सर्वः तत्र अतापनेवर्त्तमानस्य विः सकर्मकः पुनः प्रयोजकव्यापार विवक्षायां कर्तृः कर्मवद्भाव सूत्र दिश्मा

उदिश्यातपः अकर्मका रस्ये तु तप्यति स्वर्ग लोक स्वर्गकामः संभावकर्मकस्य ॥ लोपकर्मकाज्जैति वक्तव्यं ॥ तप्तपोपा पीति तपते पापी ॥ दुह्यते
पच्चुलिते पतेवच्चु [redacted] अन्योदि व्याप्य सत्र किं प्रसंगः ॥ किंतु प्यतरति किंपुनः कारणं मात्मनेपदमिदो ऽदि पतेन पार संपदं प्रसु
ती हां पुंसां विपक्षकर्मका [redacted] कर्मकास्य कर्मकाभवंति प्रयुज्यते न चान्तरेण कर्मकर्तारं सकर्मकाः अकर्मका भवंतीति अन्तरेणापि क
र्म कर्तारं सकर्मकास्य कर्मका अकर्मकास्त्रापि लोपसंगः सकर्मकाभवंति ॥ न चान्तरेण कर्म कर्तारं सकर्मकाभवंतिपद्या ॥ नहीव हतीत्य
कर्मकः प्रायं हतीत सकर्मकः तस्माद्विभवती ति प्रसंगसहोर्थे ॥ उदिश्य ॥ ॥ ॥ ॥

त्मनेपद मिति पुनरार्थे वान्नेति प्रमाप्यसंप्रवृत्त रस्य प्रत्याख्यात्मनेपदं प्रवक्ष्येत्संस्याशौ विविध पकृत्या व्याप्यता ह ॥ अंतरेणापीति ॥ तदेवं सूत्रं नवरति सापि
कर्मकः संतापनेति न्याप्नेत्वसकर्मकः कर्मकर्तरि पुकृति णोः प्रतिपत्तिर्व्याख्यं विशेषार्थं यो ति वचने न्यायकृतो प्रतिपादितो ॥ ॥

सुपः समोऽगम्यृच्छिभ्यामिसेतावसूत्रमितिवार्त्तिकमारब्धं ॥ उपसर्गादिति ॥ अत्र कर्मकारि तिनसं सूच्यते आ स्पोतिवामिति ॥ उद्गुमनेकर्तृमात्मनो
कुष्मे कुः कुम्निः स्हतनप्रः घमाक्रामती ॥ तिनप्रवलात्मनेपदं ॥ अत्र हिंसार्थेभ्यो वर्त्ततेनव हुमने ॥ अकृ ॥ अर्थ स्पेति ॥ वेदरल मेसकर्ता स्वरस्य
हृपोनाचीतिपाकारि तिष्ठानः आप्यवेति ॥ विनाविप्रकर्षग्रस्यास्य विकरणप्रस्वहुडीस्थाप्त्ययाशुप्रमनुष्याएदृम्स्यते ॥ आकृष्याचीति ॥ वानिन ल्पी

आङो यमहनः अकर्मकात्स्वेकर्मपाठितिक्तोरूपात ॥ आहंतिरूपलं पाहेना ॥ लोपाकर्मकस्य ॥ स्वांगकर्मकाचेति कृकण्यो ॥ आयमछ
तेपाणी आहतेउरं इति ॥ आटोप ॥ समोगम्यृच्छिभ्यां ॥ समोगमादिभ्यःसुविदिपच्छिस्रा हीनामुपसंख्यानं ॥ समोगमादिभ्युपदिपच्छिस्रतो
नामुपसंख्यानं कर्त्रीयोसं निते संपच्छतेसंस्तातेऽन्तेनिस्मरहति व्यक्तं ॥ अतितिकृदतिप्पकोतिवकृयांसमपतेसम्पस्या तोमापमप तात्र
निष्कृ पतेऽसुविलं पश्यते ॥ प्रमतोदःसमस्त्यानेतिवकृयांसमुस्पतिनिस्पतेसमपतृ दतिसमप दन ॥ निसमुपविभ्यो ह्वः ॥
ओहि पापुहुयनेऽसौ स्तिकहुमनरतिवकृयापि हमापहत ॥ आकारमतिप्रमहदमेतव्येमिति ॥ स्पर्धायामाङः ॥ अकृत्वापि तिहुम पर्दे
ओहिपापुहुपनेओ स्ति हुमनरतिवकृयापि हमापहत ॥ आ कामप्रतिपृणदद्येतेसमितिसमिते विपृहियकृवालः आतेमख्यतस्यावरुः कुद्दनोस्त्रियोऽन्यातेकुकुदेतुरसीति ॥ ए
॥ दारवन्नु संप्रवदंति कुकुलः अकृत्याचाविस्रय्यपानेप्याप्रमामोतिहते विहियकृवालः आतेमख्यतत्वावरुः कुद्दनोस्त्रियोऽन्यातेकुकुदेतुरसीति
वंताहेव्यकृवाचाविद्येसतेसमर्थप्यहियकृत्वात्वप्रकर्ममतिार्थ साध्यतेसाधोवायेपकृवार्थरति ॥ वंतमाशीपः येयानिप्राकारादरयोवर्णी अर्थ
ते ॥ नन्वेतेपरिग्यास्पकारोदयोव र्णी यअर्पते ॥ हतेषा मरणिवान्यकारादयोवर्णी अर्पते ॥ ओते प्राप्यअर्पते ॥ एवं व्यासुः कुकुनः कुकुरिति ॥ तेवतस्मा
हुः अनुकारा मेतने लोप ॥ अपचरातेवविता पते यप्र हृशन्वोतरथेअपकृपानर तिकपंते ॥ हियकृपानिमर्गा पेपांतरमेव्यकृवान रतिथकृयोगी ॥
॥ आकारमः अपात्रयोगात् तेः अपवृत्तप्ररहसत्रिरिरहते तितिवकृयो गम्यातेमर्थी अकृत्त्रार्थवकृयो ॥ नवकृयं ॥ प्रयोगमभावात् ॥ अपातपयरस्यते
नवाव्यपर्सुसमलातेः प्रयोगोसिद्धा ॥ अपातयः ॥

अकारादयोयेषां ग्रहणे पासिस्यर्थः अकस्मात्कारदीनांमर्ववर्णविषयं स्याभाविकं व्यकरा [illegible] अपितुपठ प्रमप लवशेनकतिपयानुवर्णविषय
मितितत्रात्मनेपदभाकः आपातप्प नवा वर्णेमितिनिपतविषयत्वात् तत्केषोतिरक्रियापाविशप [illegible] कांवको पोदयः कुस्मुल्लिषियपाएवेति भावः ॥

:। मः धातोस्तृतीयायोगात्संप्रयाजनार्थे न योगे प्राप्यप्राप्त्यात्मनेपदेन ॥ एतत्सर्वं न स्यात् सर्वे संपन्ना तीसाधि प्राप्येलाह ॥ इतीयापुरुषादिति किमर्थं मिति
॥ सर्वत्रेति ॥ केचित्सर्वे क्रियापेदमेव दुरूपं विनिमयंते प प्याप्यमिनाछिनत्तस्याश्चिसैत्पेयं न छिन्नत्रितेत्सूपमानमाछिन्नत्तोति ॥ यस्मादिकरणा
भिप्रायविपदस्याप्य तेन तत्त्वादिकेन वितरकारणेन आ यथैतत एकस्थितस्य तर्च एवं दविद्रूयो आत्माकारणं ॥ अन्ये तु तदिति क्रियापादेन मेवपुरुषविसाद्

सप्रमस्तृतीयापुरुषात् ॥ इतीयापुरुषादिति किमर्थं ॥ इमौ त्वौ कौ संचरतो सैन्यामुपरे च ला ॥ इतीयापुरुषादिस्मृत्यमानेष्वत्र प्राप्नोति ॥ अ
न्यपि हि तृतीया [illegible] यायोगरति ॥ एवं तर्हि हतीयापुरुषादिस्मृत्यमिते सर्वत्र तृतीयाप्याप्योगः तत्र प्रकर्षं प्रतिवृत्तास्मृते साधी योगस्तृती
यायोगरति ॥ फलत्वायीयः पत्रतृतीयाप्रपतेः ॥ सप्रमत्यः ॥ तत्त्वाप्याने तनु पर्यार्थं ॥ तानेतृतीयायां तु पौर्णं तस्तु च्यते कथं नाम तृ
तीयान्तमर्थं स्यात् ॥ एवं तत्त्वविवक्षाव्यवहारेन तृतीयाप्रविधीयते आत्मनेपदं च ॥ लप्याः संप्रपच्छते तथा सप्याः संप्रपच्छते ॥ प्रनतृ
च्यवहारः आत्मनेपदं यः संप्रपृच्छतीसेवतन्यप्रविवेद्ये ॥ प पोवृत्यार्थं नेन ॥ केनेत सम्मीतृतीयाभविष्यतिः आत्मनेपदं समस्तपुरुषतृती
पाप्यात्तस्य तिहीतिरो विधिः स्तपुरुषेष्वान स्वे तृतीयाभविष्यत्स कर्त्तरि कर्म [illegible] व्यतिहारे इत्यात्मनेपदं भवति ॥ ॥

नहि संचरणं करतो नविनासंभवति ॥ तत्र तितन्यस्यं तत्करणप्रतीतिः अन्यत्रानुकरणस्य परिकल्प्यत्वादहिरं गा ॥ तत्रत्रः अतिशयस्य च
हारइति अपि स्थानां से कीर्ण च्यारणो [illegible] योग्यवहारात्सावित्रिसर्थः तस्य च छंदार्थं व्यानरूपाणां अन्ये नैतौ भयं गहीत पिता हु स्वह पुरु
षादिलिसे विज्ञापप [illegible] तथास्वोपमुंकुरसपंवाकार्यः ॥

उपात्त॥ एन एव स्थले न सिद्धिस्याय हणात्सिंकरणं सकर्मकत्वं स्यादिति प्रश्ना प्रश्नः इहेति॥ आत्मवृत्ति॥ अंतरांगत्वान्निष्पादनलक्षणो अकर्मकत्वे सर्वांगस्थले
॥ आतरतिव्यत्वे विकल्पे न विधानादिति केचित्तु अप्रकृतेरविवक्षितत्वात्कर्मण्यात्मनेपदं नाकिंचित्सिपरे॥ नानोर्मेषा एवोक्ति औपधेनप्राप्ताहत्तु विच

पे

उपाधयः सकर्मकत्वे॥ इहकर्मत्वान्न भवति॥ संशयः कर्तृत्वमनुपपद्यतेइति॥ आत्मनेपदस्यैकरीतिसामानितव्यं॥ एवं वस्त्रीकरणम् इति प्रमाणे विधिवत्
छन्दितस्वप्नः मातृ छन्दितस्वपद्यते॥ उपाधि॥ नानोर्थः आनोर्थः प्रतिषेधेकर्मकत्ववचनं॥ आनोर्थः प्रतिषेधे सकर्मकस्यग्रहणं कर्तव्यं॥ इहमा भूत्
पक्षस्यानुजिहीतेइति॥ न वा कर्मकत्वेनारेणविधानात॥ नवाकर्तव्यं॥ किं कारणं अकर्मकस्योपादानेन विधानात॥ अकर्मकाद्धि नानोर्थस्य
प्रीतेरात्मनेपदं विधीयते पूर्ववदुत्तरस्मिन्निति॥ प्रतिषेधः पूर्वस्य॥ तावत्प्रतिषेधः सनसकर्मकात्प्राप्नोति॥ कथं पुनर्ज्ञायते पूर्वस्यायं प्रतिषेधइति
॥ अनन्तरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वेति॥ कथं पुनर्ज्ञायते सकर्मकात्प्राप्नोतीति॥ अकर्मकाद्धि नानोरात्मनेपदं च नेप्रयोजनं ना
स्तीतिसकर्मकात्प्राप्तो विधीयते॥ नानोर्थः॥ १
पूर्वस्य च॥ २

हीसर्पः कृतेति॥ एवं तर्हि सकर्मकत्वानुज्ञानात्स मनन्तरात्मनेपदं विधीयते॥ अकर्मकात्तु परत्वात्पूर्वं तस्मान्न इहमनेन॥ ॥ ५

शदैः शादेरिति ॥ शिद्धिकरणोत्सर्गः परस्मैपदमात्मनेपदं निमित्ताभावाच्छेषात्परस्मैपदेन प्राप्तं तत्र कर्तरि त्यस्यैव ॥ आत्मनेपदं विहितं परस्मैपदं निवर्तते तु
दा कर्तरि समितिपादकर्तृत्वं क्रियाप्रमाणेनाप्रमाणं समस्तस्य प्राप्तं ॥ किमर्थमिदं ॥ परस्मैपदं धातुकर्तृशब्देन तदित्योर्निमित्तं परस्मैपदं शब्देन ॥ [illegible] नि
सामर्थ्यादिति भावः क्व पुनरिति ॥ समस्तात्मनेपदप्रकरणे यदा बाध्यं निषिध्यते तत्र निषेधेन न्यायेन शेषात्पुरुषे शिति निकरणी कर्तरि य मोपं न च

शदेः शितः शदेः शितः परस्मैपदाश्रयत्वादात्मनेपदाभावः शदेः शितः परस्मैपदाश्रयत्वादात्मनेपदाभावः शीयते शीयते ॥ किं च म्रियतेः शदेः शि
तः परस्मैपदे विहितेन [illegible] परस्मैपदं विधास्यते ॥ परस्मैपदं पुनर्विधीयते ॥ कथं ॥ अनुदात्तेत आत्मनेपदं भावकर्मणोरात्मनेपदं विधीयते
द्योगो मुख्यो यो धातुः कर्ता तत्र परस्मैपदं विधास्यते ॥ एवं च न परस्मैपदे प्राप्ते परस्मैपदं पुनर्विधीयते ॥ क्व पुनः इदं सोऽसौ योगः मुख्यो यो धातुः कर्तरि
परस्मैपदं न स्यात् किं तर्हि शीयते यमात्मनेपदप्रकरणमनुक्रम्य यो धातुः कर्तरि परस्मैपदं विधास्यते ॥ एवमपि परस्मैपदाश्रयो भवति ॥ कथं ॥
टर्ह लावर्ष प्रत्ययः यदीदं नोच्यते तत्र किमिदं स्यादिति ॥ परस्मैपदं विस्यात् ॥ परस्मैपदाप्राप्तिर्वै तत्र परस्मैपदाश्रयो भवति ॥ सिद्धं तु [illegible] दीनामात्मनेप
दं च ताव देयं [illegible] पुनः नीमात्मनेपदं भवतीति कृत्वा ॥ सिद्धमिति कर्तरि भिद्यते ॥ पुनः प्राप्तात्मनेपदं न चानुवर्तते ॥ शदेः शितः परस्मैप
दं च न तत्सिद्धमेतत्कथं शदेर्लिङ्ग लोटो आत्मनेपदं भवतीति कर्तापरस्मैपदं हि मे न तावत्कारिते सर्वधातुके प्रथमे शितः शदेः कस्माच्छितः शदेः अकृत्स्नः शदेः शितः प्रकृतेरि
त्याश्रयत्वादात्मनेपदाभावः शिद्धित्वेपरस्मैपदं शितः शदे तत्र परस्मैपदं चार्थं शदेः शितः शदेः शिद्ध्यादिति ॥ ॥ ॥
ति ॥ अन्यथा आत्मनेपदं शितः शदेः तत्र परस्मैपदं शदेः शितः शदेः शिद्धिकरणं विधीयते ॥

तेन शदेः शितः पदं तत्र आत्मनेपदं ॥ [illegible] पचीति ॥ पश्यति सर्वं च वाक्यं नैव प्रकरणं एवं निपातार्थं तत्र प्रयोगे कृत्यार्थं प्रयोगे तत्र कर्तरि यथा
या सम्भवति प्रकृतिः सम्भवति वाच्यार्थे नैव प्रकृतिप्रत्ययार्थ ॥ [illegible] इति आह शदेः प्रकारो वै पुरुषे तत्र मात्मनेपदं [illegible] पदार्थेति
रूढिः लक्षणा सम्पन्ने वाक्ये सर्वे आत्मनेपदं विधीयते ॥ सिद्धं यथा इति निपातसमासे पूर्वपदं विधीयते ॥ [illegible] शदेर्णिजन्तात्मनेपदं

अथवेति ॥ प्रकरणं नियमार्थं तत्र नियमात्पूर्वमात्मनेपदपरस्मैपदाभ्यां नियमेन प्रसक्ता निवर्त्तितस्तत्रारंभसामर्थ्यात्पूर्वं विकरणाः प्रवर्त्तंते पश्चाच्छित्तथ्य शद्वे पदमनेपदमिति नियमः ॥ अविकृते तिनत्पूर्वविकरणेभ्यो नियमो वनीयानि तिनिमित्तेन विकरणो सतेनियमेन मार्गंततो निसन्नात्पूर्वं विकरणाः ततोऽन्यगत्र

अथवा यद्यपि तावदेतत्सत्रमन्वतिविकरणेभ्यो नियमो वक्तव्यो यानि निमित्तेत्तत्राणि विकरणो हीहा श्री यत्नेऽपि तस्मिन्नुपसर्गे कर्तृनियमे गाय्य उपसं ख्यानं ॥ उपसर्गेपदं त्वनियमेऽन्य शाय्य उपसंख्यानं कर्तव्यं ॥ व्यतिशतप्त्यकीर्णीति ॥ किं पुनः कारणं न सिध्यति ग्रप्नत्यवाररत्वात् ॥ नत्वायमट्टुमुनक्ती [redacted] भावुग्रहणेन ग्रहीष्यते ॥ न सिध्यति अंगस्य तुतुग्रहणे विकरणांते वांगे ॥ सौत्रैर्मं यातमप्त्सातत्र सौधातुग्रहणेन ग्रहीतुं ॥ एवं तर्हि दवि हसंप्रयार्थं ॥ अङ् कृतिपत्तौ विकरणा इति ॥ किमत्र कर्तव्यं ॥ परत्वादन्त्यामः निसा विकरणाः कृतेष्वपि प्राप्नुवंस्तु कृतेऽपि ॥ अन्यस्य विकृतेष्वपि वि करणेषु प्राप्नोति अकृतेष्वपि प्राप्नोति ॥ अनित्योऽङ् ॥ अन्यस्य कृतेषु विकरणेषु प्राप्नोति ॥ अन्यस्याकृतेषु ॥ शब्दांतरस्य च प्राप्नुवन्विधिरनित्यो भवति ॥ एवं तर्हि दविहसंप्रयार्थं ॥ अङ् कृतिपत्तौ लादेशा इति किमत्र कर्तव्यं परत्वादन्त्यमः निसो लादेशः कृतेष्वपि प्राप्नोत्यकृतेष्वपि प्राप्नोति नि त्यो लादेश आत्मनेपदस्य स्थानी भविष्यति ॥

इति किं वार्त्तिकेनोच्यते ॥ एतदर्थमाविसीतदुक्तं ॥ शब्दांतरात्मेति ॥ विकरणान्ततः शब्दांतरमपि प्राप्नुवंतीनानिसाः कृतेष्वपीति ॥ धातुभक्तत्वादुच्चारणग्रहणे न ग्रहणमस्थानमावात ॥ अन्यगमस्त्वनिसः परिलादेशेषु कृतेषु विकरणेषु तत्वात्मतिप्रिध्यते ॥ विकरणेषु कृतेषु शब्दांतरप्राप्त्यानिसः ॥

धि ~

निमुनि मित्त्वात्सारिति ॥ कृते पिनाद्देशे सति नित्वाच्चलात्तत्र यस्मिन्पूर्वे सो निति प्रत्यये नापि विप्रतिषेधात् गणमुपात्तं पप पिनादेशे कृते विकरणो न नित्वादित्याहवा
ध्यतेत पानिविषयस्यत्व रूपणे नो गणा निमित्तं विहन्यते नतस्य निसि तत्र पो अप्रक्रियायाः परत्वात् इ प्राप्नोति तेन नु भवत्युपादान गणावा: तस्मान्नु प्रकृत्य तस्य नुवे धा
पुकत्वात् निमिषस्यान्येपूर्वं ॥ नैषदोषः तत्र सौत्रं गणना करदेशे पु कृते पुनि पमा सूर्व निसन्यास्ति कारणो पुकृते पुष्य न्या गमो विकरणं तम प्रकृत्वा नी नो पर्वपा
पकरति ॥ न्यासिपनः परे नि विज्ञातत्र प्रत्ययो न प्रवर्तते न्यायेन पूर्वत्र प्रदन्त स्थानं भाष्ये नो पर्यवस्यायते ॥ अत्र उपस्थितो विकरणमानायेत्प्रत्यातो ॥ अत्र गणमक
नकारविशेषाद्वे कृते ईशः न इत्तिनम्नात्देशे नम हतं स्मकरण कृतनुनिषेधेनाद्वेविधाद्यः तत्र न नभ्यमिति ॥ न नुपर्व प्रत्ययेव न पूर्वकादि कारणो यो नि पमम

पृथी

नि सत्वादिशापास्य नेपदे पगप्रदहति नेर्देनो नि मित्त्वात्समा नेपराभाः निसस्यादेशात्मानेपदे अनुगमप्रहतत्वे उपपद्यते अनुपतिनि सनि
मि सः कृते पिनादेशो प्राप्नोति सकृते विपनाप्नोति अ नि सनि मित्तु सोपसमानेपूर्वस्मात्पकः तुगागपदेत्यो नेत्॥ तस्मादुपसंख्यानेकर्तव्यं ॥ अत्र गणल
हिनादेशः अत्र विरामहेः अत्र विधितनं तान्न रचि ॥ अन्य स्थवीतिसम्बन्धो नागम ॥ अत्र मुखल्यादेशे कृते अनि पुत्रप्त मात्रत्र इत्विक रणा
अगणमः निपमहति ॥ तवारस्थत्रेत्रिपपो नम्ये नकर्तव्या न तुनत्वं अथ पाविविकरण तत्र अतिनि अस्त्वप्त तत्रव्यमपि कृतंस्पात्तनत्तुनतेरप
किं काना नैव नात पवेविकरणएपिसत्त्वा: तत्तः तत्सीसेतुम सर्वे प्रवृत्तिधामूप्य सतिः प्वेवेविधितात्पुपा सर्व निलिवप्र र्घतेत्र प्यादित्वेतेमाद्
कसम अक्षिमावः प्राप्नोति ॥ अत्र अक्षिमावे कृते सप्तीत्रैत्सामान्वा इति कत्वापुनरादेशविशिष्यते ॥ पुनः अक्षिमावः पुनरादि वेके कमप्य
वृत्त्या प्राप्नोति ॥

पञ्चमीय हलं प्रतिपादितं तत्किमुच्यते तन्नुनन्त्यमिति इष्यते ॥ अत्र पापितत्वात्पकं सम्प्रत्ययं तजन्ते तत्कृते विकरणो नम्यवाप कर्तरि ॥ पचेचं
सएव निपदः ने तरति ॥ पत्रकेत्वेविकरणो वपापकलत्र अवतुनि सो नियमः यथा निर्दिष्टस्य ते निर्विशः कृते तरति ॥ पत्रते कृते विकरणो गणमन्तं त्रानेय
वाधायकत्वात्नियमो न प्राप्नोति ॥ अत्र ते विपन्ये प्रति व्यपेनानियं ति ॥ अत्र कृतहरति ॥ अत्र प्रत्ये विकृते कादेशः प्राप्नोति अक्षिमाव त्रप्लुतम्
व लोपमाध्याप स्थादेकारे सौत्रं गत्ताग्न्यापत्वाणां प्रत्यये तस्य स्वानिनः ॥ तत्र ष्ठीकारे कृते तत्र पाद्धिकतो वात अक्षिमावः प्राप्नोति तत्र कृपरिति
कृतंस्यात तन्नाके रिति ॥ अत्र वेति वस्तुनवस्माप सार्वधातुके परपाणिमवत्विति भावः ॥

पत्वाद्विरिति ॥ तरतरस्तत्रा निसप्ति विकरणात्क निसरतिमण्व प्रवर्त्तते ॥ पत्रविति ॥ यथ्यातातीति ॥ अरुत्वात्रिति ॥ पात्वा दक्षिना भाव्यं अनुप
गाम्प्रारेरलेतदुच्यते ॥ कर्केश्विति ॥ अवरस्याकारिणा शष्ठेण भाव विसर्ज्यव पदादेरुः पुरुः प्रशक्ति नैमधिपाती सर्व्यः तरेदं स्थित मेतदंतो
त्वात्सरे शेषु कृतेषु परत्वाद्गगप्र्ः नञ्चार्पत्यापः शांतरस्य प्राप्त नत्व विधिदानिसो भवति नतु शत्रांतपाद त्रिपृतो गाप्तस्या निसत्वंप्यात विकरणा
त्वानिसत्वं ॥ कृता कृ प्रसंगि त्वात्तु दर्शो विनिसत्वं अंगत्वा कृताञ्चपणा द्धानान्निकृशोतरप्राप्ति रङ्ञ्चोवि ति विति ॥ अवरित आपर्च्चो रणवि
त्येनि सत्वं ॥ कृता कृ प्रसंगि त्वात्तु दर्शो

नेषरोष ॥ पत्वाव दुच्यते अंगाप्तू र्वविकरणाः इषिकस्याः तसः तर्तीसे व प्रर्च्च प्रिति ॥ प्रदेक्षिद्दं यत्र विकरणानि सूः अंगाप्त निसंतरी
गीतप्फ वे विकरणास्तुः पत्रवुल रू पूर्वनि सपरत्वात्व्योगंताव तमवति ॥ प्रदेशू य तेश्मगञा प्रणप्र प्रराजं प्र वे प्रवि पित तर्थं उपा ष्टेरि सेव
मचेमिति ॥ अरुत्वाद्गञ्चारि कृते प्राइकस्य अष्टिभावः अष्टिभावे कृते शरत्नु रणा कृत आरितिकृताणु नत्व ऊविप्यति ॥ ननुवीर्क
पुनश्चर्चेष्टिभावः पुनरारिति ककृ कमप्रात्वव्यत्वा प्राप्नोतीति ॥ नेवदोषः ककृ केश्विवतीप्रवस्या ॥ अत्र पवाने रिति नैषा पंचमी ॥ का तर्हि विशे
षणमषष्ठी विशिष्टे विशिष्टिः कम्र्मनर्द्धिष्टिः विशेषः अवतरित आपिशाकतेवि शेषाविनु ॥ अपवानि पपि पदविशेषिपदं पदविधिरुसमन
र्थोसांत्रव रितेपि सामर्थ्य प्रवति ॥ शाद्देशिनः विसर्जु ॥

शेषत्वात्सत्वंबंधी भवतीसर्थः अपवेति ॥ नेर्विशरत्सस्या पमर्थः निशाक्षालस्यात्मनेपदत्वं ताविष्यव पदंवद्सा फ भवतीति ॥ ससप्यगाप्रिपरमतं
तरप्रेवेति दोषाभावः विकिरंपीति ॥ विशिशत्वे नविष्यवपदः प्रसुरापदः उपचाद विशीपते ॥ पदविधि क्षेति ॥ आपमा प्राप्यीनुदाशेपंनलेतन प्ररुतम
प पुस्तक स्याहु ॥ ॥

पर्वतस्य । पर्वतेशाकः संबंधिशब्दात्स्वार्थिप्रत्ययेकृते को न्याय इति रभिप्रेत इति पृच्छति किमिदमिति [illegible] तिनिमित्त इति योगस्य कोप्योभानुभ्यो निवासात योगो
भ्योनिरिति अभिस्मृच्यते । पदकृपेपि तेन तुल्यमिति तस्मीपंगाद्दति । ननुपंचाप्यंतात् । । तत्र कृत्यभाव । । तुल्यार्थे इति विशेष तात्स्मीप्यमस्वं विग्रह
वीप्सां तस्मात् विग्रहीति पंचम्यर्थे सान्नप्रहणमुपपन्नमेव । पथाग्राम्स्थानवत्रैं रूपाणीति । ग्रामस्थानादि वत्रें रूपाणीतरस्याः स्वस्थापादानक स्थाप्यपन स्पष्ट
र्थेन

पर्वतस्यलकः किमिदं पर्वतग्रहणं सनयेसंप्राकृस्मीपे [illegible] स्पष्टमस्तेपरमुक्तं तेभ्यः संनंतेभ्योपि भवतीति आहोस्वित् योगापेक्षं प्रयोजन
स्माद्योगाद्युभ्यो योगाभ्यस्माद्स्तेपरमुक्तं तेभ्यः सनंतेभ्योपि भवतीति । । किं तावत् पर्तमनुपेक्षं । । निमित्तमप्राप्तो वितं प्रवृत्तिपर्वत स
नः नत्वातेभ्योः तत्प्रत्तद्यमिति । । अथ यदिमापेक्षं तत्र विभिन्नप्रवृत्तेतत्रमन्तरं पर्वते स्वन हीति । । अथ यो क्ष्मिति च्यासः । । [illegible]
[illegible] निमित्तमप्रायोनि [illegible] स्तोपितं प्राकृप्रयो [illegible] निमित्तोमार्थे [illegible] पर्वत स्तने [illegible]
ने

स्तोपादानमप्यपनमुपमानं । । तत्र चन्द्राः सगणशारीवर्ततिते न ग्रामगोन तुल्यं वै श्याद थी तत्तन्तस्तस्यीपं गाइति विप्रिहापिपर्वतविरिति द्रष्टव्यं । । किं
पं तादि तितव प्राप्रतिपत्तिः स्यात् । अपादि नामा स्तनेपदनि पमविधान साम र्थ्याद् नेनसर्वधा तुल्यमत्स्मनेपदं भवतीसेतत्स्म्य तेविषयविभाग स्तन तो
यतेति भावः ।

श्च

[illegible] सननेवेतिप्रसक्तसेतिभावः पुत्रात्रापीति॥ उन्नोपुत्रोगेपुत्रौपिरे भफर्नरसननरसेतहसंगृणाते॥ प्रोपाभ्यांपुत्रेणासनेपदंमीतिसनःपर्न
वृत्सनरति॥ किमर्थंमिति॥ विविनिर्वेधोपपपरूसंमवात्स्मत्रः॥ यथ्यापर्वपोणति॥ नानोर्हः प्रसारू ण्योश्च वृत्सेतयोः रह चणशिमिघतेत्रनवैत

अस्मू तादृत्सनः नतु चोन्नूं निमित्तमधिशेषितं भवतांनि निन्नतेव विशेषितं कृपं समेत्नु भागानांनिमित्तमेनापेद्रियामहे प्रपर्वत्सनबाल
नैपदं भवतिकुतः सनर्तिश्चप्यापुनरस्त्यधोगापेसं॥ ननुचोक्तमुत्रात्रविधिनंप्रकल्प्यतेति॥ विधिप्रक्रस्तःकथं॥ अत्रजापिकर्वनसनरसे
वानुवर्तिष्यते॥ किमर्थं पुनरिदमुच्यते पर्ववत्सनरति॥ शादिभ्यपसर्ग॥ शादिवियस्मर्योपप्रार्धप्रः शादिम्यपतिभ्यांपनंताभ्यामात्मनेपदं
प्राप्नोति॥ रतुम्यादिताभ्यांसनंताभ्यामात्मनेपदस्यप्रतिषेधोनकव्यः स्यात॥ शिशासतिमुर्षतीति॥ कथंपुनःपर्ववत्सनरसनेनशादिभ्य नु
तिभ्यामात्मनेपदस्यप्रतिषेधःशक्योविज्ञातुं॥ वृत्तिनिर्देशोयं॥ [illegible] श्रवृत्तिर्दशोवान्सशेषंसमर्थयितुं॥ नशयुष्या॥ उशीनरवन्मद्रेषुयवाः सं
तिनसंतीतिमानुबंधस्याः कृत्याःसंतितस्मैहीति॥ एवमिहापिपर्ववतभवतिनभवतीतिनसंतीसेदंनाकाशेषंसमर्थयिष्याम्रहे यथ्यापर्वपो
पर्णपोः एतनेताभ्यामात्मनेपदंनभवतिहनामिहापिशादिभ्यपतिभ्यांसनंताभ्यामात्मनेपदंनभवतीति ॥ ॥
वं२

इतिभावः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥छ

यथो क्तमीति ॥ निषेधपक्षे निषिध्यते यस्मिन्नेतादृशं चरित्रं विरमणीयतो विधिपक्षे शा रि ग्निपतोः सहनो नेसमच्छ सामप्रति प्नोति ॥ प्रथमं वस्तुनो ति ॥ द्वितीयस्य प्रमन्त्र
हणलक्ष्येहान्नुव त्तेति भावः ॥ शारि रेति निषाघपप्पाः कृतपापानां कर्मणां परिणामः सार्वेहसाम भीनात्तिमनः पर्वेषजारे । ति तो प्रमन्ता ॥ अथ पीति तिशाहानि
दिशा कार्यवशात्
यरिताहि शारि ग्नि पतसर्प प्रमाणः विस्मित्य प्रकसेतत्त्वा निमित्तं विपक्षिपर्ये ॥ शारिग्निपतिप्पां सम्बन्धाप्पामात्मनेपदं प्राप्नोति ॥ पर्यायेषु समिव थाकू
त्मानुतानतम निषेधार्थे ॥ नानुर्व्याकं स विस्निर्न प्रकल्पेत रा तोनि विध्यम प्रच्छम ॥ कृ प्पेतरे पत्ताप्पतिसमं तारातमनेपरं प्रवर्तीति ॥ परपीशारि ग्निपु तिप्पाम
नेताप्पामात्मनेपदमप्रतिषेधे ज्ञा तिथिः नाप्पातापुनरस्य निपुर्थे ॥ नानुवी कं शारि ग्नि पुति प्पां समनेता प्पामात्मनेपदं प्राप्नोति ॥ तौ ॥ निषेधे पक्षे प्रकृतं सर्वनो
नेताप्पामात्मनेपदमप्रतिषेधे शालिताः प्रथमपुनरस्य निपुणैः समनेतीं नाश्रमे तौः स्वरूपसिद्धि समनोनपव [redacted] तिप्रसादूपोत्सर्वः समनो न ॥ शार्ङ्गितिहाः समनोन
नेत्येन्नृत्रिं प्यते ॥ कृ प्रकृतं ताकुस्य दृष्टो सनेः नानो तैः स्वरूप्येत समनो नपव तिप्रसङ्गः प्यो त्सर्वः समनोन ॥ शार्ङ्गिताहः समनोन
निपते दृ लिटो व्यासनोनेति ॥ रहेद्दानीं पर्व पतसनरति मन रसन वर्त्तते नेतिग्निशब्दं मिकेषु सत्तायो प्परीयो भवति पद्गूर्ने ति मित्रम विशेषे वितं
प्रवतीति ॥ नैवतापु मत्र शारि ग्निपति प्पां समनेताप्पामात्मनेपदं प्राप्नोति किंकृतो शारिः विशात्स्तु यात्ते शारि रेवात्मनेपदं स्वानिमित्तं किं ताहि शारि
प्वि निषिद्धा अयमिपशारिरेखितंपारस्य निमित्तं ॥ समा प्यं समनपाः ॥ शितपशुभव ति स्वतादृशानाम्नीपते निपते लिं दृ लिटो क्तेति ॥ तथापिन ग्नि पुति
रेवात्मनेपदं स्वानिमित्तं किंताहि ल्यदृ लिटावाप नि मित्तेन्य पर्याप्य निपतितो दल्लू दृ लिट्पारस्य निमित्तं ॥ समाप्यं समनपरः ल्युदृ लिद्ध पर्णे प्रवर्तते ॥
शोध्यमाणत्वाखरेखमाथाप्यात ॥ पर्वत हीति ॥ ग्निपतेः दि त्यात् पूर्व वत्समनरति मनं तात प्राप्नोति सेवेति भावः ॥ अथापीति ॥ ग्निपतेर्लिं दृ लिटो क्तेति निप
॥ ॥ ॥
मार्गमाचक्षितिभावः ॥

नुनां स्तिः ॥ किमर्थं कार्यातिदेशः यथा परस्मात्समनेपदं विधीयते [redacted] तथा समनेतादपीति ॥ आहोस्वित् त्रिभिरत्राति
दृशः परस्मैपदनिमित्तं ॥ नादितत्समनंतस्मादिति दृश्यते ॥ विनिमेनाति दिष्ट तस्य पूर्ववन्नाद्वचापि भवतीति प्रश्नः कार्यते म्यः दविधि ॥ विसमानुपपत्तात ॥

विंशुकः परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञत्मनंतस्मादिति दृश्यते ॥ एवं भवितुमर्हति ॥ परस्मैपदात्मनेपददर्शनात् समनंतादात्मनेपदं भवतु इति चेत् यादिषु प्रसि
द्धिः परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञात्मनंतादात्मनेपदं भवतीति नेत्युपादिषु प्रसिद्धिः उपादीनां तथा प्रीतिशुगत्वात्प्रीतौ मतरतिनाति तेषः आह मनःआ
त्मनेपदं नादिषु परस्मैपदं प्रथमः विधेयस्य परस्मैपदलिंगमितिदृष्टान्तविदमेतत्कर्मणि परस्मैपदात्मनेपदलिंगं तत्समनंतस्मादिति दृश्यते आह विपुलिंगा
प्रतिपदः कुर्यादिपुलिंगात्प्रतिविधीयते क्रियार्था अनुनिकीर्यतिपदनिर्दीयते ॥ अस्तु तर्हि प्राकूसनीयं प्रत्यात्मनेपदं स्वार्थतेषः समनंतेभ्यो वि
पद्यतीति ॥ ननु कोऽत्र परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञात्समनंतादात्मनेपदं भवेदिति वेदपादिषु प्रसिद्धो ॥ नैषदोषः आत्मवंशकरणात्समर्थात्तस्य वि
धातिः ॥ अप्रवर्तिपदेकृतं लिंगं समनुदायस्य विशेषकं भवति तेन पदार्थाः सोऽत्र निक्तौ वालिंगं कृतं समनुदायस्य विशेषकं भवति ॥ पदपदेकृतं
लिंगं समनुदायस्य विशेषकं भवति नुपादिभिः संपत्तौ सत्यापि प्राप्नोति नैषदोषः अप्रवर्तिकृतं लिंगं कस्मात्समनुदायस्य विशेषकं भवतीत्यर्थ समनुदा
यं यो नुपादीनामभिवादीति ॥ सर्वं समतत्त्वमिति ॥ तत्र संपूर्णमनिर्वाति ॥ तत्र पदार्थः सोऽत्र निकर्तौवाकृतं लिंगं योगे पदविशेषकं भवति न पोमगुरुत्वस्य
गुल

रिति ॥ अनपराधात्कृत्स्नात्मनेपदं परस्मैपदं विधीयते तत्र भिन्नं निवर्तते ॥ पर्यंकार्यातिदिश्यमाने अन्यत्री प्राप्नोति परस्मैपदेनात्मनेपदं स्ववाधितत्वा
त्परस्मैपदात्मनेपदकार्यादर्शनात्समनंतस्मादपादानात् ॥ अत्र भवतीति ॥ तस्य पर्यायस्त्रयमवधायकः आर्येतिना समनुदायेलिंगं स्योपपयो नान्यपदे लिंगात्मनाः ॥
गासं

प्रसज्यग्रहणमिति॥ पर्युदासप्रतिषेधसंग्रहः पर्युदासप्रतिषेधः इति तत्र केचिदाहुः पर्युदासपक्षे भवतीति प्रसज्यप्रतिषेधपक्षे निर्दिश्यमानः अन्येत्वाहुरेवं पाठेऽत्र कं

प्रसज्यग्रहणमित्यर्थः॥ प्रसज्यग्रहणं कर्तव्यं पर्युदासप्रसज्यादि इति वक्तव्यं॥ किं प्रयोजनं॥ पर्युदासे यथा स्यादिति आकुत्स्यपतेर्वि
कुत्स्यपतेः॥ लुपि पतेर्ग्रहीतत्र इति॥ तत्र केचिदाहुः तत्र हेतुमण्णिचः प्रतिषेधः तत्र हेतुमण्णिचः प्रतिषेधो वक्तव्यः आसयति पाययतीति॥ कर्त्रेन्व
विधुतेः पश्चात्समर्थात् रूपमाकुत्स्यपते विकुत्स्यपतेः॥ लुपि पतेर्ग्रहीतत्र इति अनर्थकग्रहणमात्रं पश्यति तस्य विधयति आपयति अवपतेः कृतं लिङ्गं
समुदायस्यापि विशेषकं भवति तद्यथा गोः सबौलिक्कर्णो वृत्तिगो कृतं समुदायस्य विशेषकं भवति यद्वदेवं कृतं लिङ्गं समुदायस्यापि विशेषकं भवति हु
लोपप्रतिग्रहीतय इति आत्वापि प्राप्नोति अवपतेः कृतं लिङ्गं कस्मात् समुदायस्य विशेषकं भवति यं समुदायं योऽवपतेनत्यभिचारोऽपर्क तत्र यथा भि
चारतेति चं नुव्यभिचारतितद्यथा गोः सक्थ्यनिकर्णो यां लिङ्गं कृतं गोरेव विशेषकं भवति नतोऽमनुष्यस्य पर्यवस्यन्नः ॥ ॥ ॥ ॥

पाण्यं न्यत्र व्याहतं भवतीति॥ हेतुमण्णिचः प्रतिषेधः इति आतिप्रसङ्गविषयोपपत्तस्त्रूणोर्ये हेतुमण्णिजग्रहणं ॥ ॥ ॥

ओं ॥ ज्ञानस्य हरणमिति कृत्त्र एवानप्रयोगो विहितो नान्यस्येति भावः [illegible] स्यादित्याशंक्य तत्र [illegible] नेति भावः ननु संविधाने नेनात्मनेपदैर्विधीयते प
श्याद्यास्सादयः संविधानं नव्यत्ते तत्पो [illegible] [illegible] विधाने [illegible] सालन्ये [illegible] नैव दोषः संविधान एवात्र च
पदेपदीपूर्वयो [illegible] तेन [illegible] त्या नेतरपो [illegible] कृते [illegible] संविधानं [illegible] हणम् [illegible] न

आत्मनेपदव [illegible] प्रयोगाणा ॥ [illegible] हरणं किमर्थं [illegible] ॥ [illegible] प्रयोगो भवति ॥ [illegible]
[illegible] तत्र विलम्बते ॥ [illegible] ॥ [illegible] भवति ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] आत्मनेपद [illegible] ननु [illegible]
॥ [illegible] आत्मनेपदं भवति [illegible] आत्मनेपद [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] [redacted] [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥
भुञ्जो [illegible] भुजो ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ ॥
[illegible] ॥ इति ॥

लोकेनैव कश्चित्तदासेकपौनःपुन्यविशिष्टामित्यर्थः वार्त्तिकार्थः एकवाक्यता पौनःपुन्यमर्थः । एवं तावत् अनेन पदं भवति अन्यथा तावदेषा यो यत्कर्मणेति गावः [illegible]
पौनः(पु)न्य कर्तृत्वं [illegible] आत्मनेपदमिति ॥ [illegible] कर्मणा तुल्यक्रियः कर्ता ॥ [illegible] [illegible] आत्मनेपदं भवतीति
[illegible] ॥ ततो [illegible] यत्कर्मणो नेन्द्रियस्तिदितीयं ॥ अत्र [illegible] वर्तते [illegible] [illegible] क्रियते ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] यत्कर्मणो नेन्द्रियस्ति [illegible] [illegible] कर्म [illegible] क्रियते [illegible] कर्म [illegible] प्रतिपाद्यते ॥ कर्त्तेति वार्त्तिकान्त

[illegible] यत्कर्मणो नेत्यस्य [illegible] ॥ [illegible] आत्मनेपदादि [illegible] एव कर्म [illegible] [illegible] आत्मनेपदविधाने अयमेव तस्य यत्कर्मणः
एवं तत्र देव कर्म भवति [illegible] आत्मनेपदं भवति [illegible] ॥ [illegible] [illegible] प्रसंगः [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] क्रियका [illegible] [illegible] ॥ [illegible] एवं [illegible] आत्मनेपदं भवति ततः [illegible]
यत्कर्मणो नेता । [illegible] यत्कर्मणो [illegible] परिहतेरेव कर्म भवति । ततः कर्त्ता कर्त्ता चेत्तदा भवतिर्त्तान्यदिति ॥ ॥ ॥

त एतात् तस्य कर्तृत्व प्रतिपादनात् [illegible] क्रियायाः [illegible] कर्मकर्तृ [illegible] ॥ [illegible] [illegible] कल्पनात् यत्कर्मणो नेत्येतदेव कर्त्तृ [illegible]
[illegible] कर्मणि तस्मिन् [illegible] ततः कर्त्तेति [illegible] [illegible] कर्मणो [illegible] कर्तृत्व प्रतिपादनं [illegible] [illegible] [illegible] संकारकं
संपद्यते ॥ ॥

यःपश्येदिति ॥ यस्याल्पनात्मिकेदारं देवदर्शनोऽल्प्यते केदारः स्वयमेवेति केदारः कर्म्मकर्त्तार पारएवं तदपि भवति स्मात्मयते केदारः स्वयमेवेति कथमिति चेत् ॥ उ
च्यते लूनाति स्म यत क्रियाभवनोपसर्ज्जने दिवाभ्यु नेवर्तते लुनाति केदारं देवदत्त क्रियाभवं तं दिवामान यतोस पं दात्रस्तु केदारस्य लोक यों ति भवति च ल्पा
दं देवदत्तस्य व्यापारे न क्रियते त दादिधामकर्मणा ने लुनाति वर्तते नाभेन कार्य लाद्भातुर्वां ॥ कि त्वात्मव याज्ञ भावेन कार्य लान न प्या लुने ल्भाव न ला पुः कर्तादि धा
भवने केदारस्य कर्म वृत कर्म तात्र्युत्यात्क्रियर तिकर्म कार्य एपतिरिष्यते तेन स्पयते केदारः स्वयमेवे त्सार्दः प्रयोगाउपपद्यते ॥ अत्रापि स्वप क्रियास्व पत्नस
ने स पदैः तदा त्मात्मा पेरूप्या कर्म लाम स्वे वति ॥ स्प्यते केदारः स्वयमेव हु दाहार्य हाति कारणान्तु स्वपाप ति तिष्ठ नकर्तारं तु दासप चरं विवेषं ॥ अपवा स्वयमिस
ने नकारणात्मा तत्रनः प्रतिपाद्यते नतु कर्ते तेनतो प दादि धाभव न एव लूनाते दे वदत्त इरिप्रपो नक व्यापारे ति तु स पाने तदा परथा यों ल्लूनाति केदारं देवदत्त इरे
ति स एवं नात्र मति केदारं देवदत्त इति पुनः केदारस्य कर्त्तृ धातुभावि तदा व्यापार क्रियते देवदत्तव्यापारे दिधाभव नमात्र इति नैव यातिः स पाति तत्र पाद्

यः पश्येत्कर्म्मकर्त्ता यं भवति ॥ तत्र कर्म्म कर्तृ त्वात् ॥ ॥ ॥ ॥

अन्यतो

था पश्च ल्पयते केदारः स्वयमेवेति स एव स्नायते केदारः स्वयमेवेति न न प्रपत्ति कर्मावनिह्रते ति यो न क्रियते स्पपानि तदा व पर्ध्ये पा निवर्त्त नात क्रिया त्
था लानेव हे प्रकृति प्रत्यय प्रत्ययक अगोत्रो पूर्तेऽपरे घ्यो पालनी सा ग ह्य क्रिया ते ल्पो क्रियाकुण्य व दोलो कर्म माजति कर्म्म कर्त्रापद्यते केदार इति पुरुषतो ॥
पवेभ्यान्त्रस्त प्रेष एणा ह्ला तोः प्रा कृते । पति तु यात स्पे तत्र कृत्र्य पोनकर्मकर्त्ता स्या तदन्त्रथा ः कर्म्म : न्तुनाति केदारं देवदत्त इति लुनेतं देवदत्तो कर्ता त
या पा ल्के सा : प्र पु कर ति केदार व्यापारे ति जुस प ते ॥ स्वय मति केदारो देवदत्तेनेति ॥ पुनः प्रयोगाय प्रयोजक भावादिव क्षातो स्नायते केदारः स्वयमेवेति प्रपु
ज्यते । तत्र पर्व प्रक्रियायां प्रयत्ने कर्मवत्कर्म्मणा तुल्य क्रिय सत्ता स्तने पूर्वत्र पा दे ल्लावृ पति केदारं देवदत्त इति समत्र पक्रियाऽस्य वष तो यार दृश्ये कर्म्मतः सद्भ्यां केदा
रस्य क्रियाभवनं लक्षणा क्रियाता हि प्रवर्तते यदा तो पाद्ृतो कर्त्तृ सद्भायामिति तथा हि तु लव यते केदारः स्वयमेवेति द्वितीया तु प्रक्रिया कर्मपद्यते क्रिया कार खे मं भव
रूप क्रियाभवन लक्षणा क्रियाता क्रियाते यदा तो पाद्ृ तो कर्मवत्तु स लावादि तथा प कर्मभ वति ॥ ॥
तो ति कर्म्ममात्र कर्मवदाद्ध्वं प्राप्नोति ॥ अयं हो केदारस्य कर्म्मकर्त्तृ भावात्र कर्म्मणा समान धातुः तो तुल्य क्रियस्तामावा त ॥ ॥

द

५८

८ पक्षिणो निरन्तरत्वं सिद्धमिति ॥ अर्थगतो यत्कर्मणो वैगुण्यकल्पनायाः प्राणो एतस्मिन्नेपदप्रमेयत्वमायादिति नियमार्थं प्रतिरस्य पर्य्युदस्तपुपुच्छत्वपुच्छविधिविकल्पं पुनरत्रापाणिक
ल्पेविधाने पक्षिपुच्छशास्त्रे इत्यर्थवचनं ॥ अत्राह ॥ अभिधानविधेयेपुच्छशास्त्रे पुच्छशब्दार्थकापोऽस्य सम्बन्धप्रमाणं पर्य्युदस्ते तस्मात् तदर्थं ॥ प्रश्नः ॥ अर्थोपल
म्भाप्रमाणो पुच्छे संस्कारवशात्प्रतिप्रसवस्तत्र क्रियायां प्रतायां स्वार्थं गतो विकल्पते ॥ तस्मात् पुपुच्छात् तत्र ग्रहणे पदमेव विधेयं तासां प्रमाणादिर्वा सेवप्रम
र्य्ये प्रतिरसस्य संपद्यते ॥ पृ्पतिषु गणनानां तावे वृक्षर्मणां वेदकर्म्मत्वं सम्प्रतिपद्यमानं आम्नाये प्रतिषेधितानुप्राप्य प्रतिषेधनं तमे वस्तु च्छ्याया पक्षत्वान्
र्थो नेन स्वाद्यो एतत् पर्यन्तपुच्छात्क्रमेण विकल्प प्राप्तिः पर्यवसानकालं कर्मलक्षणक्रियाणां कर्मपदार्थानां विधीयते तत्र एनेन प्रमाणानि पक्षः पक्षिपुच्छाना नि

६ कर्म्मोकर्त्तत्वात् सिद्धमिति ने पक्षिणो निरन्तरत्वं तदर्थं ॥ कर्म्मेकर्त्तत्वात् सिद्धमिति ने पक्षिणो निरन्तरत्वं सम्बन्धः ॥ कर्म्मणि पदेषु पक्षिणो
प्राकृतमिति ॥ न तावत् पक्षिणः प्रतिषेधात् ॥ न वा परिशेषात् किंकरणं धीनेत्रोः प्रतिषेधात् ॥ प्रतिषेधो ते अत्र पक्षिणो पक्षिणः प्रतिषेधो हेतुम
प्रसिद्धवृत्यानुपपत्तेर्वा तदापि ॥ यत्राहिते हेतुम प्रसिद्धत्वात् वचनमिति कर्म्मणः ॥ तत्र स्वक्रियार्थो पक्षिणो भावस्तत्र विधिः ॥ पुपुच्छत्वपुच्छं स्वयमेव ॥
अत्र आविपुच्छार्थं प्राप्ते ज्ञानी पक्षार्थं तत्र पाप वितर्कप्रतिषेधेन स्वपक्षिणः प्रतिषेधेन विध्यर्थं विधानमात्रपदे पक्ष कर्म्मकाणां पुच्छत्वस्थाने
प्रति ॥ तत्र पक्षप्रतिषेधः आश्रयवितर्कः इतरं च तत्र प्रत्यक्षप्रमाणतोऽन्यत्र प्रतिषेधः ॥ अन्यत्र प्रतिषेधस्तत्र पृष्ठं तदा यत्र पक्षिणः
प्रतिषेधार्थं कल्पयः तत्र पाप तत्र पालकः ॥ पक्षप्रतिषेधः स्वप्रमेयं ॥ अत्रासनेपदप्रतिषेधात् कल्पनार्थं पक्षप्रति
प्रतिषेधात् कल्प्यः प्रतिषेधसङ्ख्या प्रमेये पदप्रति विधायको ॥ कल्पये ॥ तत्र पक्षिणः स्वपदेन ॥ तत्र प्रत्यक्षात् तस्मिन् पर्युदस्ते प्र
गणः स्वपदं प्रत्यासन्नेपदप्रतिषेधार्थं तु पश्वासनेपदप्रतिषेधायां विधिकल्पे ॥ तत्र प्रतिपत्तिविधानं ॥ तत्र पञ्चभिर्विधायक पक्षिणः प्रा
प्यत्ते पुच्छात्मनो ॥ प्रमाणं प्रतिपत्ति ॥

तेषां कर्त्तृत्वं वर्त्तते ॥ नैमित्तिकः भावः प्रत्यक्षं पत्नेश्वितायां वर्त्तते भावप्रयोगाच्च मानं गतो पालकोऽनुसन्धायपतितत्त्वानुकूलत्वात् प्रमाणं च कर्त्तव्यं
विवक्षायां प्रतिकर्म्मसु भावकल्पनार्थं तावत् ॥ आत्मनेपदप्रतिषेधार्थं विधि ॥ अत्र गणो कर्म्म गणो कर्त्तृत्वस्थानेपदं यथापाद्यात् ॥ तत्र कर्मणो गणो
कर्त्तुमाप्नोति सेवमर्थो विधिः ॥ तत्र स्थाने तिनिषु तत्रैव नत्वा वाच्यम् ॥ तत्र प्रयोगात् भाषायां कर्म्मणि विधिः ॥ इति हेतुमप्रक्रियायोग
णं ॥ प्रतिषेधो प्यथाविशिष्टस्ते अन्तरसावकाश्यं हि समाहेतुप्रयोगस्य कर्मणो हेतुम प्रयोगे तत्र पक्षत्वात् विधेयोऽभवत्सन्नेति कर्मणो नेन

इदं तर्हीति मन्वानो निर्दिष्टविषयः प्रतिषेधः शक्यते विधानुमितिमात्रं वृंमेव मन्त्रं क्रियते॥ ननु गुन्मस्योतःकर्मापत्ये कृगामेतत प्रमाणात् इदं पनगुन्मस्यप्रोषत्वेनै
त्यु शास्त्रितना कर्मं लाभात् वः अभ्यासमा विभूतग मात्रविति प्रदर्शनी यां॥ [illegible] पसेन विति॥ इत्यपाठ पात्र कृगो॥ अत्रैली ताप्रमिति कुर्वं गाः प्रजीयाते कर्मं नदकुर्व
का ग्राप्रमिति वचनातकर्मेव हुट सप्राविधीसम आपनेनाल कृपूरस्य कर्मेता एसदीयोत॥ तत्स सम्यपाति वनगुन्मः सप्रमेवेति प्रदर्शनी यं [illegible] मेवं नातीयका
तामिति॥ [illegible] एवं तानो पद कर्मे तेषां एवं तानी प्रलासक हीतत [illegible] एख भावृत्ति पञ्चले व्याख्यानेपर्यं भवतीत्यर्थः ॥ एवं नपूर्वताभाष्य कोशा काम्रमेता दृष्य
र्थं सर्वो दुःख प्रदर्शित॥ तेनातो हवते हस्ती सालवनेनेरा समनेपूर्हमिदं भव तिपात च्या हिरहर्ग तिविशेषवचनात तिपद्धि तुपर्यं रहस्य मीसत्र भाष्य कारो व
त्पात॥ एवंच कर्तं सकृत्क्रि पत्नी तनी सम्नव्र कर्मेव आक एवं चाकस्पाते हस्ती सम्प्रम वेतिपी कर्मेव द्वावं प्रदर्शी यतिते या पंभास्यैव वाचमा ना सम्बधी रशी प्या न्त
पाहि॥ विशेषपर्शी नं प्रमत्रक्रि माततन्न पाकिता॥ क्रिया पावद्धृष्ठालम्प योगरे वृ प्रकल्प्यतेति विशेषदर्शी नेन शरहा प्यानुमाव्राता ता सम्बन्धं क्रिया पाः के

इदं ता हिंग्रयोजनं॥ अन्नायामानर तिवृत्पामोति इह माप तस्मा तिव [illegible] गुन्मस्पकोकिन्य [illegible] पसेन वनगुन्मः स्नपूमेवे तिपत तदपिनालिग्रयोज
नेकर्मापुर्हस्याद्विधुपः कुर्मः एव भावक्र ताना कर्म एवक्रियापा गोवाभवंति कर्तं स्य भावक प्रापमेवतत हिंसिद्धं साव्रपदनानमात्र तिप्रतिपर्व
शालितलूपपयसाचार्यः [illegible] सेवं ताही यकानामा समनेपरं किमेतत्सदातदृंप्रयोजनं पर्यंतिप्रसाराणानेपर्यं पतेप्रसान [illegible] जोन्या त्याप्रभव
[redacted] इति सिद्धं भवति।
[redacted] प्यते॥ एतत्वं कारणात्रूपमात्रेह ग्राप्यक हृतं इख होम विपाद्यपातिनकर्म स्तहतो॥ तत्पाहि हलिनमाते हति च कुमार्ग हतिपर्वतेमा तोहतीसा रुपेक
र्म भेदे पिना ग्रहणात्सप्त कुसुमे हं पशी पतंमवे तेपूप्र योगे पुक्रिया कृतः कुर्मग्रिक क्रियादिरो योदश्यते॥ नानुनान कर्तं गतेर्वृत्ति याप्रतिपापूतेन कर्मैग
ता॥ कृत्सं कुर्मणः कस्यकेलाश्च रप क्रियापाभाव्यमिति क्रिपानुमीयते सर्वोग्राहि कारका ग्राहल्यापाप्रमनुतिपं तिक्रिया पामं पाद्यति [illegible] देवक व्यष्ट्र
प्रसन्नोर्कि दिसुप्रकृतो य योगाद्रूप कात्विति प्रकृत पन्नु सप्त पदं [illegible] पतेप्रसान्यानेतिनन कर्म तहसहृशावस्त्रोनेनात्तनेपर्द नगमात्यो॥ गुप्यते ग्रा प्रोदं
वीसा हरण देग्या व्यकारव्यापमभिग्राप हृतानेन्द्रपुंडि राग्रद्वशात्रापो कर्तं कम्र्य गोता वन्यानि दिकृ कर्मी तर सहे आवे आलमेनेपद नमवतिपुपा स्वं लमा
ता हयतिमनत्वा नितिा॥ इदलपंतावत्कापो कहुंगो प्रसानो कर्मलामितिमनूसे वास नेपदम्॥ एवं च प्रपसेनेनगनुन्मः स्नपमेवे तिकोकि
नं स्प कर्म लोविभक्त हदर लंयुज्यते।

आत्मनः कर्म्मेत्यमिति पापुरेकमेवत्वस्तन्नु ध्यात्विभज्यकर्मत्वेनकर्तृत्वेनवधिवस्तुतेतस्यप्रतिबोधस्यार्थः कथंति॥ वस्तुतस्त्वात्मनोऽस्यभेदेनैकत्वेकर्मत्वेकर्म
त्वेकर्तृत्वेविरोधः अन्यथेति॥ आत्मनः परिणामत्वात्मनः तस्मात् कर्तृत्वं प्रयत्नस्यरूपस्य कर्तृत्वात् तस्यैव पाकिनां तु भेदे पुरुषस्य कर्तृत्वात् सम्यग् प
तस्यात्मविवक्षितः कर्त्ता तस्यात्मसुखदुःखेष्टानिष्टे स्यात्ते तत्कर्तृत्वं स्वदुःखं हेतुर्भोगशरीरं संबध्यतइति व्याख्येयं॥ इत्यर्थः॥ इदमात्मनेपदं संविधानतः

आत्मनः कर्म्मत्वेप्रतिषिद्धे आत्मनः कर्म्मत्वेप्रतिषेधोक्तरूपः इंसात्मानं घातयत्यात्मा इति मतार्हैवरूपः कथमात्मनः कर्तृत्वात्॥ न
चावरूपः किं कारणं एवं हेस्यकर्तृत्वात्॥ आत्मन्द्रुमात्मानं हेकर्मत्वान्यो एवं तस्य कर्तृत्वं॥ तथात्मानौ कर्त्ता तस्यात्मा शरीरात्मात्मा अन्तःकरणात्
तत् कर्म्मकरोति येन आत्मा सुखदुःखेऽनुभवतिशरीरात्तत् कर्म्मकरोति येनोत्तरकालसुखदुःखे अनुभवतीति॥ तोऽरतो॥ ॥

न्तिभ्योधातुभ्योभवतीतिकेचिद्व्याचक्षते॥ पचतेपाचयतीत्यर्थः पचतेपाचयतीत्यर्थः अनेकार्थत्वाद्धातूनां प्रकृतिरेवप्रयोजनं विधानेवर्त्ततेतस्मात प
घोतकमात्मनेपदं भवतिपरंतु प्रकृत्यात्मविहितं संविधानं तस्मात्तत् पिवानापिबापि इत्यर्थः पाचयतीति॥ परस्मैपदं च भवति एवं हारात्मनेपदं भव
तितस्याहितोपसंविधानेनैवं तस्य रुचिः पाकिन्नभीयाम्॥ यथा॥ पाचयतइति॥ कर्त्रभिप्राये क्रियाफलस्वनेनविधानलक्षणं क्त्रिपावि

शेषादुपलक्ष्यते ॥ ङीत्वाभवचतेवधत्वे विनुतरतिक्रियत्वप्रयोगे बुध्यर्थो बुधाभ्यते स्व पेतङ्गितत्वसं विधाने शस्त्रक्रिस्लाभाज्यातत्वं तेनान्येषातत्वम
तिस्तादितत्त्वादृ दशिमाख्ये प्रसाख्यातं ॥ अस्मात् हेः स्वार्थेप क्रियामस्मतंत्रात्मनेपदस्य ॥ कीर्त्येतु पार्श्वपदं ॥ तस्ला स्वेषात्मार्थे तादृवृत्तान्ति प्रिस्तालो
क्रिकप्रयोगे स्वानित्ति द्विषवेवेनमासारिविषये स्वत्वा ॥ प्रियपदस्वीतत्त्रि स्वर्गत्वप्रसाख्याने ॥ एवं पंचमिहे तेः स्वयमीति दिमा बोधपदेनेति पदे स्व

स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले ॥ स्वरितेतञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्तृगामिनि क्रियाफले ॥ करोति स्वामस्वरिता ताति
त्वाति द्वात्ति पमानीति ॥ कर्त्रभिप्राये क्रियाफलस्वरस्य च्यतेपदं योनकर्त्रभिप्रायं क्रियाफलमस्तित्तदपदं वित्ता स्वामः पे यो कर्त्रभिप्रायमकर्त्
भिप्रायं स्वक्रियाफलमस्ति तेषु आत्मनेपदं भवतीति ॥ यो कर्त्रभिप्रायं वाकर्त्रभिप्रायं च क्रियाफलमस्ति ॥ तत्र जानाती यकारः स्वन्वा
र्थात्स्वात् ॥ तत्कुतः पाकं तातः येउभयवंतः येषां कर्त्रभिप्रायं वाकर्त्रभिप्रायं क्रियाफलमस्ति ॥ ॥ ॥

आत्मनेपदस्य वं स्वामित्स्वावस्वत्वरतिक्रियामात्र विवक्षायां परस्मैपदं पदानुस्वावित्तोमुर्नेसासेस्य शेष्यते तत्स्वापित्वा पचेतेरस्यात्मनेपदं भवते
त ॥ एवं यांते तिमानदंत्र हे विधान स्वसंभवात तदुर्व स्वस्वार्थेनुकानसंभवात्तरति भावः ॥ कामिति ॥ संभवेत्स्यमित्यादं वसति प्रकारांतरस्य स्वष्टेन निविति
धे प्रकारे कार्यविधानाय विषयनिर्देशः क्रियतइति भावः ॥ कामिति ॥ वा स्वाद्यः यं विधाने वर्द्धं तु नपाकुर्वंती स्वार्थे स्वापर्यात्वाभिधे यमात्रं शत्रयो
यात्स्वारयः जैषां स्वार्थतातिविशिष्टक्रियाफलाभित्रसं भवः तत्पानातीयकारइति प्रकारे मात्रेणात्तविधायप्रकारस्तत्विज्ञानातीयार्थविहितः ॥ ॥

६६ना३६नू

अथेति कर्त्तॄरमेति प्रायोवीति कर्त्रो पमिति त्रिव्यसेयुर्विवरितोर्थं इति प्रत्यन्याये वेति। केचित्तु हुं वर्तमानकालविवक्षायामिति तिसदप्रत्ययं कालस्या
मात्रे। तिङ्वाच्यनीत्या स्याइ प्रश्नार्थः द्विविधं प्राप्यादि फलं। इह मन्त्र पुनर इति रामूर्वचा। इक मद्ध्वं स्वस्त्यौ दित नियर्ते प्रसावक्त मत्र गंभा वीति प्रधानं इति तु
त्रिक इयम्सवोप निपातसंभवेव्य भिचार संभवाद्विमकृष्य तात्री फलानमिति तिल्पे इयप्रहलो न स्यात अभिप्राय इत्यनुत स्याभिप्र इयं व्याभिमु ल्येफल

अभ्याभिप्राय इत्युं किमर्थं मर ॥ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले इतीयसूत्रमानेयमेव यं प्रसेति क्रियाफलं तृतीवस्यातः स्वनन्तुनीलं फलंपुनी
ते॥ इद्दन स्यात् यज्ञेय जते यपवद्यतेत्र्य अभिप्राय इत्युं पुनः क्रियमाणेनसे यो भवति॥ अभिनिभिमुख्येवर्ततेत्रमारिकर्माणि तेनयन्तुवा विप्रेति
मन्त्र्याणि प्रेष्य त्रिर्वयाभिप्राय इत्युं अमर्थं वाभिमु ख्यमात्र प्रसिद्धं भवति॥ कर्त्रभिप्राये क्रियाफलइति किमर्थं यजंति याजकाः कुर्वन्ति कर्म
मी कराः पजति याजकःकुर्वन्नि प्रायेक्रियाफल इत्युच्यमानेयुप्राप्नोति अत्र याजिहक्रियाफलं कर्त्तारं माभिप्रैति याजका पजेन्त मालाना १
६ यंतति॥ कर्मकराः कुर्वतिपादि कर्म इत्यत्र इत्यात्मनेपदं स्यादिति॥ एवं तर्हि कर्त्रभिप्राये क्रियाफले [redacted] इत्युच्यते सर्वत्र कर्त्तुरेवक्रियाफ
लमभिप्रैति तत्र प्रकर्तव्यं तिविहाप्यतमलाध्यो पत्र कर्त्तौ क्रियाफलमभिप्रैति तत्र तपाकाम्यापलं फलं खर्थपाचाद्यफलं न तु याजका
स्पुत्रं नन्द्रामाविषुर्ज्जतेजा नित्युतेम तकां स्वपादि कर्मिति तिवृप्तमितः॥
ईन

मी
स्वपसकर्त्तावु व्याप्यवृत्त त्रिक्रियाणिमेतदात्मनेपदं विसपमर्थो विप्रयइति सेतिस्यार्थे॥ यथात इति केतापक्ष्चपत इसत्रैवासवै फलेस्या
त॥ भाग्यंबपत इ सत्रविप्रकर्षेफलेन स्यादि सर्पेः पंचाविप्राणा इति॥ अपवेसानीए तेतु कालनिर्देशाप्रसंगे नोर्हन तख्या प्राप्ते त्रिपि त्रुमत्रि

६०

॥पादिकमहरिति॥पारोक्षतिरस्येति अत्रार्थे समासेनिष्कादिभ्यष्टन्निति॥ [illegible]न्तरेणेति॥ नरिस्त्रयो दिफलं पाणमं तोराप वृत्ति॥ तदुद्देशेनैव पाम
प्रवर्तनात॥ [illegible]कादिनिमित्तिपर्देशा पीतिमान्तु तत्पाचहरि[illegible]स्यार्थस्य प्रा[illegible]मात्मनेपदे नद्यः तत्[illegible]पाने फलं तेषां नलामा दिप्रयोजन
निमित्ता॥ [illegible]॥निपातरति॥ कुर्मः स्वस्य कर्मकाला[illegible]परस्मैपदं प्राप्नोति॥ [illegible]तेनतु नो पकार्द्दे नकर्तरि

२० शेषे चात्मने पदं ते· मिश्रं तु नपनिर्दिष्टान् · मिश्रं तेन तु कर्मे· उभयानिर्दिशः कर्तव्यः· शेषात् ॥२०॥

शेषात्कर्तरि परस्मैपदं॥ शेषात्मनेपदंस्यादेवं र्थे प्रतिषेधः शेषवचनं नेपदं स्यादेवं र्थे प्रतिषेधोन कल्पः निपातेकु मलनः स्वयमेव क्रियतेतत्र
यद्येवति॥ एवं तर्हि शेषपरस्मैपदंस्यामि॥ [illegible]आत्मनेपदप्रकृतेः प्रसआत्मनेपदप्रकृतेः प्रतिषेधोनकल्पः आ[illegible]पदस्ति वक्तव्यं॥ कर्तृग्रहणमिदा
नींकिमर्थं स्यात्॥ कर्तृग्रहणमनुपपादार्थं॥ अनुपपदार्थमेतत्स्यातुं [illegible]क्रियतेस्वयमेवपदक्रियते स्वयमेवेति सिध्यति
स्वर्ग तर्हि विपर्यतेयथात्मनि मे वा एवं तत्रोके शेष वचनं पदंस्यादेवं र्थे प्रा[illegible]परः कर्तारिकर्माव्यतीहारे तत्र कर्तृग्रहणं प्र
सा एवापदेततत्प्रकृतमिहानुवर्तिष्यतेशेषात्कर्तरिकर्तरीति कर्त्रे युपः कर्तातत्र [illegible]कर्माभिप्राय कर्तातत्र पाप्रदिति ॥

विशेष्यमाणे कर्म कर्तुः कर्मवद्यावेन कर्म [illegible]स्यात्मनेपदविधानुपपत्तौ परस्मैपदं प्राप्नोति॥ प्रसयानिपपे प्रकृतीनाममि पामार
नु[illegible]प्रः परस्मैपदमपि प्राप्नोति॥ [illegible]क्रियतरति॥ अनुपपदार्थ[illegible]शेषा[illegible]पुरुषं [illegible]क्रियाफले चपरस्मैपदं तत्र [illegible]कर्तृ
ग्रहणो कर्मकर्तृपरस्मैपदप्रसंगः सतिसुकर्तृग्रहणे [illegible]तात्मनेपदप्रसंगः कर्तृग्रहणात्[illegible]शेषात्कर्तरि परस्मैपदं [illegible]कर्मकर्तरि न भवति॥

६८

अनु।। तत्र आत्मनेपदप्रतिषेध इति।। अयमभिप्रायः अशेषफलात् तत्कर्तृ पर्वं ण्यन्तिनियमार्थ प्राप्ते परस्मैपदमनेन प्रतिप्रसूयत इति।। अनुपराभ्यां कृञः गन्धने त्र
न(वि)विद्याश्च न आत्मनेपदं परस्मैपदं सुसंगः [illegible] यतइति।। नियमार्थो करणं [illegible] प्रतिप्रसूयत इत्यर्थः तत्रि।। अनु [illegible] णा विनाव [illegible] नुपरात्रिव
र परस्मैपदप्रतिप्रसवानुभयाभिनन्दि दृश्य।। तत्र [illegible] परस्मैपदं प्रतिप्रसवे आत्मनेपदाभावसर्वत्र आत्मनेपदनियमेन्वितं। कृञो आत्मनेपदनिषे

अनुपराभ्यां।। किमर्थं मिदमुच्यते।। परस्मैपदं प्रतिषेधात् कृञः आद्युदितः [illegible] परस्मैपदं विद्धी यते प्रति [illegible] तत्र परस्मै
पदं स्यादिति नितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदं भवतीति।। अनि प्रयोजनमेतत् किंतु हिंतत्र आत्मनेपदप्रतिषेधो प्रतिषिद्ध्यते।। तत्र आत्मनेपदस्य
प्रतिषेधो न कर्त्तव्यः किं कारणं अप्रतिषिद्धत्वात् आत्मनेपदं प्रतिषिध्यते किं तर्हि परस्मैपदमनेन विधीयते।। [illegible] फलादिभ्यो वाधितात्।। नवा कर्तृगे फले वे
कारणं फलादिभ्यो वाचनान्नात परस्मैपदं फलादिभ्यो वाचनं कृतेति तत्रोपपन्नत्वात्पदं यथा परस्मैपदं नियुक्ते आत्मनेपदं भवतीति। आत्मनेपदनियमो वा
प्रतिषेधः आत्मनेपदनियमे वा प्रतिषेधो न कर्त्तव्यः स्यात् कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदं भवति कर्त्रभिप्राये पराभ्यां कृञो नेति भिषत्कृतिसंस्था इति
प्रतिषेधः आत्मनेपदनियमे वा प्रतिषेधो न कर्त्तव्यः स्यात् तत्र कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदं प्रतिषेधो प्रतिषिध्यतेति।। प्राप्तिस्तत्र सिद्ध [redacted] फलादिभ्यो वाचनादिति।। अपवाद इदं गन्धनादिषु प्रयुज्यते
पठेय यथा आत्मनेपदं न लक्षणं चौकं तत्र आत्मनेपदप्रतिषेधो प्रतिषिद्धत्वादि तत्र आत्मनेपदं कस्मात् आत्मनेपदनेन बाध्यते परा [redacted] कृतदोषो आत्मनेपदं नपरस्मैपदं बाध्यते प
त्यातिरिति तः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदं भवतीति परस्मैपदं कस्मात् [illegible] पूर्वकर्मकाणां [illegible] र्थे।। अभिप्रायत कर्तृकार्थेषा ।। ।। ।।
वं परस्मैपदं नाप्यात्मनेपदं वाध्यते।। अनुपराभ्यां पूर्वकर्मकाणां
द

धातोः पशमाणामस्य विधेः प्रतिप्रसवार्थं कानमवति पूर्वत्र अनेक आत्मनेपद [redacted] नारः परस्मैपदं विधीयते नानुप्रतिप्रसव सूत्रे नियमप्रतिपादनादिति भावः कृञ ।।
।। अकर्मकाच्चेति।। अकर्मकाच्चविधानात्तदुःखोपसर्गो अनुपसर्गो वार्थान्तरे सत्यपि मतिमकर्मकाप्येतत्करणं प्रतिरोधो आम प्रयोजन कर्मणा।। अभिप्रायत कर्तृका
र्थे इति।। बाधन्ते स्यार्थे तत्र कर्मका [illegible] नित कर्तृकार्येषु गणे।। नित्यत्व कर्तृकारणेषु कर्मकार्ये निस्पर्शः ।। ।।

६४

अणा॥ अणाविति णिमात्रस्य पर्युदासश्चुरादिण्यंतो यः किं म्मकश्चित्सकर्मकश्चतस्माद्धेतुमण्यंतात्परस्मैपदं पाक्षिकं विसर्णादिवार्त्तिकमात्रं॥ चुरा
दिणिचो ण्यंतादिति॥ चुरादिण्यंतात् हितीय हेतुमण्यंतादिल्पं अकर्मकमहणमिति॥ अणाविसस्ययप्रयोजनमाक्षिप्ता यमाणप्रपुंके आ
हयतरति आत्मनेनमाभूत् परस्मैपदं तथापि प्रयोजनो नरमणस्तो विभाष्यकरोदश्यमिति॥ णिचश्चेति निमित्त हेतुमणिजनादिं स्यतोऽन्यस्य

अणावकर्मकाच्चितवत्कर्तृकात्॥ अणावकर्मकेदिति चुरादिणिचो ण्यंतात्परस्मैपदवचनं॥ अणावकर्मकादिति चुरादिणिचो ण्यंतात्परस्मैपदं वक्तव्यं॥
रहादिप्रयथा स्यात् चेतयमानं प्रयोजयति चेतयति यथा देवदत्तं अपि स्यात् अणिग्रहणमिदानीं किमर्थं स्यात्॥ अकर्म्मकग्रहणामर्णपत रवशेषणं
प्रयोजनायोग्य अपि यथा चेतयमानं प्रयोजयति चेतयति यथा अणिग्रहणो अकर्मकग्रहणं कस्य विशेषणं स्यात् णेरिति वर्त्तते एवं तद्विशेषणं तत्र को दोषः इहैव स्यात्
यप्यापोहा येत॥ अथापि यमाणो अणिग्रहणो अकर्मकग्रहणं कस्य विशेषणं स्यात् तत्तस्मिन् णाविति वचनात् सिद्धमेतत् कथं अतस्मिन् णौ यः अकर्मकः तस्मा
चेतयमानं प्रयोजयति चेतयति रहस्य ततो स्य तिप्राप्तीति॥ अणावितस्मिन् णाविति वचनात् सिद्धमेतत् कथं अतस्मिन् णौ यः अकर्मकः तस्मा
तिप्तवक्तव्यं चिद्धति सकर्त्तृकं पतयथा आसयति नानु यो ह्मणावकर्म्मकादिति चुरादिणिचो ण्यंतात्परस्मैपदवचनमिति तत्र दोषः
अणाविति कस्मैरंग्रहणीयमनात्मनेपदं प्राकर्मकर्त्रीवा विपतेनचेतस्मात् कर्तुः प्राकृककर्म्मकर्त्रीवाविपते ॥ ॥ ॥

र्वसत्रे उपादाना न तस्मुपादिप्रत्ययस्य देवमर्मरते नाप्यमर्थः अहेतुमण्यंतो यो कर्मकश्चित्तवत्कर्तृकश्चतस्माद्धेतुमण्यंतात्परस्मैपदं भवति॥ तेनचेतयतीत्य
त्रापि सिध्यति॥ पूर्णमेतदिति॥ एतत्सूत्रेणात्मनेपदविसर्जनं क्रियते इति परस्मैपदमेव प्रकृतौ प्रयोगात् हो व्यक्तरे रामा रित॥ ॥ ॥

न्या॥भाष्ये वार इति प्रथमाद्विवचनेना छंदसीति पूर्वस्य वर्णलोपः ॥ साधितलारः उदे साचशद्वप्रतिपाप्यार्थस्य सिद्धत्वात् भाष्यकारः सर्वाणि क्वशद्व

नपारस्यान्यमान्य॥ पादस्पृष्टेऽपसंख्याने॥ पादस्पृष्टेऽपसंख्यानं कर्तव्यं॥ अपयत इत्यमार्के पमीचा॥ न्याय्यप्रकरणः किमर्थं भाष्यकारः एवमनो
प्रसेतरन्तु रूपं नेपादितरं नोत्तरणवकाप्यनुवृत्तिर्वृत्ति पत्वेलव्लोकस्यापि नुकार कर्तव्यः विधायेसनकर्षणार्थः अथचेशता मंत्रोत्रणाच
नकारप्रनुवृत्तिर्वृत्ति रहोपमार्पे भाष्यकारतान्वं सर्वे चकाराः प्रसाल्यां येतं इति श्रीभाष्यप्रपप्रसन्नध्यायस्यतृतीयेपादे द्वितीयमाह्निकंसम

प्रसानचे॥ रसूपा भाष्यजपयप्युत्रकव्यादरत्नेभाष्यप्रदीपप्रथमसाध्यायस्य तृतीयेपादे द्वितीयमाह्निकं पादश्चसमाप्तः॥ ॥ ॥